

vigilia

Lékai László

A LÉLEKBEN ÚJULÓ EGYHÁZ

Sík Sándor

JÓZSEF ATTILA

Rónay György

ISTEN TENYERÉN

(naplórészletek)

PILINSZKY JÁNOS

kiadatlan jegyzeteiből

Pluralizmus a teológiában

Márai az emigrációban

Beszélgetés Szentágothai
János professzorral

ÉLŐ VILÁGEGYHÁZ

Toldalagi Pál, Vasadi Péter,
Parancs János versei

1984/6

LÉKAI LÁSZLÓ bíboros: A Lélekben újuló egyház.....	401
SÍK SÁNDOR: József Attila.....	405
RÓNAY GYÖRGY: Isten tenyerén (naplórészletek).....	413
TOLDALAGI PÁL kiadatlan versei: Rónay Györgynek, Rába Györgynek.....	424
PILINSZKY JÁNOS: Magamnak (jegyzetek).....	425
VASADI PÉTER: Tenyered alászállt (vers).....	428
TARNAY BRÚNÓ: Pluralizmus a teológiában.....	429
RÓNAY LÁSZLÓ: Márai az emigrációban.....	439
PARANCS JÁNOS: Ő az, aki; Ádvent; Példája; Expedíció (versek) ..	404, 424, 429, 449

A Vigilia beszélgetése

Szentágothai János professzorral (Golen Károly).....	450
--	-----

Hit és élet

SULYOK ELEMÉR: Észrevétlenül, de nélkülözhetetlenül.....	458
--	-----

Korunk imái

KARL RAHNER: Befejező áldás.....	460
----------------------------------	-----

Élő világegyház

Bábel vagy pünkösöd? (Lukács László).....	462
Tamás apostoltól Teréz anyáig: India (T. M.).....	467

Napló

In memoriam Egy igazi protestáns: Martin Niemöller (Benczúr László) – Öry Miklós.....	470
Könyv Beszélgetések Pilinszky Jánossal (Rónay László); Nagy Károly: Magyar szigetvilágban ma és holnap (Pomogáts Béla); Rapcsányi László: Jeruzsálem; Pomogáts Béla: A transzilvánizmus (S. G.); Cs. Gyimesi Éva: Teremtett világ (P. B.).....	472
Film Reformgondolatok (Váczai Tamás).....	475
Hanglemez J. S. Bach: János-passió (R. L.); Mahler: VIII. szimfónia; Liber Sapientiae.....	476

Haza és nagyvilág Schwarze Sterne c. antológia; A Kodály-módszerről; Szolgálat 51. szám; Helder Camara 75 éves; – hátsó belső borító

A borítón Csiby Mihály rajza

Főszerkesztő: LUKÁCS LÁSZLÓ

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA Felelős kiadó: MAGYAR FERENC

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: **173-933, 177-246**. Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekkszámja száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hirlapiroda, Bp. V., József nádor tér 1. Postacím: 1900 Bp. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 23,- USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekkszámjára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 20,- Ft. Előfizetés: negyedévre 60,- Ft, félévre 120,- Ft, egy évre 240,- Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042-6024. Szedte a Szent István Társulat. Készíti: Pannon Nyomda, Veszprém. 1517/84. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató.

A Lélekben újuló egyház

*„Áraszd ki Lelked, és minden életre kel.
És megújítod a föld színét.”*

A II. Vatikáni Zsinat képe szerint az egyház Istennek *vándorúton* járó zarándoknépe. A vándorlás, akár valóságos, akár átvitt értelemben – testet-lelket igénybe vevő, hatalmas és kimerítő emberi vállalkozás. Milyen cél felé tartanak a vándorok? Van-e esélyük arra, hogy eljussanak céljukhoz? Milyen kockázatokba, áldozatokba kerül erőfeszítésük?

Az egyház minden korok emberével együtt vándorol az idő országútján, gyakran „erőltetett menetben”, *fájdalmas* veszteségekkel, néha azonban felszabadult, ünnepi örömmel járva. Az egyház vándorútja mégis lényegesen különbözik minden emberi vállalkozástól. Útja Istenből indul és Istenhez vezet. A feltámadt Krisztus küldetésében jár, az Ő jelenlétét hordozza, az Ő Lelkének irányítása alatt halad, annak biztos reményével, hogy a földi élet vándorútja Isten örök boldogságába vezethet el. Isten népe, a választottak közössége ezért *zarándokúton* jár: életének eseményei nem csupán az emberi történelem részei, hanem az üdvösségtörténeté is.

A választottak közösségét meghatározza múltjuk, jelenük és jövőjük: Isten hitében élnek, aki „Fiában nekünk adta önmagát”. Az egyház a Krisztus körül összegyűlték közössége: életnek és szeretetnek szoros egysége fűzi őket hozzá – Szent Pál képei szerint egyek vele, mint test a fővel, asszony a férjével. Az evangéliumok megkapó leírásokban állítják eléink Jézust, apostolaival, tanítványaival s a körjük sereglő tömeggel. „Ezután fölment a hegyre, és magához hívta, akiket kiválasztott. Azok csatlakoztak hozzá.” (Mk 3, 13.) „Aztán lement velük és egy sik mezőn megállt. Ott nagy csoport tanítvány sereglett köréje, és hatalmas tömeg vette körül Judeából, Jeruzsálemből, Tirusz és Szidon tengermellékéről.” (Lk 6, 17.) Krisztus választottainak közösségét kezdettől fogva hatalmas tömeg veszi körül: érdeklődők, keresők, bámészkodók és gúnyolódók, baráti vagy ellenséges érülettel teli emberek, boldogságukat keresők, másokon élőködők és a közösség javát önzetlenül szolgálók, a jelent meggondolatlanul felhabzsolók és a jövőt tudatosan építők.

A kör középpontjában akkor és azóta is Krisztus áll. Történelmi tény, hogy tanítványok csatlakoztak hozzá: már a feltámadás utáni első időktől kezdve a keresztyének „állhatatosan kitartottak az apostolok tanításában és közösségében, a kenyértörésben és az imádságban”. (Csel 2, 42.) Ez a hagyomány megszakítatlanul él napjainkig: az egyház az apostolokra, s rajtuk keresztül Krisztusra alapozott szilárd épület. Ez a hagyomány azonban nem

holt múzeumi relikvia, hanem lélek és élet. A feltámadt Krisztus saját Lelkét öntötte belé az apostolok lelkébe és az egyház közösségébe, s ez a Lélek az, amely isteni elevenen élte az egyházat.

Az egyház útja a húsvétól az eszkatonig, a végső beteljesülésig vezet a történelem évezredein át. Már birtokolja Isten legnagyobb ajándékát, Krisztust, már a lelkében él az Atyának és a Fiúnak a Lelke, de még nem érte el teljességét: a Léleknek még csak a „foglalóját”, a „zsengéit” birtokolja. Minden kornak és minden embernek a maga emberi életébe kell befogadnia ezt az isteni életet, kihordania, világra szülnie és fölnevelnie azt, hogy az isteni mag kikelhessen az emberi történelem szántóföldjében.

„Benne választott ki minket a világ teremtése előtt, hogy szentek és feddhetetlenek legyünk előtte. Szeretetből eleve arra rendelt, hogy – akaratának tetszése szerint – Jézus Krisztus által fogadott fiaivá legyünk.” (Ef 1, 4–5.) Ennek az istengyermekségnek örömeivel, ugyanakkor saját esendőségének tudatával él a keresztény ember. Nem válhat önteltté, nem különülhet el a többi embertől. Hatalmas kincset kapott, mindennél drágább életet biztak rá – de kincsét „törékeny cserépedényben hordozza”. Óriási feladatként nehezedik rá, hogy váljék valóban azzá, ami: Isten gyermekévé. Ez emberi gyöngöseségnek és az isteni kegyelemnek feszülése és ellentéte, botránya vagy csodája végighúzódik a keresztény ember életén, de az egész egyház történetén is. „Amint hordtuk a földi ember képét, úgy hordani fogjuk a mennyeknek képét is.” (1 Kor 15, 49.)

Az egyház ennek az isteni kincznek, elrejtett titoknak boldog és felelős birtokosa. „Úgy tetszett annak, aki már születésemtől kiválasztott s kegyelmével meghívott, hogy kinyilatkoztassa bennem Fiát, akit hirdetem kell a pogányoknak.” (Gal 1, 15.) A kincset azonban nem tarthatja meg magának: tovább kell adnia, meg kell osztania minden emberrel. Az istengyermekség lelkülete a föltétlen szeretetre kötelez mindnyájunkat: a keresztény ember legnagyobb erőfeszítése az, hogy napról napra jobban képes legyen befogadni Isten szeretetét, hogy az emberi élet konkrét helyzeteiben-alkalmaiban megélhesse és továbbadhassa.

A végtelen és föltétlen szeretetnek ez az ajándéka a keresztény élet legfőbb törvényévé lesz. Az egyház ennek a szeretetnek tényét, lehetőségét és kötelességét éli meg és hirdeti az egész emberiségnek. Nem válhat elkényeztetett, jólétben fürdő, puhány gyermekké – küldetése a többiek szolgálatára küldi. Nem maradhat önmagáért és önmagában keresztény – küldetése az egész világhoz szól, mégpedig Krisztus példája nyomán elsősorban a szükségét szenvedőkhöz, az elesettekhez, a gonosztettek rabságában vergődőkhöz. Emberbaráti szolgálatában természetes bajtársakra talál mindazokban, akik – bármilyen meggondolásból, vallásból, világnézetből kiindulva – szintén az ember boldogítását tekintik legfőbb céljuknak, s minden erejükkel egy boldog mának és boldogabb holnapnak a megteremtésén fáradoznak.

A humanizmus e szövetségében sem feledkezhet meg azonban az egyház sohasem arról, hogy küldetését Istentől kapta, s az emberi boldogulás egyetlen útja Isten felé vezet. Az emberi szeretet csak az isteni szeretet mélységében és egyetemességében teljesezhet ki, a szebb holnapot építő

törekvések az abszolút beteljesedés isteni távlataiban kaphatnak igazán hatásos ösztönzést és iránymutatást.

Az egyház legősibb írásos emlékei közé tartozik a II. század első felében keletkezett írás, Hermász Pásztorá. A könyv látomása szerint az egyház „agg asszony”: „azért olyan öreg, mert mindenek előtt teremtetett, és a világmindenség érte állíttatott fel.” A látomás során azonban ez az „agg asszony” megfiatalodik, szép lesz és vidám, csupán a haja marad ősz. Megfiatalodásának titka: odafigyel „a hallott örömhírré, majd a jóban megerősödik, lelke pedig megújul az örömtől”.

Alig száz évvel az Egyház születése után akadhattak már olyanok, akik elaggott vénségnek, elavult intézménynek tarthatták az egyházat. De „az egyház mindig fiatal” – ahogyan J. Brummet könyvében megfogalmazta. Fiatalságát nem csupán úgy őrzi meg, hogy igyekszik kivonni magát a pusztítóromboló idő hatása alól, öröklétűvé mumifikálva egyszer kialakított arculatát. De nem is azáltal válik fiatalná, hogy a legutolsó divatot majmolva igyekszik alkalmazkodni a változó korok múltó szokásaihoz. Életet őríz, s az élet törvénye a szerves fejlődés és növekedés. Benne él minden korban, tanul az idők jeleiből és alkalmazkodik korához, anélkül, hogy beléolvadna. Segíti minden kor legnemesebb emberi – egyéni és társadalmi – törekvéseit, „emberszerető Istenünk jóságával” szolgálva az embereket. Tagjai benne élnek, dolgoznak és alkotnak a társadalomban, megélt hitükkel, hívő életükkel folytatva Krisztus egyetemes megváltó művét a történelemben.

Az egyház mégsem úgy él az emberek között, mint dúsgazdag a koldusok között. Kétszeresen sem. Egyrészt: maga is átérzi koldusvoltát, részben saját esendősége miatt, részben Istennek minden emberi képzeletet fölülmúló, ingyenes kegyelme láttán. Másrészt viszont maga is tanul kortársaitól, gazdagodhat az egymást váltó történelmi korokban. Minden új kor próbára teszi: hiteles fordításban tudja-e átadni, megélni az evangéliumot, az adott kor embereiben, az adott kor embereinek tanúságot téve az evangélium örök aktualitásáról. Tagjai „kiválasztottak”: a szentségre és a kegyelemre, a Lélek életére meghívottak, de mindig az egymást váltó korok és társadalmak szülőttei. Küldetésük az, hogy már itt a földön a Lélekben éljenek, „szeretetlenben formált hitben”, a Krisztus alapította közösség részeként, de az egyetemes emberiség és hazájuk tagjaként is.

Az istengyermekség élete s az Isten népének közössége mindig egyformán, mégis mindig változóan jelenik meg egy-egy adott történelmi kor embere előtt. Mindig fennáll persze az ellanyhulásnak, az eltorzulásnak – a világhoz való tanulságos alkalmazkodásnak vagy pedig az élettelen megmerevedésnek a veszélye. *Ecclesia semper reformanda* – az egyház mindig megújulásra szorul: örökös megtérésben kell tisztitanunk magunkban az istengyermekség krisztusi lelkületét. De minden kor új ablakot is nyit az örök evangéliumra. Az új kor új felismerései, kísérletei, új szükségletei és eredményei, új (vagy nagyon is régi) hibái és erényei új kihívást s ezzel egyben új lehetőséget is jelentenek az egyház számára: új (vagy nagyon is ősi) oldalról közelítheti meg azt a Krisztust, aki életét bizta rá, s akinek életét, kegyelmét, lelkületét, egyszóval jelenlétét hordozza itt a földön.

Az egyház folytonosan öregszi, de mindig meg is újul. Öregszi, mert a „meghívott szentek” – esékény, gyarló emberek, akik állandó megtérésre szorulnak. Megújulása azonban nem merülhet ki a belopózó emberi gyarlóságok nyesegetésében. Nem érheti be azzal sem, hogy a becsontosodott konzervatívizmus és a divatmajmoló elvtelenség között megtalálja a korhoz alkalmazkodásnak evangéliumi, helyes arányát. Az egészségesen fejlődő élet folytonos megújulása ez: a Lélek mindig új, nemritkán váratlan ösztönzései segítik abban, hogy le ne térjen az igazság útjáról, s hogy egyre növekedhessék Krisztus teljességének mértéke szerint.

Ezt az életet a Lélekben kaptuk meg Krisztustól. A Lélekből született az egyház, s a Lélek az, aki megőrzi vezetőit és tagjait is attól, hogy elszakadjanak krisztusi örökségüktől. „Mindannyiunkat egy Lélek itatott át” (1 Kor 12, 13). A Lélek állandóan megújítja adományait, kinek-kinek bőségesen osztogatva kegyelméből, testének, az egyháznak építésére. Újra meg újra fölül kell tehát vizsgálnunk a nekünk juttatott kegyelmi ajándékokat. Vigyáznunk kell arra, hogy „el ne fojtsuk a Lelket”, bármilyen úton-módon jelentkezék is. Ugyanakkor azonban „meg kell vizsgálnunk a Lélek ajándékait”: valóban Krisztus Lelke jelentkezik-e bennük, egységben vannak-e a hagyománnyal és az egyház közösségével, s valóban az egyháznak, Krisztus testének épülését szolgálják-e.

A Lélek kiáradása az egyházra nem csupán egyetlen régmúlt történeti esemény, hanem kétezzer éve tartó folyamat: a Lélek napjainkban is bőségesen osztogatja ajándékait az egyházban, hogy egyre korosodva is Krisztus szépséges jegyeseként élhessen a történelemben: örök fiatalon, mert a Lélekben mindig megfiatalodva.

PARANCS JÁNOS

Ő az, aki

Pohár tiszta víz az asztalon.
A szunnyadó esély, a hajladozó, kicsi láng.
Remegő virágkehely a süvöltő léghuzatban.
Amikor minden összeomlani látszik,
nem rettentí akkor sem a veszély.
Csodaváró bizalma, mint a gránit.
S ne legyen, ki elorozná tőle a reményt.

A horgaskarmú rém, a tékozló idő,
ne gyötörje soha, legyen hozzá kíméletes.
Nevemben majd ő vivja tovább e csalóka harcot,
amit megnyerni nem, csak folytatni lehet.

SÍK SÁNDOR

József Attila

Sík Sándor 1940/41-ben Újabb magyar remekművek elemzése címen tartott előadásokat a szegedi egyetemen. Ezeket az előadásokat egy 37 + 30 lapos sűrűn gépelt főiskolai jegyzet őrizte meg számunkra. A jegyzet a szerzőnek élőszóban elhangzó előadása nyomán készülhetett, írásba foglalójának nevét a kezünkben lévő példány nem tünteti fel. Valószínű, hogy a kéziratot Sík Sándor ellenőrizte, s az ő jóváhagyásával, javításaival került sokszorosításra. Mindenesetre a piarista gyűjteményben található sokszorosított példány fedőlapjára maga Sík Sándor írta rá a kollégium címét s a benne bemutatott szerzők nevét: Ady, Babits, – Új irányok: József A., Illyés, Szabó Lőrinc, Erdélyi J., Reményik, Mécs – Prohászka, Móricz, Szabó Dezső.

A rövid jegyzetből hat lap József Attila életművét mutatja be (I. 27–32). Köztudott, hogy Sík Sándor személyesen ismerte, nagyra becsülte József Attilát, később alapos tanulmányt írt József Attila isten-élményéről. Mégis meglepő, hogy a költő halála után alig három évvel ilyen gondos elemzésekben tárta föl életművét, s méltatta költői-emberi nagyságát. Alighanem az első egyetemi előadás ez, amely József Attilával foglalkozik. Nem is akárhogy: a legteljesebb szakmai elismeréssel és őszinte emberi rokonszennvel.

Sík Sándorról korábban is tudtuk, hogy nagyon korán és nagyon sokat tett Ady és Babits költészetének elismertetéséért. Ezek a lapok azt mutatják, hogy egyetemi tanár korában sem lankadt a figyelme, és a nála fiatalabbak költészetét is értő együttérzéssel tanulmányozta. Ezért adott hálát a Te Deumban.

Nem soroztam be egyik csoportba sem, mert mindegyiktől különbözik. – 1. Ha van költő, akinek némi rokonsága van Adyval, az ő, de ez rokonság és nem hatás. Ő is egy egészen sajátos formát teremt. Éppúgy meg lehet ismerni érett verseit egy-egy sorról, mint a legnagyobbakét. Egészen eredeti, új stílus, igen jelentős költő. Ez az, ami megokolja, hogy ebben az élő irodalomról szóló kollégiumban mért foglalkozunk vele, noha már nem él közöttünk. Nélküle hiányos volna ez a sorozat.

2. Egy másik érdekessége, hogy az ő költészetében jelenik meg nálunk eddig talán egyedül teljes esztétikai, emberi igénnyel, igazsággal és művészettel az, amit úgy lehetne mondani, hogy *proletárköltészet*. Működésének javarészában tudatos szocialistának, sőt marxistának vallotta magát. És ez nem akadályozta meg abban, mint sok más költőt, hogy igazán művész legyen, nem lett vezércikk-költővé. Utóbb kiemelkedik a szorosán vett szocialistaságból, de nem a szocializmusból.

3. A harmadik, ami érdekessé, szomorúan érdekessé teszi, az *élete*. Ez az élet a magyar irodalomtörténetben többször megismétlődő tragédiának egy újabb képe, de talán sivárabb és szomorúbb valamennyi előzőjénél. (A kezdő Petőfi, Csokonai.) A nyomorral, betegséggel, öngyilkossággal küzd ez az élet elejétől végig. Nagyon nehéz meghatottság és elfogultság nélkül szólni róla, mert úgy érzi az ember, hogy az egész társadalom bűnös vele szemben. Nem tudta meglátni, – nem tudtuk meglátni életében abban a jelentőségében, ami megillette. Ezer különböző oka van ennek, de bizonyos, hogy tönkretett egy életet és az Ady után jelentkezett legnagyobb költői tehetséget. Meghalt 32 éves korában.

A) I. Élete. 1905. ápr. 11-én született Budapesten. Egy erdélyi hegyipásztor nagyapának és egy szappanfőző apának a fia és egy szabadszállási parasztlány anyának. Pesten kezdi el, Makón folytatja és végzi be iskoláit. Miután gyerekkorát mint a Gyermekvédő Ligának falura adott gyermeke szenvedte végig, 17 éves korában kezdi közölni verseit a Nyugat. 1919-ben elveszti édesanyját, ami számára igen nagy csapás volt. Ettől kezdve senkijé két nővérén kívül. Az egyetemet Szegeden kezdi, Bécsben folytatja, Pesten is egy kicsit, utóbb Párizsban járt, aztán visszatért Pestre (1924–27). Első versei Juhász Gyulának tűnnek fel, ő is ír előszót első kötetéhez: A SZÉPSÉG KOLDUSA (1922). Második könyve a NEM ÉN KIÁLTOK c., ugyancsak Szegeden jelent meg (1925). A harmadik: NINCSEN APÁM, SEM ANYÁM (1929, Pest). 1932-ben egy lapot indít, Valóság címen, amelynek csak 2 száma jelenik meg. Ugyancsak 32-ben jelenik meg KÜLVÁROSI ÉJ c. kis versesfüzete, miután már előbb egy DÖNTSD A TÓKÉT, NE SIRÁNKOZZ c. versesfüzetét a bíróság elkobozta. Forradalmi versek. 1934-ben egy gyűjteményes kötetet ad ki MEDVETÁNC címen. Ez az év döntő hatással volt életére: ekkor érzi, hogy csalódott a szocializmusban, kommunizmusban: Moszkvában volt egy írói kongresszus, amelyre két magyar író meghívtak és őt nem. Úgy érezte, hogy pártja kitagadta. 1935–6, kétszer Baumgarten-díjat kap, a kicsit, ami számára igen megalázó volt, hogy el kellett fogadnia, nagy nyomora következtében. 1936-ban megindul a Szép Szó c. folyóirat, amelynek szerkesztése szíve ügye és szenvedélye volt, noha egy fillért sem kapott ezért: ott jelentek meg a versei, cikkei, kritikái, szerkesztői üzenetei. 1936-ban jelent meg a NAGYON FÁJ c. utolsó verseskönyve; elmebaja, melynek tüneteivel régóta küzd, ettől kezdve elhatalmasodik rajta és 1937 novemberében a Balaton melletti Szárszón öngyilkos lesz. Ez nem első kísérlete.

II. Irodalom. 1. Versei, ha nem is teljes számban, de a jelentősek mind, két kiadásban állnak rendelkezésünkre. Az egyiket J. A. ÖSSZES VERSEI c. év n. 1938-ban adta ki Cserépfalvi Pesten, Németh Andor összeállításában. Néhány prózai munkája is megtalálható a végén. – A másik J. A. ÖSSZES VERSEI ÉS MŰFORDÍTÁSAI c. ugyancsak é. n. a múlt évben jelent meg Bálint György összeállításában. Ez ügyesebb összeállítást ad, de nincsenek benne a prózai művek, úgyhogy egyik sem teszi nélkülözhetővé a másikat. – Cikkeit, bírálatait legnagyobbobbszt a Szép Szó 2. évfolyamában lehet megtalálni, összegyűjtve nincsenek. A költőre nézve nagyon fényeges ezek között nincsen.

2. *Életrajza*, amelyet testvére, JÓZSEF JOLÁN írt meg, 1940-ben jelent meg Cserépfalvinál, kitűnően megírva, úgyhogy olvasmánynak is megrendítő. A rá vonatkozó irodalom bizony nagyon szegényes. Legtöbbet lehet találni a Szép Szó-

nak J. A. emlékszámban (1938-as évf. két füzet). Érdekes és jellemző emlékezések a hozzá közelálló barátok részéről, többek között MÓRICZ ZSIGMONDTól is, és költészetének eddig legbehatóbb fejtegetése FEJTŐ FERENCtől. Figyelemreméltó még HALÁSZ GÁBOR: J. A. c. kis ismertetése (Nyugat, 1938). Az Irodalomtörténet 1938. évf. összefoglalja a rávonatkozó irodalmat egy G. B. jelzésű szerző. Ezenkívül nem is jelent meg róla más, mint egy kis füzet: SÁNDOR PÁL: AZ IGAZI J. A., amely voltaképp a szocialista gondolat szempontjából akarja megrajzolni fejlődését.

III. J. A. igen érdekesen és aránylag terjedelmesen megírta az *önéletrajzát*. 1937-ben, tehát halála évében. Mégpedig igen jellemzően abból az alkalomból, hogy egy állásra pályázott. Ez az életrajz mindkét kiadásban megvan. (Németh A. kiad. 499. l.)

IV. *Külsejét* egyik legközelebbi barátja így írja le: „Felidézem magamban Attila sűrűbajuszos, tömpe ujjú, sovány alakját... Testben könnyű és szeretetreméltó volt, nehogy elijessze az ideges műzsákat. Mozdulatai lassúk voltak, bajszán, amelyet hol leborotvált, hol megnövesztett – mintha hiúságának nagy hamleti kérdésére keresné a feleletet – bajszán invitáló csendes mosoly ült, maga is oly könnyű, mintha saját beteljesedésétől félné... Nem tudom elfelejteni gyermekien szelid mosolyát. Olykor incselkedő volt, olykor meghunyászkodó, mindig szemérmes. A mosoly az értelem gátjain átjutott nevetés. Az állatok nem tudnak mosolyogni, s ahogy múltak az évek, Attila egyre ritkábban nevetett, egyre gyakrabban mosolyodott el. Fiatal éveinek hetykesége, irdatlan jókedve egyre tompult, simult költészetének tündér tükréből kamaszarca mind komorabban nézett vissza az emberre. Túlkorán szokott le a nevetésről. Nyomorúságos gyerekkora után még maradt benne vidámság, szertelenség s a fiatal gőg, nyomorúságos fiatalsága után mintha már nem bírta volna erővel, mellére ejtette fejét.” (Déry Tibor, Szép Szó emléksz. 39–40. l.)

Egyébként van valami megütő benne, ha az ember arcképeit összehasonlítja Petőfi hiteles arcképével, amelyet nemrég fedeztek fel. Bámulatosan érdekes a hasonlóság.

B) Milyen ember volt J. A.?

I. Egy verssorában így szólítja meg magát: „*Te kemény lélek, te lágyszépek!*” Egy keménység és egy lágyszépek. Kezdjük talán a lágyszépekkel. Ez jobban elrejtőzik költészetében. Nemcsak a képzőlet lágyszépek. Azt hiszem, egész életének egyik fő rugója elemi erejű és mindvégig kielégítetlenül maradt *szépek*. Anyja emléke köré fűzi első ilyen képeit. Nénje és életrajzírója, aki olyan nagyon jól ismeri, följegyez egy füzetéből néhány mondatot, ahol „szépek ötletek jegyzéke” címen ilyeneket ír:

„Az a szépek, aki ezeket írta, mérhetetlenül áhít az szépek, hogy az szépek visszatartsa őt oly dolgok elkövetésétől, amelyeket fél megtenni. Őt olyasmire verték, amit soha nem tett volna, ha szeretett volna. Ő az a gyermek, akit nem szerettek s akit ezenkívül azért vertek, mert nem tudták elviselni azt, hogy nem szeretik.” (I. m. 74.)

Ez a sötét mondat mindennél mélyebben világít bele abba a rettenetes gyerekkorba, amelyet átélt és amely azt hiszem, eldöntötte sorsát.

Egy nagyon jellemző kis adatot akarok még bemutatni. Van egy sztoikus verse, amelyben a köv. strófa olvasható: „Maradj fölöslegesnek – a titkokat ne lesd meg –, s ezt az emberiséget – magaddal együtt vedd meg!” Mikor másodszor jelenik meg, így változik a strófa: „... hisz ember vagy, ne vedd meg!” És van rá adatkunk, hogy még egy változtatást akart rajta tenni, de egy barátja lebeszélte róla – azt gondolom, ez még jellemzőbb: ... „hisz ember vagy, szeresd meg!” – Barátainak megemlékezései majdnem mind kiemelik ezt a gyöngédséget, szeretetreméltóságot, – többen a „báj” szót használják egyéniségével kapcsolatban. Ez a gyöngédség néhány versében is bámulatos finomsággal mutatkozik meg. (Talán első sorban természeti és az édesanyjához írt verseiben.)

II. Miben kemény ez a nagyon meleg és gyengéd, szinte meglepően finom lélek?

A keménység egyéniségének *értelmi részére* vonatkozik. J. A.-ban leküzdhetetlen tudásvágy, az értelemnek, a rendnek, a dolgok racionális megfogásának a szenvedélye lakozik. Ez a racionalizmus azonban csaknem mindenestől csak a látható, fogható, evilági részére vonatkozik a mindenségnek, az empirikus, tapasztalati világra. Ez első sorban szociális szemléletének tulajdonítható. A misztikum, a végtelenség utáni vágy, az istenszomj megvan benne, de ritkán nyilatkozik meg, annyira elfojtja egyrészt a nyomor, másrészt ez a racionalista világot rendező vágy, amelyet tudatosan lefékez és a tapasztalati világra korlátoz. Azt mondja egyik barátja: „Minden rendszer izgatta. Minden jelenség rejtvényként meredt eléje, amelyre fogalmazást és magyarázatot kellett találnia. A világegyetem személyes ügye volt...” Talán leghatalmasabb versének, A VÁROS PEREMÉN-nek egyik mondatában a költőről azt mondja, hogy ő „az adott világ varázsainak mérnöke”. Világosabb és határozottabb racionalizmus nem lehet.

III. Egy harmadik alapvető tulajdonsága: bizonyos *játékosság*, a szó legteljesebb értelmében. Nagyon érdekes, hogy a Szép Szó egyik szerk. üzenetében elvszerűen be is ismeri ezt: „Nem értem, hogy miért volna alacsonyrendű a játék, a gyerekek öröme. Én boldog pillanataimban gyermeknek érzem magamat és akkor derűs a szívem, ha munkámban játékot fedezek föl. Félek a játszani nem tudó emberektől és mindig azon leszek, hogy az emberek játékos kedve el ne lankadjon...” (Németh 523.)

Versbe foglalva ugyanez: KÖNNYŰ, FEHÉR RUHÁBAN c. versének egy szakasza: „Én tudom, mint a kisgyerek –, csak az boldog, ki játszhat. – Én sok játékot ismerek – hisz a valóság elpereg – és megmarad a látszat.” (N. 295.) A „látszat” a játéknak művészi sikra való áttétele.

Ezt a 3 alapvonást 3 nagy, döntő, legnagyobbbrészt szörnyű élmény mélyíti, részben fojtja el és határozza meg azt az emberséget és művészetet, mely ezekből a vonásokból fakad: a nyomor, a betegség és utóbb a szocializmus elméleti és gyakorlati átélése.

I. A *nyomor*. A Szép Szó emlékszámában Móricz Zs. elbeszéli egy találkozását J. A.-val, amikor az elpanaszolta neki a fő baját. És ez a szörnyű nyomorban töltött gyermekkor, amelynek következtében ő sohasem képes többé azt hinni, hogy ő érhet valamit. – Említett életrajza megrendítő lapokat tár elénk erről a nyomorúságról, amely egész kisgyermekkorától kezdődik. Milyen jellemző, hogy első verse így kezdődik: „De szeretnék gazdag lenni – Egyszer libasültet enni. – Jó

ruhában járni, kelni, – S öt forintért kuglert venni.” (N. 367.) A legfőbb boldogság, amit a gyermek el tud képzelni.

Ez adja meg *témáinak kietlenségét*. Keresi a sivár, szinte visszataszító témákat. Végig lehetne menni a képein, jelzőin. Ilyen mondatok: ez az „otthontalan, csupa-csósz világ”! Fölolvasom SZÁMVETÉS c. versét, amely azt gondolom, mindennél jellemzőbben és szomorúbban mutatja meg, mire viszi ez az ételsors az embert. (93.) Lehet-e csodálni, hogy az ilyen embernek az életérzése sötét és pesszimista és forradalmi? Ez a világ, amelytől ő csak rosszat kapott, hogyne lenne rossz! És ha van benne lelki melegség és jót akar az embereknek, hogyne akarná elpusztítani és megváltoztatni!

II. *A betegség*. Kétségtelen, hogy öngyilkossága elmekórtani okokra vezethető vissza, hiszen ezt az elmebetegséget félreérthetetlenül megmutatják versei már egészen korán. (Pl. jóformán gyermekkorában a PIROS TÖRTÉNET c. prózában írt műve, később A CSODA, vagy AZ ÁTLÁTSZÓ OROSZLÁN c.) Vannak remek versei, amelyeknek fele a leggyönyörűbb, legegészségesebb, aztán egyszer csak megzavarodik és megint az örütség íze a végén. Ez a betegség éppen úgy előrevetíti a későbbi sötétségnek az árnyékát, mint maga az öngyilkosság. Nem hiába próbálkozott többször ezzel. Talán legmegrázóbb utolsó kötetében megjelent versei közül a KI-BE UGRÁL . . . c. (185.) Akinek van füle a forma iránt, annak kísérteties lehet, hogy ez az örült vers a legtisztább dantei versformában, stílus és ritmus szempontjából egyaránt klasszikus módon van megírva – ez jellemző J. A.-ra.

III. *A szocializmus*. E tekintetben világosan lehet látni fejlődési fázisait. A szocializmussal való rokonszenve, elsősorban a nyomorultak, szegények iránti rokonzás kezdettől fogva megvan, -hogyne lenne! – Második fejlődési foka – a NEM ÉN KIÁLTOK c. kötet befejező verse adja meg először ennek alaphangját, azután a DÖNTSD A TÖKÉT, NE SIRÁNKOZZ – jellemző című kötet –, az ő ortodox marxista korszaka. (Az első megjelent kötet címe még a századvégi dekadens-impresszionista költészet hatását mutatja, a 2. az expresszionistáét.) Ez a kötet művészi szempontból igen különböző értékű versekből áll. Vannak benne egyszerűen versbeszedett vezércikkek. (TÖMEG, SZOCIALISTÁK). Aztán más érdekes, egyéb verseire emlékeztető, de szocialista irányban kihegyezett versek. Van aztán egypár nagyon szép, meleg vers, amely mögött ilyen szemlélet van. És egypár nagyon határozott hangú egyéni vers is. Pl. kollektív hangú: MONDD, MIT ÉRLEL . . . (75.) Az utolsó strófa árulja el, hogy nem másról szól a vers. A szocialista frazeológiát is beleviszi a versekbe. De hogy milyen egyéni tud lenni még ebben a korszakban is, arra élőveszek egy hatalmas verset: A VÉGÜNK c.

Nem sokáig tartott ez a korszaka. Költészetének csúcsára akkor jut el, amikor ezekből kibontakozik. Külső jele ennek az az érdekes mozzanat, hogy nem egy versének bizonyos szocialista kifejezéseket tartalmazó sorait utóbb megváltoztatja. (Pl. „Tökés világ kamatja életem” – kirívó kifejezés egy szép hangulatversben – helyett: „Pára hátán illan életem.”) Elmélyül az emberiséggel, a nyomorral való együttérzés; szocialista vonatkozású filozófia bőven van bennük, de annyira tiszták és a tendencia annyira lehámlik róluk, hogy ezek legjobb versei. (A VÁROS PEREMÉN.)

C) Ezekután igazán könnyű összefoglalni azokat a fő *eszményeket*, amelyek költészetében megmutatkoznak. 1) A most említett gondolatvilág: a *nyomor, betegség és a forradalom* gondolata a legkülönbözőbb formákban végighúzódik ezen a költészetben. Talán leghatalmasabb ilyen irányú versét fogom fölolvadni, az említett A VÁROS PEREMÉN-t. (147.) Mindarra, amit azután is mondok róla, nagyon jellemző. (Hangulatosság, külső és belső forma ereje, racionalizmus, filozofálás.)

2. Másik, ezzel rokon gondolköre az a *sötét világlátás*, pesszimizmus, amely ebből az életből természetyszerűen fakad: de amelynek köntösében voltaképp egy gyermeki gyámoltalanság, tehetetlenség, ki nem elégitett szeretetvág्य húzódik meg.

3. A *filozófia*, amely végighúzódik életének második felén, mint elméleti tanulmány is, minduntalan be-besurran költészetébe is. Vannak egész versei a legelvontabb gondolati dolgokról (A KOZMOSZ ÉNEKE; 15 szonett!) De hogy milyen tömören tudja kifejezni, arra egy strófát legalább az ESZMÉLET c. verséből – Minden egyes strófája egy külön kis vers. Voltaképp egy bergsoni gondolatot fejez ki: nem a világ van, hanem a folyamat (IV. N. 121.).

4. Hogy áll az ilyen ember az Úristennel szemben? – Egyrészt elmélete – a szocialista gondolat – kizárta gondolatainak köréből. Másrészt ez a nyomorúság, ez az ifjúság nem tudom hogy vezethette volna el hozzá. És mégis ott van valahol a lelke mélyén. Ateista gondolatok, imitt-amott Adyra emlékeztető szinte játzsás az Isten fogalmával föl-fölbukkannak; ritkán, de annál nagyobb erővel a vágy az Isten után. (A KUTYA c. vers vége és a KIÁLTUNK AZ ISTENHEZ eleje! N. 475–7.)

Későbbi versei közül egy másik ilyen megható esengés az Isten után: NEM EMEL FÖL. (313.) Gondolom, kevés tagadás érzik át annyira, hogy nem tagadás, mint ezen.

Különböen Istenre vonatkozó versei között, – mert van azért 6–7 – van egy, amely azt gondolom, ebben a nemből a leghatalmasabbak közé tartozik a magyar irodalomban: ISTEN. (N. 204.) Elég korai. (1924.) Maga is nagyon nagyra tartotta ezt a versét. Egy hatalmas, fölséges kép.

5. A *magyarság szemlélet* ebben a lelki világban a szocializmuson és a szegények nagy testvériségén keresztül mutatkozik meg. Helyenként azonban – ha ritkán is – megdöbbenő hangokat ad. A MAGYAR ALFÖLD c. verse (21) mindenkinek Adyt fogja eszébe juttatni (2 első sz.)

Legmeghatóbb idevonatkozó verse a HAZÁM címet viseli, elég késői; egy 7 részből álló gyűjtemény. Az utolsót olvasom. (293.)

D) Költészete

I. Tudatosan és kifejezetten akar *értelmi költészet* lenni. Úgy mondtam, hogy „akar”, nem azt, hogy az. Mert nemcsak az ész, ez csak egyik uralkodó jellege. Hogy milyen erős élményi háttere van, azt, gondolom, az eddigiek után nem kell magyarázni. Egy nagyon érdekes mondatát jegyzi föl testvére, amikor tiltakozik a szimbolizmus ellen: „Csak semmi szimbolizmus! Nevén kell nevezni a dolgokat, határozottan meg kell mondani.” Mint szerkesztő is igen szigorú volt a költőkkel, nagy szabadságot kívánt mondanivalóban és formában.

1. Egész költészete föltételez egy nagy *előkészületet*. Csakugyan meg is látszik és följegyzések is igazolják, hogy első éveiben milyen tudatosan tanulmányozta a nagy költőket. Hangoztatta, milyen hasznos volna a költőknek, ha mint a zeneművészek, akadémiai képzésen mennének át. (Mélyen meg vagyok győződve, hogy ez nagyon igaz!) Utolsó vele való találkozásomkor megegyeztünk, hogy doktorátust fog itt tenni és disszertációt ír egy ritmikai kérdésről. Már a kiadást is megbeszélte.

2. Bámulatatos *érzéki konkrétság*. Enélkül nincs nagy költészet; de nála még egy fokkal erősebben megvan, mint akár Adynál, akár Babitsnál. Egyenesen *érzékek*hez szól. Pl. MARGARÉTA (50.) Egpár jellemző képe: „A báránybunda árnyakat túlelvű fák fércelik.” „A harag tüzet kér s ellép, a bánat jön aztán kémlel és velünk marad.” (Elvont dolgok.)

3. Részben művészi tudatosságával, részben ennek a konkrétségnek látásmódjával, és méginkább az élmények nyomorúságával függ össze erős *naturalizmusa*, a szó XIX. sz. végi értelmében. Témákban is megmutatkozik ez, de nagyon sokszor képekben is. Pl.: A KÖLTŐ HASZTALAN VONÍT. (287. Már címében is jellemző.) – Ide tartoznak a szocializmus köréből vett képek, egészen más témájú, pl. szerelmes versekben is.

Mindezek után azt gondolná az ember, hogy J. A. mindenestül ilyen erős realista és naturalista. De nem! Ez csak egyik rétege.

II. A másik rétege ennek az ellentéte. Vannak versei, strófái, sőt egész ciklusai, amelyeket teljes joggal lehetne a *szürrealizmus* jelszava alá foglalni. Annak az irányzatnak – tágabb értelemben –, amely az anyagi dolgokat teljesen valószerűtlenül, káprázatos, álomszerű formában akarja kifejezni. Talán a MEDÁLIÁK c. ciklusban lévő első versét fogom felolvasni. (41.)

III. Éppen ezzel a tulajdonsággal ellentétben érdekes kiemelni puritán *egyszerűségét*. Valami, ami rokon bizonyos ponton az őserős Adyval. Rendesen *népies ízű*. Így érkezik el más irányból az új népies törekvésekhez. Egy kis remekműve ennek a BETLEHEMI KIRÁLYOK. (58.)

Azonban ne gondoljuk, hogy az egyszerű népies hang csak az ilyen stilizáltak látszó formában jelentkezik. Legtisztabban lírai verseiben is tud ilyen egyszerű lenni. Evvel összefügg egy nagy formai értéke: birtokában van, ha nem is gyakran használja, a *dalforma*. A költészetnek az a műfaja, amely a legritkébbak közé tartozik századunkban. Ime egy remek kis dal. (Meg is zenésítették.) A RÉMÉNYTELENÜL c. két vers közül az első (91.).

IV. Amikor azonban magáról ír, akkor ez az egyszerű hang rendesen egy sajátos árnyalatot vesz föl: valami *hetyke*, legényes, nyersen huncut árnyalatot. Ez utóbbi komolyodik, mélyül, új és új rezonanciákat kap, de azért megmarad végig. Objektív versei is vannak, amelyek remekei ennek a huncutkás stílusnak. (ASSZONYOK.)

Persze ez a tréfás, vagy gúnyos és cinikus hang azért a legtöbbször csak köntös, amely mögül kiüt az a fájó, kielégítetlen szeretetvágy, az alaptulajdonsága. Talán azok után, amiket eddig mondtunk, meg fogjuk érteni azt a versét is, amely miatt először volt összetűzése a világgal és az egyetemmel: TISZTA SZÍVVEL (17.) Igen, aki csak a szavait nézi, annak minden szörnyőség benne van, ami csak lehet. De ki ne érezné a végképp, mindenestül elhagyatott, szerencsétlen embernek a sírását ebben a versben! Aki nem érzi, az ne olvasson verset,

mert az nem verset olvas, hanem szavakat. – De a versben is, akinek egy kis érzéke van a stíluselemzés iránt, a szavakból is megérezheti, hogy mást akar mondani. („Tiszta” szívvel, „áldott” föld, „gyönyörűszép” szív!) A jelzőkön keresztül rajta lehet rendesen kapni a költőt az igazi mondanivalóján.

Ilyen verset többet is hozhatnék föl. Pl. SZERETNÉNEK (16.) Ez is milyen sötét dolgokat mond és azután a végén – egyszerre az ellenkezőjét, mint amit az ember várna!

Ennek az egyszerűségnek és kihívó hangnak a keveredése persze aztán néha elképesztő strófákat hoz létre, olyanokat is, amelyeket nem lehet felolvasni tisztességes társaságban, látszik, hogyan gyönyörködik abban, hogy ezeken hogy fognak az emberek botránkozni, – de azért ha mögéjük nézünk, ezekben is meglátjuk a keserűséget.

V. Az ember J. A. játék-kedvével függ össze végül a *formának* olyan bravúros kezelése, amely a legritkábbak közé teszi a magyar irodalomban. Láthatóan játszik, mégpedig kedvvel játszik vele. Mindent megpróbál. Modern jambusokon, szonettekben kezd, a szabadvers-korszakban ír szabadverset, minden fajtát; ír klasszikus verseket, egyéni kombinációkat hoz létre ezekből a formákból és a magyar formákkal is úgy játszik, ahogy csak akar. Néha pedig egyenesen úgy érzi az ember, hogy a versben a *formajáték a fontos*. Az a bizonyos szürrealizmus vegyül bele: olyan képeket alkalmaz, amelyeknek nincs értelmük. De hangulatuk és a vers zenéje szolgálja a mondanivalót. Ennek legkedvesebb, furcsa példája a MEDVETÁNC (87.) Nyilván szerette, mert gyűjteményes kötetének ezt adta címeül. Ennek a versnek már igazán nem lehetne tartalmát adni, de kit nem fog meg a hangulata? Benne van a komikum, és a ravasz, huncutkás játék.

Ilyen pl. a KANÁSZ is. (89.)

VI. De van aztán olyan hangja is, amely a *gyengédségnek* és finomságnak a legmélyebb, legfinomabb, legbensőségesebb húrjain szól, és mégis tud ilyen konkrét, sőt akár naturalista is lenni. Ezek közül a legszebbek talán azok, amelyeket az édesanyjáról ír. A MAMA a maga nemében remekmű. Az utolsó képét nem lehet elfelejteni, a legnagyobb képek közé tartozik. (133.) Az emlék, a testi kép, a szimbólum, az érzelem, amellet még a szociális tartalom is ritkán olvad össze ilyen egyszerű képben ilyen tökéletesen.

Kellene még az utolsó verseiből is olvasni néhányat, amelyek egészen megrendítően törnek elő a beteg, a megszakadt léleknek a mélyeiből; talán utolsó kiadott könyvének az utolsó versét olvasom föl: a meztelen lélek, amelyik szemben áll a sorssal az örületen keresztül látva, hogy mi lesz a sorsa és didereg és reszket. Címe: KIÁLTOZÁS (192). (Klasszikus formában!) Azt hiszem, érzi mindenki a tudathasadást is, de azokat a legmélyebb mélyeket is, amelyekből a vers szól. – Nem tudta megkapni a szeretetet életében; higgyük és reméljük, hogy talán halálában az, ami benne örökkévaló, megkapja.

RÓNAY GYÖRGY

Isten tenyerén

(Naplórészletek, 1951–52.)

1951. június 29.

Néha valóban hiábavalónak tűnik az ember előtt minden. Van értelme még a munkának? Elképesztő látvány a világ, amint tehetetlenül siklik bele a háborúba. Közben kilakoltatások, deportálások; egyik napról a másikra brutálisan megváltozik az emberek sorsa. Eddig elég jól ki tudtam vonni magam az ilyen depressziók alól, de most úgy érzem, állandó értelmetlen fenyegetésben élünk. Bízni, remélni csak Istenben lehet. Azt mondani: segíts meg minket. De azt is hozzátenni: erre kérlek, de mindenesetre legyen meg a te akaratod, s add, hogy a te akaratod legyen föltétlenül, ellentmondás nélkül az enyém is. Mikor először gondoltam végig ezt magamban, két vagy három hete egy vasárnapi szentmisén, egy pillanatra lázadoztam ellene, s valami ösztön arra sürgetett, hogy mindenes-tül háriksam el ezt a gondolatot, s egyáltalán ne is foglalkozzam vele. Mennyire él bennünk a primitív ember, aki azt hiszi, ha megnevezi, ezzel egyben ki is hívja, magára is zúdítja a veszedelmet! De szinte „azért is” erre irányítottam minden figyelmemet, azzal a szándékkal, hogy teljes egészében megértsem s ne csak homályosan. És semmi sem tudott volna úgy megnyugtató, mint Isten akaratának ez az eleve, látatlanban való elfogadása. Akarhat-e rosszat nekem? Ez a gondolat föloldja érthető emberi tiltakozásunkat. Ha lehet, múljék el; de a te akaratod legyen meg, ne az enyém. S már bizonyosan az is a te akaratod, hogy ezt megtanuljunk: a Rád hagyatkozást, akaratod tiszteletét, a megnyugvást szándékaidban, melyek ha kifürkészhetetlenek is, bizonyosan a javunkat akarják.

1951. július 7.

Semmi sem olyan megnyugtató, mint az imádság. Nem arra gondolok, mikor bemegy az ember a templomba, átlép az imádság környezetébe, maga mögött hagyja az utcát s belép az imádság házába; hanem arra, mikor foglalatosságai közben, az utcán vagy szobájában imádkozik, kikapcsolódás nélkül, benne az életben. Ilyenkor fokozatosan eltölti valami nyugalom és bizalom, annak az érzése, hogy az Isten tenyerén élünk, s Isten tudta és akarata nélkül egyetlen hajunkszála le nem hullhatik. Ilyenkor megérezzük Isten közelségét, azt a titokzatos jelenlétet, amelytől egyszerre könnyűvé és tágassá válik a lélek; ilyenkor megtapasztalunk valamit az Isten iránti odaadó szeretet és gyermeki bizalom élményéből. Azelőtt sokszor volt számomra teher az imádság, vagy olyan kötelezettség, amin jobb hamar túlesni; s ha bemegyek valamelyik templomba, ma is többnyire igen hamar elszórakozom; hiányzik ilyenkor belőlem a szükséges elmélyedés, összeszedettség, benső lényem egyetlen gondolatra koncentrációja. De a nap közben való imádság általában jólesik; ilyenkor megszűnik a fenyegetettség érzése, s nagy bizalom fog el, oly érzés, ami erősen hasonlít a boldogságra: Isten szeretete s az a tudat, hogy Isten van és szeret minket. Ki veheti el tőlünk ezt a gazdagságot?

1951. december 4.

A legutóbbi szerkesztőségi megbeszélés óta sokat gondolkodom rajta, hogyan lehetne kellő tapintattal megfogni a „lelki élet” kérdését. Abban a bizonyos „memorandumban” (mely egészségében mégiscsak dilettáns javaslatok tömege s illetéktelen beavatkozás a lap szellemi irányításába) vannak megszívlelendő megjegyzések is. Ha nem is abban a formában, ahogyan ott megfogalmazást nyertek, de lényegükben nem mindig hiábavalók. Azt kifogásolni például, hogy a szeretet parancsát nem hangsúlyozzák eléggé a lelkítükrök, naívság; először is hangsúlyozzák, csak tudni kell használni őket; másodsor akinek „hiányosan” hangsúlyozzák, az már igényesebb, s nem a lelkítükrök mankóján jár. Vannak viszont olyan mindennapi kérdések ezzel kapcsolatban, amikkel szembe kellene nézni, még akkor is, ha az adott helyzetben nem lehet teljes világossággal beszélni róluk. B. a lelkítükrök hiányait kifogásolja; de előbb panaszkodjunk talán egyáltalán a lelkítükrök maholnap nemlétezése miatt, amiatt, hogy alig vannak már imakönyveink. Aztán: a paphiány. „Forduljon ezzel a lelkiatyjához” – mondták azelőtt; de ez a tanács maholnap értelmetlen és megvalósíthatatlan lesz. Hol a lelkiatya? „Valahol Magyarországon”. A plébániák, lelkészségek – nyilván egyre csökkentett számú – papsága sok teendője közepett maholnap aligha tudja kielégíteni a lelki vezetőre vonatkozó igényeket. A gyónás, részben az utóbbi okból is, egyre üzemszerűbb, gépiesebb. Nos, itt kellene a mi sajátos magyar viszonyaink közt (s ez megint egy lehetőség arra, hogy előre gondolkodjunk s dolgozzunk, az európai katolicizmus előtt, ezen a mi őrhelyünkön) újszerű értelmet adni annak, amit úgy hívnak: a laikusok nagykorúsága. E nagykorúság ne csak az egyház szervezeti, egyházközségi életében és kultúréletében érvényesüljön, hanem befelé, mélyre is: a hívő a lehetőségig tehermentesítse papját, ne nyaggassa, ne nyugösködjék rajta, ne lógjon a nyakán, hanem amit csak tud, intézze el, oldja meg önmagában ő maga. Ne a lelkítükrök hiányain rágódjék, hanem tanulja meg jól megvizsgálni a lelkiismeretét. S főként ne akarjon, mint egy új hívő-típus, folyton reformálni; először önmagát reformálja meg. Megpróbálom megfogni a dolgot egy szemlében, talán a januári számba. Ha még egy kicsit át-gondolom magamban, hétfőn délelőtt talán meg is tudom írni.

1952. január 21.

Középkori időtlenség. A legendák többnyire az időben kezdődnek: a hős születésével, gyermekkorával; aztán mintha az író lassan átsiklanék az időbeliből, a történetiből az időfölöttibe, kegyelmibe, s mintha a hős tevékenységéből elsősorban vagy egyáltalán csak az érdekelné, ami abban időfölötti, kegyelmi szférába tartozó: erényei, szentsége. Így például Damiáni Szent Péter Johannes-féle életrajzában, így Damiáni Péter Romuald-életrajzában; az olvasó egyszerre azon kapja magát, hogy valahol kilépett az időrendiből, s már egy másik síkon halad: ott, ahol a kronológiának semmi jelentősége, legföljebb egyetlen mozzanata számít: a halálé. Az „események” egy másféle, nem időrendi sorrendben sorakoznak egymás mellé, a mi történeti, genetikus szemléletünk számára távlattalannul, de kegyelmi szempontból az üdvösség időfölötti perspektívájában.

Mikor lép föl a történeti szemlélet? Mikor jelentkezik a genetikus igény? Érdemes volna egyszer ebből a szempontból átnézni a középkori legendairódmat.

1952. január 22.

B. igen méltánylóan beszélt a kereszténységről mint világnézetről, de képtelen megérteni mint vallást, gyönyörűnek találja a Hegyibeszédet mint erkölcsi programot, de nem tudja elfogadni, hogy Jézus, aki elmondja, Isten Fia. Íme, ismét egy bizonyos – de azért a régítől szerencsésen különböző – „világnézeti kereszténység” veszélye. Egy kasztrált kereszténység: kivágják belőle az istenit, a lényeket. Alapjában véve ez a törekvés kétségtelen jóakarata mellett is kissé divatjamúlt: az egész múlt századon végigvonul, Chateaubriand *Essai sur les Révolutions*-jától kezdve egy „új” vallás, egy „új” kereszténység, egy ilyesféle pusztán emberi, transzcendenciájától gondosan megfosztott kereszténység vágya, sürgetése. Változatlanul tovább tart a góg lázadása: az emberfölötti, az isteni kiiktatása az emberi életből, morálból, mindenből. Voltaképpen nagyon komolyan el kellene gondolkozni ezen. S nyilván le kellene vonni a tanulságot. Azt, hogy elsősorban hitről, vallásról, dogmáról, misztériumról kell beszélni, nem pedig világnézetről, ami hogy úgy mondjam másodlagos, és nem is lehet más, mert a vallásból, a dogma élményéből kell táplálkoznia. Mit ér az a „keresztény világnézet”, amelynek nem a Krisztus istenségében való hit a forrása, amely nem az Inkarnáció humanizmusa? Amelynek nem jár előtte, mint szükségeszerűen elsődleges valóság, a vallás, a hit élménye?

A „világnézeti kereszténységnek” nagy veszélyei vannak. Az egyik: hogy kurzussá fajul; erre remek példa a mi világháború utáni kurzusunk. A másik: a teljes kereszténység rovására a helyzet, alkalom vagy szükség kívánta megalkuvás; példa rá egyes katolikus mozgalmaink belesiklása bizonyos gyanús jobboldaliságba a második világháború elején. Világosan, szenvedélyek, elfogultságok nélkül kellene szembenézni ezekkel a jövőt tekintve oly fontos kérdésekkel.

1952. január 29.

A „hirtelen harag” nem mindig támad elemi hirtelenséggel. Hótömbhöz hasonlíthatnám, mely egy meredek lejtő szélén mintegy készenlétben áll. Ha meglökjük, ha pár lépést görgetjük, már megy tovább magától, gyarapszik, dagad, s nem lehet megállítani, míg mindent össze nem zúz, végül magamagát is. De ha nem lökjük meg, nem adjuk meg neki a kezdő sebességet: nem indul meg, marad ott, ahol volt, olvadni kezd, s végül elfogy. Nem szabad hagyni, hogy a harag elinduljon, a düh kitörjön. Még mielőtt haraggá lenne, már a lehetőségnek is el kell állni az útját. S ezért még felelősek vagyunk, mert még tiszta agyunk az indulattól. Amit már indulatunkban teszünk vagy mondunk, mintha magunkon kívül tennénk vagy mondanánk. Azt kell megakadályoznunk, hogy „magunkon kívülre” kerüljünk.

1952. január 30.

Odabent ma délután megbeszélésen, úgy rémlik, az elbocsátandó munkatársak fölmondólevelét is átadják. Mi lesz azokkal, akik kenyér nélkül maradnak? S mi lesz velünk? Meddig tud fönnmaradni a Vigília, azaz meddig hagyják, hogy fönnmaradjon? Talán még soha ilyen sötét nem volt a helyzet, kivéve negyvenhatban, amikor a Révaitól eljöttem; nem, akkor sem volt ilyen, hiszen még egy kerek évig kaptam a fizetésemet. S most? Ha a Vigiliára is sor kerülne, egyik napról a másikra egyetlen fillér nélkül maradnánk. Mégsem vagyok nyugtalan; nem aggó-

dom úgy, ahogyan talán kellene. Az évek folyamán talán semmi sem erősödött úgy bennem, mint az Istenben, az ő gondviselésében való föltétlen s nyugodtan mondhatom, gyermekei bizalom. Az a bizonyos „elég a mai napnak a maga gondja” . . . Mind jobban érzem, hogy akármilyen gyarlók és hitványak vagyunk is, az Isten szeret minket, s nem pusztán elvileg, ahogy mi sokszor őt, hanem valóban, „gyakorlatilag”, az édesapa gondosságával ügyelve arra, aki a kezébe fogódzik. Ha érezzük ezt a fölöttünk virrasztó szeretetét, nem is olyan nehéz behunyt szemmel s valóban szívből mondani: „Legyen meg a te akaratod”.

1952. február 4.

Sokszor érzem már fáradtnak magam, még most is, amikor aránylag elég jól megy a munka. A gondolataim előbbre járnak és többet fognának meg, mint amit erővel bírok. Arra pedig még most sem tudom rászánni magam, hogy „szakosítsam” magamat: specializálódjam – mint mondják – az esszére vagy regényre vagy irodalomtörténetre vagy mit tudom, mire; hogy vagy-vagyokat állítsak föl, s az egyiknek a kedvéért megtagadjam a másikat s ezzel az összes többit is, s ahelyett, amire mindig vágytam, az egészség, a teljesség helyett beérem származás öncsonkítás eredményeként valami torzóval, valami vízfejű nyomoréksággal.

1952. február 23.

Az embert néha indokolatlan balérzések fogják el; ránehezedik valami szorongás, amit többé-kevésbé mindenki megtapasztal, aki ma él. Nincs többé végleges fetsző berendezkedés egy kényelmes állapotban, nincs maximális polgári biztonság, nincsenek előre kiszámított helyzetek, kamatok és előmenetek. Az életre ma a legtalálhatóbb jelző az, hogy bizonytalan. Ez a bizonytalanság megalázó, de éppen mert megalázó, föl is emel. Elveszi a méltóság lehetőségét; nincs többé „szép” vértanúság, „példás” halál; szinte megsemmisíti az embert; végrehajtatja velünk, amit mi magunk semmiképpen sem akarnánk végrehajtani: a magunkról való lemondást. Brutális egyszerűséggel megmutatja, hogy le kell mondanunk magunkról, akár akarjuk, akár nem, mert azok a védőfalak, melyekkel magunkat, személyünket, méltóságunkat körülbástyáztuk, leomlottak, elfújta őket a szél. Hogyan menekülhetünk meg a megsemmisüléstől? Ha átadjuk magunkat egy nagyobb akaratnak, a legnagyobb Akaratnak, aki ha számunkra rejtelmes és érthetetlen módon is, de bizonyosan a számunkra legjobbat akarja. Átadni magunkat eleve a gondviselésnek, komolyan venni, hogy „legyen meg a te akaratod”. Aztán, tudva, hogy ami történik, Isten akaratából történik, „elszakadni mindentől”, ahogyan Marillac Szent Lujza mondja. A jót keresni és találni meg mindenben, azzal a varázsszemmel, varázspálcával, ami a szeretet, az Isten szeretete és felebarátunké. Ezek a két-három napja nyomasztó érzések is, ha meggondolom, nem voltak haszon és értelem nélküliek. Ma estére valahogyan minden aggodás lecsöndesült, minden belső feszültség föloldódott bennem. Nyugodtnak érzem magam; érzem azt, hogy Isten kezében vagyunk, az ő valóban szerető gondoskodása alatt állunk. Nagy bizalom van bennem Isten iránt, olyan érzés, ami az apám iránt élt bennem olykor (különösen ha egy-egy számomra megoldhatatlannak látszó „jogi” helyzet előtt álltam): a föltétlen bizalom. Ha keresném, mi ennek a megnyugvásnak az oka, legelőször talán arra az alig egy-két percre kell gondolnom, amit délelőtt, mikor a Vigiliának kölcsönadott folyóiratokat vittem

vissza B. atyának, a ferencesek templomában töltöttem. Mi, akik hiszünk, tudjuk, hogy van Isten; de sokszor megfélemedezünk róla a lelkünkben. De vannak aztán pillanatok, amikor Isten eszünkbe juttatja magát, amikor egyszerre megérezzük Isten jelenlétét a lelkünkben. Szinte a lélegzésünkben. És nem is pusztán csak „érezzük”, hanem egész lényünket eltölti a szilárd bizonyosság: tudás, ami azonos a bennünk jelentkező szeretettel. Az előbb még ürességben voltunk, s most egyszerre egy meleg tenyéren pihenünk.

1952. február 24.

Olvastam pár lapot Claudel és Gide levelezéséből, ami valóságos kincseshánya. Milyen tömören bontakozik ki belőle Claudel portréja! Ideírom ezt a nagyon szép mondatát (ma talán közhely, de a maga idejében, 1905-ben s egy Gide-nak címezve milyen bátor): *Nem lehetünk mindannyian szentekké, de kötelességünk mindig, életünk minden pillanatában megtennünk minden tőlünk telhetőt; s, őszintén szólva, lényegében ez a szentség, hogy fiúi módon fölébe helyezzük az égi atya akarát a miénknek*” (*Correspondance*, 53.). S ez a másik fontos mondata: *„Milyen nagy felelősség van rajtunk, írónkon, akik az emberek vezetői s a lelkek irányítói vagyunk! Már pusztán azáltal, hogy megvilágosítottunk, világosságot árasztunk. Kiküldettünk, a mindenség összes többi része által, a megismerésre és az igazságra, és nincs más igazság, mint Krisztus, aki az Út és az Élet; s a kötelesség, hogy megismerjük és szolgáljuk őt, számunkra még rettenetesebben sürgető, mint mások számára”* (54). Felelősség a lelkekért, felelősség a tehetségünkért; tehetségünkért, melyet Istentől kaptunk, s a lelkek javára kell kamatoztatnunk; természetesen a maga Isten-akarata rendjében, a szépség alkotása, a minél tökéletesebb mű által. Bűnös vagy, ha tehetségedet a lelkek kárára fordítod. De akkor is vétkezel, ha megtagadod a szépséget, melyre tehetséged kötelez: elveted – vagy rosszul töltöd be – a szerepet, melyet teremtő tervében Isten bízott rád, hogy magad is teremtő légy a magad módján abból az anyagból s azokkal az eszközökkel, melyeket Isten nagylelkűen a rendelkezésedre bocsátott.

1952. február 25.

Hónapok óta először, fölhasználva az enyhe tavaszi időt, a szerkesztőségi értekezlet után este gyalog jöttem föl a hegyre s *A rózsafüzér titkai* folytatásán tűnődtem. Egészen önkéntelenül merült föl bennem a gondolat: *„Te hordozod értem, én hordozom érted, Uram – a nehéz keresztet”*; s ahogy ezen elmélkedtem: azon, hogy mit jelent ez ma, amikor valóban keresztet hordoznak az emberek (s alighanem egyre többen sejtik, hogy Krisztussal együtt, mintegy a magukéban a Krisztusét is hordozzák), amikor egyik napról a másikra omlanak össze jól körülbástyázottnak vélt szegény kis sorsok, s kerülnek a legteljesebb bizonytalanságba, inségbe, nyomorba; ahogy ezen tűnődtem, fölérvé az Eszter utcán oda, ahol tavaly szinte látomásszerűen villant elém a *Fájdalmas olvasó* első versének végső képe: – egyszerre valami megdöbbenő, valóban egész bensőmet megragadó valósággal éreztem meg a Krisztussal együtt szenvedés misztériumát s azt, hogy egy napon valóban elvehetnek mindent, a legtöbbet, a családunkat is, elszakíthatnak azoktól, akiket szeretünk; s akkor is megmarad nekünk és bennünk Krisztus, és őbenne, az ő szeretetében, az ő szeretetén át minden. Megpróbáltam ezt a „Fájdalmas olvasó” negyedik darabjaként papírra rögzíteni, de úgy tűnik

előttem, amit leírtam, hideg és száraz ahhoz képest, amit éreztem: az élmény melegségéhez és megindultságához képest.

1952. február 26.

Délután nekifogtam a Szent Lujza-tanulmánynak, a szokásos nehézségekkel: a kezdet szinte leküzdhetetlennek látszó akadályaiival. Négy órai munka eredménye egy kézzel írt lap, legalább hatszor újrakezdve, más és más papíron s azzal a szilárd tudattal, hogy egy bizonyos ponton – sejtelmem sincs róla, miért éppen ott – ismét elakadok. És a hiábavalóság ismerős, fokozódó és egyre bénítóbb érzése: hogy ezeket a mondatokat már mind megfogalmazták, s annak, amit én csinállok, semmi értelme sincs. Ez az a stádium, amikor abból, amivel éppen foglalkozom, vagy amit éppen írok, megszököm, át valami másba, amiben majd szintén nagy kedvvel merülök el, míg tájékozódok, egészen addig, míg magam elé nem teszem a papirost, és le nem írom az első mondatot, azt a kiábrándító mondatot, mely azt a csüggesztő hangulatot kelti bennem, hogy tervezett munkám eszméje és kivitele, a bennem élő valóság és írott képe közt a távolság reménytelenül áthidalhatatlan. Hogyan győzni le ezt a betegséget, melynek már nem egy áldozata hever a fiókjaimban: Lamartine, Chopin és majdnem Chateaubriand is, hogy csak a kezemügyében levőket említsem? Kitartás, állhatatosság; de mikor valósággal elbutul, fogalmazásra képtelen lesz az agyam éppen a kitartástól! Pedig ezt a Szent Lujzát mindenképpen meg akarom írni, a két csábító szökési lehetőség – Hugo és Claudel-Gide – ellenére is, ha másért nem, hát azért, hogy örömet szerezzek vele Kandidának és az ő öreg bakonybéli „gyerekeinek”. Olyan lesz számomra ez a munka, legalábbis amíg belé nem lendülök (amikor aztán már rendszerint könnyen megy, olyan könnyen nem egyszer, hogy siettemben össze is csapom), mint egy önmehtagadás.

Önmehtagadás. Nyilván igen együgyű és gyerekes, de leírom. Többször tünődtem már rajta, milyen nehezen végzünk egészen apró önmehtagadásokat is. Például: előttem egy doboz kockacukor; már-már belenyúlok, amikor valami azt mondja bennem: ne; s nyomban megfogalmazódik ennek az egészen ösztönszerű „sugallatnak” – hogy úgy mondjam – az értelme is: mondj le róla. Nem is a cukorról, hanem egyszerűen a tettről, amit megtehetnék. Gyakorolj önmehtagadást. Nos: ebben a pillanatban egy egész gondolatsor támad bennem, hogy meggyőzőn a cukorevés teljesen közömbös és a cukor-nem-evés nevetséges voltáról, arról, hogy a meg-nem-evés nem önmehtagadás, nem erény, hanem egy faja a babonának, ostobaság, primitívizmus, és így tovább. A cukrot természetesen, anélkül, hogy kívánnám, megeszem. Ma reggel szószerint ugyanez játszódott le bennem a teával és az ízesítőül betölthető vagy nem töltendő borral kapcsolatban, azzal a különbséggel, hogy ezúttal nem öntöttem bort a teába. Egy pillanattig, s éppen ez az elképesztő, egészen nagy ügynek, jelentős áldozatnak tűnt előttem a tea bor nélkül való megivása. Milyen szánalmasan, kicsinyesen gyarlók tudunk lenni és milyen leleményes a kísértés! Erkölcsileg teljesen közömbös, hogy valaki a teát üresen vagy borral vagy rummal issza e. De aztán láttam, hogy ha ma reggel a bort választom, megint egy lépést engedek azon az úton, amelynek a végén aztán végleg elengedjük és föladjuk magunkat. Akaratunk és önfegyelmünk destruálásának útján.

1952. február 29.

Ma visszakaptam kötetésre adott naplóm első kötetét; ez a másodpéldány, az elsőt N.-nek szánom a nevenapjára. Most itt van bekötve mind a két kötet a szekrényemben. Furcsa érzés belelapozni s megkeresni egy-egy régi élmény vagy olvasmány nyomát. Mennyi mindent hagy el, mennyi jobb sorsra érdemes tervet is, maga mögött az ember. Azért ha végiggondolom ezeket az éveket, az ostromtól máig, úgy érzem, fejlődtem, és bensőleg is, tudásban is gazdagodtam. Különösen hat ma számomra, ahogy sorra leválik s elmarad, ami 1945 előtt fontosnak, lényegesnek tűnt a szememben. S mennyi kategórikusság, nagyképűség 1946 elején, amikor könyveket és gondolatokat falva törtem az utamat valamiféle szilárd talaj, biztonság felé, utóbb valóságos romantikájával a Maritainon át fölfelezett katolicizmusnak. Az ostrom előtről talán csak egyet sajnálok: a regényciklust. Újabbán megint gondolok rá, hogy be kellene fejezni „A nábob halálá”-t.

1952. március 9.

Kimerültség, amihez hasonlót talán csak az Athalie-fordítás napjaiban éreztem. Ingerlékenység, idegesség, ami gátolja a munkát, ami viszont fokozza az idegességet; pillanatok alatt hetek fegyelmező törekvése mond csődöt. Az ember maga se tudja hogyan, mint valami lejtőn görögve, elképesztő indulatokban, vitákban, dühökbe bonyolódik. Érzí, amint destruálja magát, s legszívesebben nekiesnék a saját torkának; képtelen lesz a mások gyöngeségeinek türelmes elviselésére; s közben mindez bántja, harapja belül s elkiseríti, hogy ilyen tehetetlenül enged az indulatainak, s veti magát abba a mocsárba, amit az indulat kavart föl bennünk. Elkerülni az alkalmat, azt, hogy idegeink ilyen állapotba kerüljenek, az idegesség első jelentkezésére mérsékelni a munkát, „*honorar le non-faire de Notre-Seigneur*”. Nincs az a mű, mely többet ér a szeretet egyetlen kis tetténél.

1952. május 6.

Úgy hallom, V. I. egy készülő Hugo-antológiával kapcsolatban előhozta az én nevemet mint fordítóét. Azt felelték neki: sajnós, klerikális. Igen, sajnós katolikus, azaz leprás. Olykor pedig egyes katolikusok azt mondják: sajnós, kommunista. Két elfogultság között: az embert éppen ez erősíti meg abban a meggyőződésében, hogy igaza van. Hugót különben fordítok, s magam kedvére; épp ma délelőtt gépeltem le a meglevőket, összesen nyolcat, a már régebbi kettőn kívül.

1952. június 23.

Újmisés pap mondta a tízórai szentmisét, múlt vasárnap volt a primiciája s ez volt az első prédikációja. Látszott, hogy betanulta; szigorú volt, elmondta, hogy a pusztá pénteki böjt, a pusztá vasárnapi misehallgatás mit sem ér, és jaj nekünk, ha nem élünk jó keresztény módra, úgy, ahogyan az első keresztények. Megosztorozott és buzdított, annak rendje és módja szerint. Szerettem volna valami ilyesmit mondani neki: igen, kedves főtisztelendő úr, mindez nagyon szép és helyes. De azért mégsem jelenteném ki mindezt ilyen mereven. Ezek a szegény emberek itt, akik vasárnapról vasárnapra összejönnek ebben a kis templomban, megalázva, megfélemlítve, sokszorosán megfenyegetve, ezek itt egy kis jó szót, melegséget, biztatást várnak. Minek az orruk alá dörgölni, hogy „mindez semmi”? Mikor ez a „semmi” olyan nagy dolog. Eljönni rendszeresen a temp-

lomba, félve, lapulva, állást, kenyeret féltve és kockáztatva. Nekem például úgy tetszik, ezek a sokszor gyáva és nagyon gyarló emberek ezerszer nagyobb hősök, mint azok a hősök, akik a „harcos katolicizmus” lobogója alatt oly hősi léptekkel masíroztak azelőtt, amikor – mellesleg – konjunktúrájuk volt. Gyarlók, gyöngék és gyávák; persze hogy azok. A család szégyene, a rút kis kacsák. A hűségeselek. Akkor, amikor az élelmes hősök közül annyian jegyzik cserélt köpenyben, cserélt jelvényvel odakint a kapun belépőket. Igazán nincs mit dicsekedni velük, ezzel a kopott sereggel. De higgye meg, főtisztelendő úr, azért a mennyek országa mégiscsak ezeké. S ezt remélhetőleg ön is belátja majd, ha egy kicsit tapasztaltabb és megértőbb lesz. Megértőbb, mert tapasztaltabb. Egy kicsit megtörtebb. Emberebb. Alázatosabb és kisigényűbb. Megbocsájtóbb. Belátva, hogy legelőször magamagának kell bocsánatot kérnie és megbocsájtania. És teljesebb lesz szeretettel, mert a saját lelkében tapasztalta, milyen végtelen nagy szomjúság az, amikor az ember szeretetre szomjazik.

De amikor áldást osztott, és izgalomban remegett a segédkezők és ministránsook és hívők feje fölött a keze, arra gondoltam, hogy ha naiv is még, hősnak már hős. Mint mindenki ma, aki enged a hivatás szavának és papnak megy. Isten embere lesz ebben az istentelen, istenellenes világban. Segitse az Isten, hogy jó pap legyen. Olyan, amilyen ma kell. Okos, tanult, művelt; alázatos, egyszerű és tiszta. Szent; szentéletű. Nagyon szeresse Istent és nagyon szeresse az embereket. Az ellenségeit is.

1952. július 13. Szárszó

Egy hete Szárszón. Az első nap meglepetése: fölfedezem, hogy a testem többé-kevésbé hasznavehetetlen. Berozsdásodott, s mihelyt egy-egy nem egészen megszokott és könnyű mozdulatról van szó, csikorog és akadozik. Amit „elméletben” meg tudok csinálni, mintegy emlékeim alapján, mert valamikor, amikor még ruganyos voltam, könnyen ment: az előtt a gyakorlatban, a végrehajtás előtt megtorpanok, azzal a meglepetéssel, hogy: nem tudom. Az egészben a legfurcsább annak tudomásulvétele, hogy ez, testileg véve; voltaképpen a halál kezdete. Bizonyára visszahat arra is, amit az ember „szellemi életének” mondanak. Az is lomhább, lomposabb, kevésbé fürgé és kevésbé alkotásrakész. Elhatároztam, hogy megpróbálom egy kicsit fölfrissíteni magamat; minden reggel tornászom a parton s úszom egyet utána.

Múlt szombaton este, mert már minden Móriczot előcsomagoltam, találomra elővettem Márai *Verseskönyv*-ét és *Füveskönyv*-ét. Azt egyvégtében elolvastam, s igen szép strófákat találtam benne, főképp az első felében; a második mintha már modorosabb, penzumszerűbb, máraiasabb lenne, ott már pózt és rutint éreztem. A *Füveskönyv* prózája meglepett: erősebb, keményebb, mint gondoltam s emlékeztem rá. Egyszer ennek a Márai-problémának is utána kellene nézni. Nem takarja-e el előlünk igazi mivoltát, értékeit, erényeit és szépségeit is egy sereg pejoratív közhely? S nem fogadtuk-e el túl készségesen igazi arcául azt az álarcot, amelyet maga vett föl magára? Nem vetettük-e el túlságosan a valódi, élő Márait is a magacsinálta üres szobor-Máraival együtt? S nem érné-e meg a fáradságot, lehántani róla ezt a sok henye ékítményt, amit magára aggatott, s kiásni művei halmazából, a rettenetes „Igazi”-k alól az igazit? A polgári bölcs, afféle balkáni Erasmus alól a szorongó, kémlelő, szenvedő embert?

1952. augusztus 25.

Tegnapelőtt, szombaton este B. Sz.-nél. Sz. Móricz Zsigmondról beszélt, régi találkozásairól. Közben P. meghökkentő kijelentései Thomas Mertontól, arról, milyen a paraszt (s itt fő érvei Tamási és Tolsztoj voltak); sajnos Merton körül megint vitába keveredtem vele. Személyeskedésnek vette, fölugrott, megsértődött. Tanulság: nem kell vitatkozni az emberekkel; amit csak lehet, rájuk kell hagyni, s meg kell adni nekik azt az örömet, hogy többnyire felületes és téves véleményeiket a sarkigázságok ellentmondást nem tűrő érvényességével nyilvánítsák ki hallgatóik előtt.

1952. szeptember 13.

Az ember olykor, noha lelki életében éppen nem friss, sőt egyenesen lanya, nagyon közel érzi magához, nagyon benne érzi az életében, a sorsában Istent. Vannak pillanatok, amikor az Isten tenyerében érzi magát. Ez a legaggasztóbb gondok közt is belső nyugalmat ad és eltölti bizalommal. Mint a gyermek, aki érzi keze körül az apja védelmező kezének melegét, s tudja, hogy ha megbotlik, utána kapnak. Azok a nagyon erős fohászok, melyek az Isten melegének érzésébe emelnek . . .

1952. szeptember 22.

K. Laci halála megdöbbsentett. Mintegy három hete láttam futólag az utcán. Öccse fönt járt a hét derekán s elmondta, hogyan történt. Laci valami pártnapról vagy szemináriumról ment hazafelé, s a Margit-híd pesti felénél vált el kollégáitól; jókedvű volt és szomjas; habozott, megigyék-e egy pohár szódavizet, s végül azt mondta: majd otthon vacsora után. Budán bement a Zsigmond utca sarkán a patikába, valami receptet akart beváltani. Egyszerre a szívéhez kapott, összeesett és egy sóhajtással meghalt. Épp arra ment egy pap, civilben. A rendőr nem engedte be; az utcáról adta meg az abszolúciót. Később A. atya, aki jóbarátja is volt, bejutott hozzá, de csak jó két óra múltán.

Az ostrom alatt, amikor megismertük, nem gondoltuk, hogy ennyire hozzánk fog tartozni. Csöndes, becsületes fiúnak mutatkozott, társai közt a legrendesebbnek, mert egyébként ezek a szerencsétlen rohamzászlóaljnak nem a legjobb emlékeket hagyták maguk után. Sokat betegeskedett, s tudtuk, hogy vallásos. Sz. nemcsak a lelkiatyja volt, hanem a barátja is. Tanult, végezte az egyetemet, átlábolt két halálos betegségen, ostromból eredt, akkori izületi bajokra visszamenő szívbelhártya gyulladás; végre fölépült valamennyire, letette vizsgáit, megszerezte az orvosi diplomát s állást kapott, képességeinek, becsvágyainak megfelelőt. S most vége. Ahogy leeresztették koporsóját a földbe, arra a délutánra gondoltam, amikor nagy szerelmi csalódásával szaladt föl hozzánk, második betegsége előtt, s olyan gyerekes kétségbeeséssel hajtotta a vállamra a fejét, s olyan gyermeki bizalommal. Öccse szerint „az utóbbi időben deista lett”. Misére rendesen járt, szentségekhez járult; mi volt hát a „deizmusa”? Kétségtelen, hogy valami lassú, mély csalódás érte: túl közelről látta talán egy rendház életét, a sok surlódást, szeretetlenséget, egyesek lazaságát, s egy kicsit megingott, talán nem is a hite, hanem a bizalma; egy kicsit eltávolodott, elidegenedett. Pista azt kérdezte erre: „Ugyan hogy is hathat ilyesmi egy intelligens emberre?” Igen, tudjunk különbséget tenni az igazság szentsége és képviselőinek gyarlósága közt. De talán nem is

ilyen könnyű megtenni ezt a különbséget. És nem úgy vagyunk-e ezekkel a sokszor nagyon is könnyen vett gyalogságokkal, mint a rágalommal: hogy „*semper aliquid haeret*”? Ha a papok jobban megfontolnák, milyen rettenetes rombolást végezhet rossz példájuk, s végez is a lelkekben! s ha átéreznék rettenetes felelősségüket emiatt . . .

1952. október 3.

Tegnap óta újra a biztos érzés, hogy Isten tenyerén élünk, s ő nem ejt ki kezéből. Szent Teréz (az avilai) önéletrajzát olvasom; nagyon meg tudja győzni és föl tudja emelni; fölkelti benne a vágyat, hogy több és jobb legyen; de a vággyal nem éri be: hátunk mögé áll, szinte lökdösve sürget: indulj már, mire vársz? Az Új Emberbe írtam egy kis cikket róla; azt próbáltam kifejtetni, mennyire nem fellegekben járó, milyen józan, közvetlen és gyakorlati.

Az utóbbi időben sokat dolgozom s elég frissen. Istenem, adj erőt a munkához. Pár nap és belépek negyvenedik esztendőmbe. Ezek az ember java évei; add, hogy a kedvezőtlen körülmények közt is jól, eredményesen tudjam fölhasználni őket. Add, hogy úgy tudjam végezni munkámat, hogy azzal, hogy dolgozom, tudatosan és tőlem telhetőleg Téged szolgáljalak. S add, hogy a munka ne tegyen idegessé, s ne fogyatkoztassa meg bennem a szeretetet azok iránt, akiket különösen szeretek, s egyáltalán embertársaim iránt. Add, hogy a munka egyben a türelem, szelidség és önfegyelem iskolája legyen számomra. Add végül, hogy bármekkora tudásra tegyek is szert, s bármilyen jó művet alkossak is, sose essem az elbizakodottság, az önhittség és a kevélység bűnébe; sose feledkezsem meg róla, hogy minden erőmet és képességemet Tőled kaptam s egyedül Neked köszönhetem; s add, hogy Téged mindig bizalommal, őszintén, egyszerű és gyermeki szeretettel szeresselek.

1952. november 18.

Két hét múltán először voltam bent tegnap este szerkesztőségi értekezleten. Kicsit kifárasztott, de nem annyira, hogy még este le ne fordítsam Claudel Szent Simon-ját, amivel az apostolok száma kilencre szaporodott. Ezt megelőzően pedig egy valóban nagy Claudel-fordítással készültem el, a „Pütkösi himnusz”-ével; igen régen kezdtem el; negyedénél abbahagytam, most elővettem, és szombat-vasárnap befejeztem.

Még a kórházban, s a hazajöttöm utáni napon elolvastam Móricz Zsigmond Rózsa Sándor-jának második kötetét. Nem egészen értem, miért tartják általában annyival jobbnak az elsőt: úgy látom, ez sem rosszabb nála. Sőt, olykor talán tágasabb, mozgalmasabb is. Egy helyütt (261) meglepődve bukkantam rá Móricz egyik főgondolatára. A deák találkozik az Alföldön Rózsa Sándorral, magyarázgatja neki, mi történt; a maga részéről így értelmezi a dolgot: „Az embereknek szépen kell magukat viselni. Mindenkinek úriemberré kell lenni. Mostan már kiki megkapta a maga birtokát. Mostan már kiki úriemberré lesz és kalpagosan, kardosan fog járni. Én így fogom fel a forradalmat” . . . Ahhoz egyébként, ahogy Móricz megmutatja, hogy negyvennyolc mennyire nem oldotta meg a problémákat s milyen nyomorúságban hagyott kétmillió magyart: ahhoz akkor, amikor a könyvet írta, komoly bátorság kellett. S bátorság a szentesített nagyságoknak ehhez az illúziótlan ábrázolásához is. Kossuthéhoz például, vagy ahhoz, ahogy Petőfit

igazolja, éppen Kossuthtal szemben. Egészen sajátos az ábrázolásmódja. Az ember szinte látja őt, amint összehúzott szemmel, azzal a rejtett kis maliciával fontolóra veszi az emberét, megméri, elraktározza, szinte kitapogatja anyagát, a repedéseit, amiken a lúgok beszivároghatnak, Kossuthon a magamagát is elbűvölő színészkedését és hiúságát; nem hiszem, hogy volna hitelesebb, előbb, közvetlenebb, riportszerűbb portréja ennek a romantikus államférfi-típusnak. Móricz nem dől be a történelmi hős kialakult szerepének és hagyományos nimbuszának. Megvetően félrelöki az olajnyomatokat. Az embert ragadja meg, azt állítja elének; ez a páratlan benne. Valami lefegyverző naivitás – és bölcs írói fölény – kell ehhez.

Végeredményben a társadalom-ábrázolására is azt mondhatnók, hogy naiv. Majdnem iskolás (és szinte rajtakapható nemtörődömséggel az), ahogy sorra bemutatja, majdnem egy dolgozat vaskos módszerességével, mit gondol erről, vagy arról, hogyan fogja föl ezt vagy azt az arisztokrata, a nemes, a polgár, a felszabadult jobbágy és a kisémmizett zsellér. Mintha itt is csak gunyorkásan – vagy fáradtan? – mosolyogna az írói fogásokon, a beállítás trükkjein, a technika tótágasain; mintha mindezt lenézné, hiszen csak egy a fontos: az, hogy az élet mindenestül ott éljen a papíron. S hogy él, hogy mozog nála minden rétegével ez a fölbolydult ország! Sajnos a regény végét mintha még a szokottnál is jobban elsiette volna. Rózsa Sándorék a szabadságharcban: az fáradt, kedvetlen, mintha már csak muszáj-munka lett volna.

Ma délelőtt régi, Vigilia-beli *Babits*-esszémet gépeltem. Pár nagyképűségtől, pár akkori, kevésbé rokonszenves „kategorikusságomtól” eltekintve (amit mind kiírtottam), elég jónak érzem ma is, nem ugyan mint teljes képet, hanem mint egy határozott szempontú esszét. Ma bizonyosan mélyebbre mennék; egy-két gondolatot (a gátlásosságáról) bele is szőttem. Azt gondolom, a fiatal Babits „görccsösségében” része van egy szexuális ténynek: vonzalmának a saját neméhez (és persze nem kell kiélt homoszexualitásra gondolni!) – hiányzik nála a szerelem, s ezt igyekszik pótolni a „mindenek szerelmével”, s ez a hajlam keresi szublimációját a szépségkultuszban. Mindezt csak hevenyében, nyers emlékeztetőül jegyzem itt föl, igazán csak „slágvortnak”; egyszer mindenesetre érdemes volna erről az oldalról is komolyabban megközelíteni Babitsot.

Egyébként: rég tapasztalt nyugalom, egyensúlyérzés, benső béke. Annak megnyugtató érzése, hogy az Isten tenyerén élünk . . .

1952. december 26.

Néhány hónapi töprengés s tünődés után ma belevágtam fejszémet a nagy fába: elkezdtem, abban a füzetben, melyet Lászlótól karácsonyra kaptam, a regényemet. Illetve – mutatis mutandis természetesen – a szegény Kiss Laci regényét. Félttem, hogy nehezen fog menni, hiszen jó ideje teljesen „kijött a gyakorlatból”. Sokkal könnyebben megy, mint gondoltam. Úgy érzem, az a két fejezet, mellyel ma elkészültem, jó, és megfelel az elképzelésemnek, szándékomnak. Nem akarok „lektürt” írni, és semmi kedvem „szépen” írni; inkább célokom, hogy száraz és hiteles legyek, és mondjak valamit, azaz hogy ne én mondjam, hanem alakjaimmal és sorsukkal mondassam el a mondanivalómat. Nehéz volna érzékelteimem az örömet, fölszabadultságot, megfiatalodást, amit az az élmény ad, hogy az ember teremt: alakokat, sorsokat kelt életre, s szinte új és mélyebb lelket ad (szintétikusabbat, bármilyen riasztó is ez a szó) a valóságnak.

TOLDALAGI PÁL kiadatlan versei

Rónay Györgynek

Mit mondhatnék neked, kit ismerek
s ki ismersz engem? Köztünk nincs beszéd.
E néhány sor sem büvöl, hizeleg –
csak összefogja mindkettőnk nevét.

Rába Györgynek

Nem ismerlek. Ki vagy?
Ellenfél vagy barát?
ki rám veti riadt
szemének sugarát;

ki félve nézi, hogy
miként alélok én
egy hosszú, vad bírok
után, az út felén –

Keresztet vess te rám,
vagy fordulj ellenem,
döngess szívem falán,
fordíts hátat nekem:

mindez már egyre megy!
Nincs meddig és miért –
Örökre elveszett
szép édenem kísért.

(Toldalagi Pál, aki hosszú ideig Toldalaghy-ként jegyezte verseskönyveit, ezt a költeményt írta *Ím üdvözöllek* című kötete ajánlásául Rába György példányába.)

PARANCS JÁNOS

Ádvent

A történet kezdetén egy fiú áll;
kócosan, álmosan, kezében csengettyűvel.
Csontig hasító fagyban gyalogolt,
térdig hóban, a hajnali sötétben.
Ábrándozik és reszket, fogai vacognak.
Ott áll az oltár előtt, ministráns ruhában.

PILINSZKY JÁNOS

Magamnak

(Egyik kiadatlan jegyzetfüzetéből)

Mintha minden elveszett volna. Húsvét reggel van. Ma úgy érzem: csak a munka válthat meg. Rengeteget kellene dolgoznom, teljesen elégnem a munkában. De nem látom, merre? Egyáltalán: tudok még írni?

Bűnösen dilettánsul éltem. Senkim sincs, s talán nem is vágyom senkire. Kínzó üresség. Még ebbe a kínba, az üresség kínjába kapaszkodom. Imádkozni és dolgozni: Istenem, add meg ezt az utolsó segítséget!

Kell, hogy a semmi egyszer megütközzön ellenlábásával. Ha színtere lehetnék ennek az ütközetnek!

Oly keveset látok ebből a föladatból, oly messze vagyok tőle, pedig enélkül . . .

Itt van a testi fájdalom. A kín számára a megsemmisülés és a szeretet is ismeretlen. A szenvedés volna a senkiföldje a szeretet és a semmi közt?

Van, amikor mi dolgozhatunk üdvösségünkön, s van, amikor egyedül Isten? A fájdalom is ilyen szakasz volna?

Fájdalmunkon túllátni? De nem éppen az a fájdalom, hogy nem tudunk át-látni, túllátni rajta?

Mi az igazság? A megsemmisülés, vagy hogy a sintér fogságából hazatalálnak az elkőborolt kutyák? Van-e különbség megsemmisülés és tudatos semmi közt?

Úgy érzem, nekünk, az élet kivételes állapotában nincs is módunkban a megsemmisülés semmijéről beszélnünk, csupán a tudatunkban, élő sejtjeinkben fészkelő semmiről. És ez a tudott semmi, ez az életvagyunkból kitenyészített semmi, ez lényege szerint nem a semmi, hanem a bűn „tere”, a *teremtés bűnné való átértékelésének folyamata*. (A szenvedés nélküli koncentrációs táborok fölállítása: ez a bűn országalapító gondja. A fájdalom ezért isteni. Isten végső fegyvere a koncentrációs táborok vonzásával szemben, a tudatos semmi vonzásával szemben.)?

Milyen országról ábrándozunk is ilyenkor? Beckett műveit talán valamiféle vágyakozás szülte?

A táborokban a megsemmisülés nézett farkasszemet a sintér fogságába esett kutyák vágyával. A megsemmisülés az örökléttel.

Olykor a korrupció hatására a kettő kiegyezett egy fájdalommentes formában. Azt mondják, züllöttségében ez volt a földi pokol: a kápók luxusvilága.

A megsemmisítés, a gyilkosság: a transzcendensbe áttörő bűn. A züllöttség az immanenssel kiegyező, megalkuvó bűn. A természetes és a természetfeletti szeretet is kétféle szeretet, kétféle hazája az életnek és a valóságnak.

Bach zenéje az isteni intelligencia *elképzelhetetlen* világából valami. A bűn lebontás: tehát azonnal előtte elképzelhető. Ami belőle öröm: a lélek mozgása.

Ami az érényben nehéz: a képzelet előzetes mozdulatlansága. (Bach titka?) A szeretet műve szükségszerűen: minden előkészület s előzetes elképzelés nélkül születhet csak meg. (De lehetséges ez?)

Ami a küszöbön áll. Milyennek kellene lennie?

Az emberiség – valamennyien tévelygünk. Azok is, akik bűnözők, azok is, akik példásak. Bűnünk a rész-bűn. Bűnünk: hogy a kegyelem még nem jött el értünk. Mindaddig rettegnünk kell a szeretettől. Persze: ahogy addig szeretünk, vagy amit addig szeretünk, képzelt szeretet, s rosszabb a gyűlöletnél is. Az utolsó ítélet nem bizonyítványosztás. A szeretet ítéletéről lényegében nem tudhatjuk, mit jelent.

Nem az a baj, hogy nem élünk örökké, hanem hogy nem érdemes, sőt irtóztató lenne örökké élnünk. Azt, ami életünkéből ismerős, az ismeretlenség övezi. Ha ez az ismeretlen ismerőssé válna, elviselhetetlenné lenne életünk ismert része is.

Aki a társadalom örökkévalóságában hisz, nem látja, hogy a társadalom maga is az ismeretlen végtelen egy szigete csak – kis szigete? S hogy van egy mindenképp társadalmon kívüli pillanatunk: agóniánk csúcán? Persze, amíg ez nem jön el, addig minden szövegezésben letagadhatjuk – de azért eljön. A legnagyobb realitásnak nincs szüksége semmiféle megszövegezésre, segítségre. Életünk közeledés a realitás felé. Halálunkkal nem az illúziók, hanem a valóság fele gravitálunk.

A szeretet elkövetkezése. Alkotni talán nem jelent mást, mint a szeretet útjain tűnődni: kit, mikor, hol érinthet meg a szeretet? Hol van a szeretet lehetséges metszési pontja? A bal lator archimédeszi pontja, amelyen keresztül kiemelkedhet önmagából, s kiemelheti a világot is sarkaiból? Már maga az archimédeszi pont létezése: kegyelem. Megtalálása: a kegyelem betetőzése. S a szeretet túlsordulása: hogy én vagyok, aki kis erőmmel a mérhetetlen súlyt megemelem.

Azt a gondolatot, hogy a kényszerből kell szabadságot formálni, sokkal inkább és pontosabban fejezi ki: hogy egyedül a kényszerből lehet szabadságot formálni. A szellemi munkában egyedül a kényszer rádióaktív nyersanyag. A szellemi munkában ez éppoly érvényes, mint a fizikaiban. Csakhogy míg a fizikaiban a kényszer többnyire elvethetetlenül jelentkezik, szellemi szinten a kényszer fölismerése: a szellemi munka kezdete, alfája. Mindkettőhöz: sorsunk kényszerének ereje (fölismerése, vállalása) vezet el. Ha ez erős és pontos: a többi már elvethetetlenül jelentkezik belőle. Van, amikor sorsunk teljesen egyértelmű, van, amikor többértelmű, a szabadság látszatának nehézségeivel súlyosbítva. A pszudoszabadság e légköréből ilyenkor a kényszerűség fölismerésével és vállalásával kell eljutnunk szabadulásunkig. Ha ez nem történik meg, a problémák nőnek meg benne képtelen méretűvé, s velük szemben szabadságunk (álszabadságunk) szinte egyedül az öngyilkossághoz menekülhet. Ha viszont magunk váltunk a kényszerűségtől súlyossá, akkor az az egyetlen pont nehezül el bennünk a tehermentesített világban (egészben), amit módunkban áll elfogadni és megváltani. Létünk kérdésessége a világba kihelyezve: megválthatatlan, abszurd világot szül. Önmagunkba nehezülve, kezünkbe adja létünk kulcspontját, s az archimédeszi fordulat biztos kegyelmét.

Ami elől (üdvözült helyzetében) a szenvedőknek, raboknak, gyerekeknek, fizikai munkásoknak csak a bűn erőfeszítésével lehet elmenekülniük (megváltottságuk elől, kényszer-szabadságuk paradicsomából), ahhoz a szellemi foglalkozásúaknak el kell jutniuk! – akár a gazdagoknak. Ezt nevezik: helyes problémafölvetésnek. Ha ez sikerül: a megoldás már a *kapuban áll*.

BACH 170. kantáta. A teljes egyszerűsége bizza magát. Vonalazott irkába ír: Simone Weil figyelmével. Hyperzseniális házidolgozatok.

Miután belement a házidolgozatba, éppily engedelmes a legtávolabbi égi hangok minden „bötűjével” szemben.

Az ihletről *semmit se tételez fel*; minden betűje az engedelmesség csodája. Mégse automatizmus, mert épp nem az ösztöneire fülel. Ösztönei zaján keresztül, ösztönei mögül fülel. Az automatizmus: épp a formátlan, határtalan engedetlenség volna.

Nem szűrője a *rilkei artisztikum* se, mely csak jelzéseket enged. Vaskos kérdéseket is fölvet, léte egészével, cselekvően dolgozik. Ír és ámul, ír és él egyszerre. Egység. Keletkezés és tökély: engedelmesség. Ő írta a világ legcsodálatosabb zárthelyi dolgozatait.

Nem ösztöneit figyeli, de nem kívánja betörni ihletét. Ihlete ösztönei mögül száll föl, aggálytalanul fogadja, elveti, amit fölkinál: hisz kifogyhatatlan bőséggel teljességre talál. Akiben ez az engedelmesség él már, akár a legválogatosabb lehet. Nem engedetlen ezzel se, csupán engedelmisségét iskolázza. S ha téved, az se baj, hisz ott a holnap nap. Ami tökélyéből hiányzik, azt ez a bizalom egészíti ki, a tökély egy új formáját teremtve meg vele az engedelmisség saktábláján, az engedelmisség szisztémáján belül. A lemondás lapályát a remeklés hegy lábánál.

Képzeletünkről éppúgy le kell mondanunk, mint vagyonunkról. Nem szabad megakadályoznom, hogy bármi eszembe jusson; mindent meg kell tüzetesen vizsgálnom, ami eszembe jut. Mindkét folyamatnak szabadon és intenzíven kell lejátszódnia. A képzelgés, ami *lemondásból születik*, igaz.

A lemondásból táplálkozó képzelet lenne az eliziumi mező?

Vajon nekem, aki oly eretnek szívvel és idegzettel indultam a világba, sikerülhet ép és tiszta lélekkel megválnom tőle?

Úgy érzem, ha nincs valódi erő (az igazság csendes és teljes ereje) bennem, akár szolgálai módon is, de mindig készséggel engednem kell. Az igazságomat később és nem válaszként szabad csak közölnöm. Így az igazság és a béke is érvényesül.

Engedelmisség. Életemben a maximális engedékenységet jelenti, ami alapvető bizonytalanságomnak is megfelel, mintegy a csontjaimba van írva. Gyerekek is ilyen voltam. A világban: az agonisztikus övezet előretörése új és teljes nyitottságot követel. Ez is az „elégedettség fegyelméhez” tartozik. *Nyitott történelmet* jelent, a *keletkezése írődeákja*, aki történéseit figyeli és lejegyezi. A keletkezés realizmusa tökéletesen más, mint bármiféle történeti realizmus. Biblikus realizmus újra – szemben a történeti, regényírói realizmussal. Aki ma a realitásra figyel, költő, ha igazán odafigyel. Őrület a formai kitörést keresni ott, ahol Isten megjelent. Bach. Ma se kellene mást csinálni, mint tökéletes engedelmisséggel (próféta – evangélista?) leírni a kor lángelekű házidolgozatát. Ahogy gyerekkoromban hittem: a kockás füzetbe „kockás dolgozatot” kell írni „a tavaszról”,

„halottak napjáról”. Az egyetlen cenzorunk ma a szeretet lehet. Cenzor: és nem érzelem. Fekete-fehér beszámoló, mit a szeretet cenzúrál. Szabad engedelmesség és szabad válogatás a diktált és keletkező valóság szavai közt. Fokozott engedelmisség és fokozott kritika. *Mi van az üres foltok mögött?* Életem leegyszerűsítése és merészsége.

A bárány és az agónia. Az agónia és az élet. A néma történet. Ki hatol be az agónia némaságába? A muzulmánok. Ameddig mi munkálkodunk üdvösségünkön, s mikor már csak egyedül Isten. Anya.

VASADI PÉTER

Tenyered alászállt

Pilinszky Jánosnak

Az ablakokat kinyitottad.
Mint egy hatalmas özvegyasszony
az alkony fölemelkedett
és a szobából dőlt kifelé
a vörösbor, az odasült
kávégumi, a polybé s a
cigaretta szaga;
topogtunk ketten a pácban
mosolyogva. Ahogy idefordultál,
odaléptél, a mulandóság filmje
esőzött körülöttem. Ő,
a szavad, ez a semmiben

libegő száлка s ez a kajla
sikoltás, mint egy csupasz
tarkójú madár, menekült
tőled, ki a viharból;
de nem tombolt, állt benned
lángegyenesen a vihar;
és széles zúgásból ostor-
pattintássá élesedett;
s akkor tenyered egy
sikló sajka mozdulatával
alászállt s azt súgtad:
szerelem. Tudod? Szerelem.

PARANCS JÁNOS

Példája

elfelejtődik közönybe fül
emlékét gyanútlanul
naponta meggyalázzuk
bolyong köztünk hazátlanul
mint a titkos tudás
olykor közröhej tárgyaként
említődik neve
vonzata az együgyűség

a kóros ostobaság
akit áramütés átjár
mégsem panaszkodik
a veszendők felé fordul
nem mérlegel nyújtja karját
büszkeségét elveti
előttük és érettük
porig alázkodik

TARNAY BRÚNÓ

Pluralizmus a teológiában

„Éljetek egyetértésben, ne legyetek fennhéjázók . . . ne legyetek magatokkal eltelve.” (Róm 12, 17.) Az apostol intelmeire gondolva mindnyájan megütközéssel észleljük a teológusok vitáit: vajon elevenen él-e közöttünk Krisztus szelleme? Vizsgáljuk meg, mit jelent a teológiák sokfélesége az egyházon belül. Miféle okai vannak, miért és meddig jogosult ez a pluralizmus? Melyek a vita és a párbeszéd etikai feltételei?

1. A pluralizmus értelme és ténye

Nem dogmákkal és a dogmafejlődéssel foglalkozunk tehát, hanem a dogmákat előkészítő és azokat értelmező teológiai munkát vizsgáljuk. A teológiai pluralizmus azonban nem azonos az egyénieskedő önkényeskedésből származó zűrzavarral. Jellegtelen és önállótlan emberek sajátja az, hogy valami „eredetivel” és újjal szeretnének feltűnni vagy „sokkolni”: „viszket a fülük!”, mondja tömören az Írás.

Ezen túlmenően is meg kell különböztetni a pluralizmust a helytelenül értelmezett eirénizmustól és opportunizmustól. „Azt keressük, ami összeköt, nem azt, ami szétválaszt” – ezt a nemes célkitűzést eltúlozva lehetséges, hogy valaki a bókók áradatában megtagadja a maga karakterét, elhallgatja saját álláspontját. A teológiában így valami képlékeny, formátlan, mindenre alkalmazható általánosságá válna a katolikus tanítás tartalma. Pedig éppen az ökumenikus (vagy még tágabb körű) találkozókon azt várják tőlünk testvéreink, hogy a katolikus álláspontot ismertessük, és próbáljuk mások szempontjából kiindulva megérteni. – Az opportunizmus, a „tartsunk lépést a világ haladásával!” jelszava az egész kereszténység erkölcsi erejét tagadja meg. Nem számolnak a Péter-levél időszerepével: az egyház az a Noé-bárcája, amelyben esetleg csak kevesen menekülnek meg (1 Pét 3, 20.). „Jaj az emberek bűneinek – mondja Szent Ágoston –, amelyektől csak addig borzadunk vissza, amíg szokásossá nem válnak! Amikor pedig szokásosak azok a bűnök, amelyekért Isten Fiának vére folyt . . . gyakran látva valamennyit eltűrni, gyakran eltűrve még utánozni kényszerülünk. Bár csak legalább mi magunk ne cselekednénk azt, amit nem tudunk megakadályozni!” (Enchiridion c. 7–8.)

A teológia sokfélesége azonban *nem* jelent valamiféle *relativizmust*. Ez utóbbi szerint nincs abszolút igazság, minden elmélet egyaránt védhető vagy cáfolható; nemcsak a hanyatló görög világban merül fel közhelyként a „homo mensura” elve, hanem a mai tudományelméletben is találkozunk vele: „anything goes!”, bármi mehet, érvényesülhet (Feyerabend). A relativizmus következménye vagy a teljes anarchia, vagy a zsarnokság a tudomány és a társadalom területén: ha nincs igazság, akkor az erősebb rákényszerítheti nézeteit a gyengébbre. Félel-

metes példái ennek az abszolút monarchia, vagy a rasszizmus, vagy éppen a technokrácia ideológiája. De kísérti a teológiát is a 13–14. századtól fogva mint a „kettős igazság” gondolata.

A pluralizmus ezzel ellentétben vallja, hogy van abszolút igazság, de az egyes elméletek, ideológiák, módszerek csak ennek közelítései, approximációi, tehát vitákra van szükség, hogy kifejezőképességükről és teljesítményükről döntenek. A teológiában nem alkalmazkodásról vagy „minden mindegy”-ről van szó. A pluralizmus itt azt jelenti, hogy kilépünk a gettóból, a kutatás nem egyirányú forgalomban halad, hanem tudomásul vesszük az újat, a korábban ismeretlen eredményeket tudományban és társadalmi fejlődésben egyaránt. Bellermin Szent Róbert írta egy levelében: ha Galilei bizonyítani tudja, hogy a Nap áll és a Föld mozog, akkor be kell ismernünk, hogy eddig rosszul értelmeztük a Bibliát. A ma sokszor bírált „*Humani Generis*” körlevél (1950.) szerint: „Gyakran még hamis koholmányokban is lappang valami igazság.” Ebben az értelemben beszélhetünk például a freudizmus vagy a strukturalizmus igazságáról.

A teológiában tehát újra átgondoljuk és kiigazítjuk a magunk felfogását, és igyekszünk megérteni más nézetek gyökereit. Mai fejlett és bonyolult világunkban a hittudományban felmerülő nézetek és módszerek seregével találkozunk. A krisztológia például ma nem egyetlen impozáns Krisztus-freskót állít elénk, hanem inkább képtár, passzázs, galéria. Visszatérnek a szentírás képes beszédéhez, nyomon követik az apostoli ígéhirdetés íratlan hagyományait, a gyökereket kutatják Jézus személyiségének gazdagságában: Ő az ősi és új Ádám; az Út minden ember számára; az odaadásában egyedülálló Igaz; sőt – a nagy Forradalmár. Mintegy 40 olyan kísérletről számolnak be, amelyek a khalkedoni formulához (eszerint Krisztusban egy személy és két – isteni és emberi – természet van) vezetnek ugyan, de nem abból indulnak ki. Mert – mondják –, mit mond egyáltalán a ma emberének az „egy személy két természetben” kifejezés? Nem lehetségesek-e más megközelítések? Vajon egyetlen fogalmazás kimerítheti-e Krisztus misztériumának teljes valóságát? (Meg kell jegyezni, ha a „személyiség” korunk tudományában lélektani fogalom. Ontológiai szempontból a „füzisz”, a természet kategóriájába tartozik. Semmi botránkozató sem lehet tehát abban, hogy Jézus „emberi személyiségéről” beszélnek.)

Az egyháztanban fölvetik azt a kérdést, vajon az igaz egyház egységének alapja elsősorban a pápai primátusra támaszkodó szervezet-e, vagy pedig az Eukarisztiát ünneplő helyi közösség. Keresik továbbá azokat az egyház-modelleket, amelyek már a Szentírásban és az apostoli atyáknál is különböznek. Egyesek rámutatnak arra, hogy a papí tisztség (Amt!) átadása nem csupán egyféleképpen történt, s fölvetik a kérdést, hogy nem lehetne-e valamely ősibb gyakorlathoz visszanyúlni.

Az erkölcsstan terén az intézményes vagy morálteológiai okfejtéssel rögzített pozitív normával szemben ma jobban hangsúlyozzák a felismert, lelkiismeretben elfogadott érték és norma jelentőségét. Ez nyitja meg az utat a társadalmi, fejlődéslélektani, nevelési feltételek etikai értékelése felé. Hiszen a világméreteken kommunikáló társadalomban másként jelentkeznek és érvényesülnek az erkölcsi értékek, mint egy homogén felfogású kisközségben; a ma későn érő fiatalok számára alanyilag más „a bűn”, mint az érett keresztények számára.

2. A pluralizmus okai

Tanácsstalanul, csalódottan vennénk tudomásul ezeket a tényeket, féltve a katolicizmus egységét, ha nem vizsgálnánk meg a pluralizmus okait.

1. Kezdetől fogva az új információk, a más kultúrákkal való érintkezés és az ezekbe való integrálódás követelménye szülte a pluralizmust. Ma a kommunikációs eszközök révén egyre több információ zúdul ránk, s ez megnehezíti az ítéletalkotást, a helyes választásokat, hiszen erre csak minden lehetőség számbavételével és összevetésével vállalkozhatnánk. „El vagyok maradva néhány millió lappal” – panaszkodott egy nagyon is jól informált biblikus. – Ismét hangsúlyoznom kell, hogy nem az egyháznak tárgyi szempontból *véglegesen és egyetemesen* megállapított meggyőződéséről beszélünk, hanem a teológiáról, amelynek feladata az, hogy ezt előkészítse, teljes értelmét feltárja, az adott kor gondolkodásához kapcsolja.

2. A társadalmi valóság rétegződése is bonyolultabb. Gyakran elfelejtjük, hogy világméretben bennünket, keresztényeket csupán mint a fehér ember civilizációjának keretében kialakult „nagy történeti egyházakat” tartanak számon. Katolicizmus és protestantizmus legfőljebb úgy különböznek e szemléletben, mint shiíták és sunníták, míg a közvélemény és a vallásszociológia szinte nagyobb figyelmet szentel az ún. „vallási szubkultúráknak”, szektáknak, misztikus törekvéseknek, divatos áramlatoknak.

Ha elég nyíltak vagyunk, nem térhetünk ki azzal, hogy ez legfőljebb a hittudósokat, esetleg a misszionáriusokat érinti. A lelkipásztornak is észlelnie kell, hogy híveink között a hagyományörző katolikus környezetből jöttek mellett ott vannak azok, akik felnőtt korukban csatlakoznak a közösséghez, egy személy hatására vagy műveltségük elmélyítése következtében; vannak viszont, akik katolikus gyakorlatuk során jutnak kapcsolatba más felekezetekkel, nem-keresztény misztikus áramlatokkal; és egyre többen vannak azok, akik egészen más világnézetek körében kapták alapvető tájékozódásukat.

Az egyháznak gazdag és sokrétű teológiát kell kialakítania, hogy mindenkihez a maga nyelvén szólhasson – ez pedig nem csupán szavak vagy stílus kérdése, hanem az egész fogalmi készlet, a gondolkodás változatosságát kívánja meg.

3. A tudományok fejlettsége is oda vezet, hogy ki-ki a maga megszokott gondolkodásmódját tudja követni: a természettudományok és a technika embere számára az értelmezés, a hermeneutika módszere homályosnak, önkényesnek tűnik. Hozzátesszük: ha szokatlan is számára, de nem hozzáférhetetlen! P. Maréchal egyik mérnök-hallgatója mondta: „Soha nem próbáltam ilyen módon gondolkodni, de elismerem, hogy ez a módszer a maga mivoltában érdekes és érvényes.”

A teológia mindenkor tudatában volt a maga tudományos jellegének. (Ha az ágostonos irányzat, majd az azt követő ferences iskola Pascalig és napjaink angolszász pragmatikus gondolkodásáig „a szív érveit” részesítette előnyben, ez csak azt jelenti, hogy tudományos igényeik, logikai követelményeik sokkalta szigorúbb mércével mérték a „tudományosságot”.) A teológiának nyilván egészen más a racionalitása, tudományosménye, mint a természettudománynak vagy a klinikai laboratóriumi lélektannak.

4. A kommunikációs eszközök fejlődésével sajátos ellentétben áll az, hogy a gondolkodók képtelenek a kommunikációra. Ahol csak részletkérdésekben térnek el egymástól, ott a vitának nincs akadálya. Vannak azonban, akik bizonyos alapvető tények elismerésében megegyeznek ugyan, de ezekből teljesen ellentétes következtetéseket vonnak le. Elismernek például feltétlen erkölcsi követelményeket, imperativuszokat az igazságosságra, haladásra, humanizmusra vonatkozóan, de merőben ellentétes utakon jutnak el ide. Az egyik fél szerint „a teljes humanizáció csak Krisztusban lehetséges”; a másik tábor viszont azt állítja, hogy „humanizáció csak a vallás tagadásával érhető el.” A vita itt már jóval nehezebb, mert rendszerint a gyökereket, az elemi tapasztalatok értelmezését érinti. Még inkább távolodnak egymástól azok, akiknek alapelveik is ellentétesek, pl. csak egy nyelvezetet fogadnak el pontosnak és kifogástalannak: az észlelés és formális logika nyelvezetét, másféle kifejezőmód csak gúny tárgya lehet számukra. Szemükben a dogmatika következtetési módja ugyanolyan értelmetlen, mint a metafizikai teizmus vagy akár a transzcendentalis módszer. (Ma mindenesetre azt mondhatjuk, hogy a korszerű tudományelmélet több megértéssel fogadja a szellemtudományok reflexív és értelmező gondolkodását.) – Előfordulhat végül az is, hogy az egyik kutató azt sem érti, hogy mit művel a másik, s így teljesen képtelenné válnak a kommunikációra. Az egyik dogmatikus például egyáltalán nem érti, hogy kartársra a Tanítóhivatal döntéseinek és az atyáknak szó szerinti olvasása helyett miért foglalkozik mélylélektannal vagy kultúrtörténettel.

5. A teológiák jelenlegi, szinkron sokféleségével főként azért állunk szemben értetlenül, mert nem kutatjuk eléggé a bölcséleti gondolkodás alakulását, válságait, a teológia nagyon különböző válaszait és kísérleteit, egyszerűen a történeti okokat – nevezzük ezeket az időben egymást követő kölcsönhatásokat tudomány – bölcsélet – teológia között ma bevett kifejezéssel „diakron” sokféleségnek.

Talán meglepő, hogy a hittudomány pluralizmusával kapcsolatban éppen a bölcsélet történeti viszontagságairól beszélünk. Hiszen igaz, hogy minden teológiai tudományágnak rendelkezésére áll a maga saját, nem-filozófikus kutatómódszere. Ennek ellenére, a filológiával, irodalomtörténettel dolgozó biblikus eleve feltételezi, hogy Isten a történelemben működhetik, ez pedig olyan feltételezés, amelyhez szükséges a bölcséleti érvelés. Ugyanígy, az egyháztörténész forráskritikával, korrajzzal, lélektannal dolgozik, ám az egyház megpróbáltatásainak helyes megítélése lehetetlen történelembölcséleti alapok nélkül. Az alapvető hittanban ma nem csupán több vallástörténeti, szociológiai, antropológiai tudományos-pozitív anyagot kívánnak, hanem mindenekelőtt korszerű vallásbölcséletet és metafizikát. A szisztematikus teológiának (mint a dogmatikának) a bölcsélettel való szoros kapcsolata vitán felül áll. (Így nyilatkozott az Apostoli Szentszék nevében Garonne bíboros, valamint a nyugatnémet püspöki kar 1971–1982. között kiadott számos és részletes utasításában.) A teológia a „bitben való gondolkodás” – ez a gondolkodás pedig csak szigorú és módszeres bölcsélet lehet. Nem csodálkozhatunk tehát a német nyelvterület katolikus bölcsellettanárainak ezévi ülésén elhangzott nyilatkozatokon: „a bölcsélet otthont talált a teológiában”; „bölcsélet és teológia olyanok, mint a sziámi ikrek: ha műtéti beavatkozással szét akarjuk választani őket, mindkettő belehal.” (Stuttgart, 1984. január 2–5.)

Az elmúlt évszázad során nem csupán a bölcelet intézett kihívást a teológiához, hanem fordítva is. Maradandó, „örök” igazság és egyre erősödő történeti tudat ellentéte; objektív, tárgyi valóság és alanyiségünk korlátai; logikai érvényesség és evolucionizmus megoldatlannak látszó feszültsége nyugtalanította egész kultúránkat. Az egyházban ennek vetülete volt az a válság, amely a századfordulón a modernizmusban tetőződött, majd fokozatosan talált új utakat a teológiában annak tudatosítása révén, hogy a dogmák örök igazságai nem csupán az értelemnek, hanem az egész embernek szólnak: a változó, történeti szituációban létező, társadalomban és közösségben élő személy üdvét, szabadulását szolgálják. A racionális keretekben mozgó, teljesen a hagyományos, elvont fogalmi elemekkel dolgozó neoskolasztikus teológia egyre inkább átadja a szót a dialógusra képes, az új felismeréseket és vívmányokat elismerő teológiáknak.

Lehetetlen volna ennek a fejlődésnek a fázisait egyetlen tanulmányban hűen részletezni. Csak néhány, fontosabbnak látszó, kölcsönös kérdésre utalhatunk.

Kihívás volt a teológia számára Kant utódainak immanentizmusa, az Én, a Világ, Isten „regulatív eszméinek” csupán szubjektív érvénye: ezek csak a jelenségek tudományos-tárgyi ismeretanyagának rendezésére szolgálnak, az alanytól független, ontológiai érvényük teoretikusan nem igazolható. Az egyébként nagy érdemeket szerzett, XIII. Leó pápától bátorított újszolasztika túlságosan is középkori módszereivel nem adhatott a kortársak számára érthető megoldásokat. A „térképrajzoló” formális kanti gondolkodókkal szemben azonban új utakat választottak a „detektív”-gondolkodók (J. Owens redemptorista atya szellemes különböztetése!). Ilyen nyomkövetők voltak a bölceletben *Franz Brentano* és *Max Scheler*, a francia nyelvterületen *Blondel* és *Maréchal*, a flamand *de Petter* és *E. Schillebeeckx*, a nálunk most már általánosan ismertetett *Rahner*-iskola. – Jellemző, hogy amilyen gyanakvással kísérték egyházi részről kezdetben *Brentano*t és *Scheler*t, olyan lelkesedéssel idézi és elemzi az utóbbit II. János-Pál pápa tanár és főpásztor korában írt műveiben (mint az antropológia és etika kutatója értékeli *Blondel*nek a „teljes emberi cselekvés” útján előrehaladó gondolkodását is).

Ezeknek az úttörőknek a gondolatait még ma sem értékeljük eléggé. Talán jelentőségükre jobban rávilágít az, hogy a kanti formális immanentizmussal párhuzamosan alakul ki az akkori amerikai gondolkodást jellemző evolucionista tétel: a fejlődés során életképesnek mutakozó, túlélő nézet az igaz. A fejlődés ilyen optimista értékelése tarthatatlanná vált a háborús kegyetlenkedések idején: az elméletek összeroppantak a tények iszonyú súlya alatt. A liberalizmus, a klasszikus humanizmus és a felvilágosodás eszméi széles körben ígéző, eleven és nemes, életképesnek tűnő ideálok voltak – mégis a barbár és gyilkos, nyomort és bizonytalanságot okozó háborúk következtek. Akkor tehát vagy hamisak ezek az álmok – vagy nem az életképesség az igazság kritériuma. *Scheler* gondolata adott új lendületet a bölceleti és teológiai gondolkodásnak egyaránt: ha van a történeti fejlődés során valami „örök az emberben”, azt nem a fogalmi és diszkurzív gondolkodás ragadja meg, hanem a szeretetben látni képes, értékelismerő intuíció: a „szeretet rendje” a leglényegesebb: ez a közvetlen, első adottság. „A szív logikája éppoly szigorú, objektív, abszolút és kikezdzhetetlen, mint a logikai dedukció következményei.” (Nachlass X. 362.)

A teológiában ez a vonal vezet annak általános elfogadásához, hogy a hit örök igazságait az ember egészében kell értékelni, „valorizálni”, üdvözítő erejüket kell elsősorban megérteni. Így születik meg – hosszas vajúdság után – az „új teológia” (*Rousselot, De Lubac, Congar* nevét említhetjük), majd az „üdvörtörténeti” szemlélet – talán a fenti utalások megvilágítják, mit jelentett húsz esztendővel ezelőtt ennek az összetett szónak mindkét tagja.

Természetesen – Istennek hála! – a teológiai kutatás még itt sem jutott valamilyen „termodinamikai egyensúlyba”, vagy inkább mondanánk: a hőhalál állapotába. Rábukkantak arra a kulcs-eszmére, amely az ember hátartalanságának megfelelő átfogó dimenziót fejezi ki: a „szent”. *Martin Heidegger*, korának (pozitív és negatív értelemben) legnagyobb hatású bölcseleje egy alkalommal az „öreg marburgiak” találkozásán ezt a kérdést intézte a jelenlévő teológusokhoz: „Mi jellemzi azt a gondolkodást, amelyben a hit gondolkodik?” A választ habozásuk láttára maga adta meg: „A 'szent' ajándékozza meg a gondolkodást az igével, és hatol be az igébe. A Szó maga a 'szent' mint esemény (*Ereignis des Heiligen*).”

Nem elemezhetjük itt ezt a rejtelmes, nem éppen közvetlenül nyilvánvaló, de jellegzetesen heideggeri megfogalmazást. Annyit akarunk csupán megállapítani, hogy a teológia minden bizonnyal a „szent” eszméjében keresi ma a maga eredetét, és ennek fényében folytatja vizsgálódásait: a „szent” egészen különféle megjelenési formái, a hierofániák minden tőlünk idegen kultúrában is feltűnnek.

Nemcsak Heidegger jellemzi ilyen módon a teológia nyelvét. Az angolszász analitikus filozófia, amely mai formájában túlhaladta már a fentemlített neopozitivisták módszert, a természetes beszéd vizsgálatára összpontosít. A tényleket rögzítő, egyszerűen megállapító beszédformák ideális megszerkesztésének problémáján túl figyelembe veszi az ún. performatív kifejezéseket: teológiai szempontból jelentős a tanúságot tevő, a felszólító és cselekvésre indító, a kérdező beszéd. (Néhány példa megvilágíthatja a mondottakat: „Ez az én vérem, amely értetek kiontatik.” „Megkereszteltek téged.” „Szeretvén hozzámegyek feleségül.” „Ígérem neked...” – Ezekkel a kijelentésekkel nemcsak leírom, amit teszek, vagy megállapítom, hogy ezt teszem, hanem a mondat magá a tett.) Ez a tény egyrészt új kihívás, kérdés a teológiának, de egyben figyelmeztetés is: jobban kell ismernünk a modern logikát, annak magasabb rendszereit, az érvelésben szigorú pontosságra kell törekedni. (Az új-skolasztika „logica minor”-ának régen elavult vázlatai legföljebb bölcs tanácsokat tartalmaznak, esetleg még egy-egy gondolatmenet előterjesztésének rendezését segítik elő, de csupán ezek segítségével lehetetlen bonyolultabb, első pillantásra át nem tekinthető módszerek és érvek érvényességét megítélni.)

A mai teológia sokféleségéhez hozzájárult tehát a modern vallástudomány és vallásbölcselet is a maga fejlett módszereivel, ma már bőséges ismeretanyagával. Figyelemre méltó, hogy a zsinat után feltörő új teológus-nemzedék különbözik a harmincas évek úttörőitől, akiknek hatása a zsinat folyamán átütő erővel érvényesült. Az akkori úttörőkben most már „atyáit” tiszteli a mai teológus-nemzedék, de igyekszik meghaladni őket. A neotomisták mai utódai számára például a történeti Szent Tamás csupán egyik tanuja az ősi patrisztikus hagyománynak. Ma a szisztematikus teológia közvetlenül a biblikus szemléletre épül. Az egzisztencializmus légkörében azelőtt hatásosan kiaknázható voluntarista hit-

elemzés helyett (a hit mint vakmerő vállalkozás, kaland, a bizonytalanság öntudatos vállalása) a vallástudományok, kultúrtörténet, tudományelmélet s valláselmélet értékeinek bevezetését sürgetik, főként a fundamentális teológiába. Az egyházban a korábbi patrisztikus kutatásokon kívül a szociológia meghallgatására törekcsenek. – A „nagyok” természetesen eleven érdeklődéssel figyelik ezeket a törekvéseket: *Karl Rahner* nemrég körünkben elhangzott előadásában nem annyira saját nagy jelentőségű életművéről beszélt, hanem inkább az új perspektívákat próbálta feltárni, új kérdéseket nyitogatni.

Összefoglalóan tehát: a jelenlegi, szinkron sokféleséget nem érthetjük meg a történeti fejlődés okozta szétágazás, a diakron pluralizmus tanulmányozása nélkül. A problémákat nem a teológusok találják ki, mint sokan szemükre vetik – ezek szükségszerűen adódnak társadalmunk, szemléletünk változásaiból.

3. A pluralizmus jogosultsága és határai

A hitigazságokat felkutató, majd ezeket értelmező teológiai vizsgálat közvetlen mércéje a tanítói tisztség karizmája, vagyis a legfőbb tanítóhivatal.

a) Ez a legfőbb tisztség egyáltalán nem veszélyeztetheti a teológia tudományos értékét, bár mint megfellebbezhetetlen tekintélyre hivatkoznak rá. Igaz, a tudományban a tekintély általában nem lehet a kutatás normája, itt csak az érvelés, a szakértelem, a vita során kialakult egyetértés számít. Ennek ellenére, a vallásbölcselet talajára helyezkedve, a kinyilatkoztatás transzcendens, minden emberi gondolatot felülmúló jellege érthetővé teszi, hogy a hit mindig hódolatot, engedelmességet, önátadást jelent, és éppen ez indokolja meg egy konkrét formában is intézményesült tekintély jelenlétét.

b) Félreértés volna azonban azt gondolni, hogy a legfőbb tisztség nem tesz mást, mint adott esetben kettévágja – hatalmi beavatkozással – a gordiuszi csomót.

Már az apostoli egyházban jelen van az üdvös és kiegyensúlyozott feszültség – lényeges kérdéseket illetően is – a tanítói és kormányzati szolgálat között (didaskaloi – kübernéiseis; 1 Kor 16, 28.) A jánosi teológia, a páli kegyelem- és megigazulástan, a késő-paulinus krisztológia párhuzamosan létezett az istenfélő Jakab apostol hagyományörző törvénytiszteletével. Az Apostolok Cselekedeteinek egyeztető törekvései éppúgy kanonizáltak, mint Pál polémiája.

A közelmúltra vonatkozóan nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az elfogadhatatlan *válaszok* elutasítása sohasem jelentette a *kérdések* elől való elzárkózást. Örök igazság és történeti tudat, immanentizmus-transzcendencia egész kultúránkat foglalkoztató kérdéshalmazában a legfőbb tekintély nyilatkozatai egyre árnyaltabbak és egyre nagyobb nyíltságot tanúsítanak: a Pascendi-körlevél még csupán a modernizmus relativizmusát veszi figyelembe – a sokszor vitatott „*Humani Generis*” szövegében (nem a kb. 80 „pápábnál is pápább” kiterjesztő és általánosító kommentárban!) már olyan szakaszra is találunk, amely az akarat és az érzelm intuitív képességeivel kapcsolatban az új törekvéseknek határt szab ugyan, de lehetőségeket is enged (mégpedig a hagyomány tanujára, Szent Tamásra hivatkozva: létezik „*cognitio per connaturalitatem*”, a teljes emberi természet dinamizmusából eredő ismerésmód.)

Ugyanez a legfőbb egyházi tanítóhivatal egyre inkább sürgeti a modern gondolkodás tanulmányozását, már az előkészítő tanulmányok szakaszában, és ugyanakkor megfelelő helyére utalja bizonyos teológiai hagyományok jelentőségét. „Még a lényeges kérdésekben is, az egyházi filozófiát alkalmasabb és gazdagabb ruhába kell öltöztetni, hatékonyabb kifejezésmóddal segíteni, a kevésbé megfelelő iskolás érveléstől megszabadítani, és a haladó emberiség magyarázó módszereinek elemeivel óvatosan gazdagítani” – írja XII. Pius.

Az eddig érvényes egyházi törvénykönyv ezt írta elő a dogmatika tanítására vonatkozóan: történéjk ez „az Angyali Doktor (Szent Tamás) elgondolása, tanítása s alapelvei szerint” (c. 1366. § 2.). Az új viszont így fogalmaz: „az üdvösség misztériumait, főként Szent Tamást követve mesterként, tanulják mélyebben megérteni” (c. 252. § 3.).

c) A teológiai pluralizmust nemcsak átmenetileg kell tudomásul vennünk („míg a kérdések le nem tisztulnak” – mondják egyesek), hanem állandó jelenséggént kell elfogadnunk. Isten, az Abszolút Titok (Rahner) számunkra megközelíthető, de kimeríthetetlen. Azáltal, hogy a jó teológia kiemeli őt a tárgyiasítható „létezők” köréből (Deus non est in genere – mondja Szent Tamás), még nem teszi lehetetlenné, hogy analóg értelemben, különböző módszerekkel pozitív kijelentéseket tegyünk az „isteni tettekkel” (magnalia Dei!) kapcsolatban. A kizárólag negatív teológia értelmetlen, hiszen tagadni csak egy előzetes, közelítő állítást lehet. Sajátságos módon éppen a csak szigorúan egyértelmű, analitikus gondolatmeneteket elismerő angolszász filozófia ismeri fel napjainkban, hogy mindennapi beszédünket és tapasztalatainkat átszövi az analóg ismeret: a másik ember benső világát csakis a magunk élményeinek analógiájára fogjuk fel, sőt a természettudomány a fizikai valóságot is modellekkel, egyenletrendszerrel, tehát analógiák segítségével írja le.

Ebből is következik, hogy sokféleképpen lehet és kell Istenről beszélni, de mindenképpen szisztematikusan felépített fogalmi és szókészlettel. *Arisztotelész* és a jól értelmezett tamási metafizika „jelzettje” (vagy mint Ruzsa Imre neves magyar akadémikusunk javasolja: „jelölete”), az Első Ok, az, akit a vallás Teremtőnek szólít, „akitől, aki által és akiért van minden” (1 Kor 8, 6), azonos az égő csipkebokor Jahvejával, Ábrahám, Izsák és Jákob Istenével. A leírásmódok (konnotációk) lehetnek különbözőek és többé vagy kevésbé alkalmasak. Már Szent Anzelm különbséget tett a jelzett, a jelentés és a kifejezésmód között. „A hívő aktusa nem a mondatra, hanem a valóságra, irányulva teljesül” – hangoztatják ma *E. Schillebeeck* nyomán Szent Tamásnak ezt a sokszor elfelejtett megállapítását (S. Theol. I–II. 1, 1. ad 2.). Nem a fogalmazás a kérdés, hanem: miről-kiről beszélek? Nem az elméletben hiszek, hanem abban, Akit az elmélet valahogyan megközelíteni törekszik. Lehet tehát, sőt kell is a teológiában sokféleképpen dolgozni, csak legyünk tudatában módszerünk határainak, és ne akarjon a teológus mindent tudni; gyakorlata legyen az „ars ignorandi”, a „nem-tudás művészete”.

4. A pluralizmus etikája és etikettje

Ahhoz, hogy az érvényes, de számunkra mindig csak közelíthetően kifejezhető igazsághoz igazodjam, nélkülözhetetlen, hogy a beszédet meghatározott szabá-

lyokkal folytatott játszmának tekinthetjük (sakk, bridzs, futball). Az adott természetes nyelv, a logika és ezeken belül valamely megállapodásszerűen elfogadott módszer alkotja a játszma szabályait. A résztvevők természetesen a maguk önálló felfogását (információit, tapasztalatait), sőt a maguk saját világát is latba vetik.

Az ilyen eszmecsere során akarnom kell az ellenfél szabadságát: akarnom, hogy a másik komoly és őszinte ellenfél legyen – amint a jó sakkozó is azt kívánja, hogy méltó partnerrel mérkőzhessen. Akik ebben a játszmában – jelen esetben a teológiai vitában – résztveszünk, nem tételezhetjük fel előre, hogy mindig minden esetben nyerünk. Az igazság dönthet egyedül. Ennek elismerésében vitapartnereinkkel egyetértő barátoknak kell lennünk: amicus Thomas, amicus Heidegger . . . sed magis amica Veritas (barátom Tamás, Heidegger . . . , de legfőbb barátom az Igazság). Ez a magatartás kölcsönös türelmet, toleranciát követel meg mindnyájunktól, mint etikai felkészültséget. Így fejezhetjük ki: „lehet, hogy én is tévedek”. Hamis az ilyen következtetés: „ellenfelemnek nincs igaza, tehát nekem van igazam”. – Lehet, hogy egyikünk sem „nyer” (patt-helyzet).

Mindenképpen meg kell azonban szívlelnünk a legfelsőbb tisztség intelmét: „senki se követeljen többet a másiktól, mint amennyit az egyház minden fiától megkíván!”

Beszélhetünk a pluralizmus etikettjéről is: udvariasságra, megkülönböztetett előzékenységre van szükség a másként gondolkodókkal szemben – szerény határozottságra a magunk véleményének kifejtésében. Az igazi teológus „Melkized rendje szerint” való, akinek sem apja, sem anyja, sem családfája – vagyis nem számít, kitől, hol, milyen nyelven végezte tanulmányait, a kérdés csak az: mit értett meg, mit tud, mit asszimilált. Tapasztalhatjuk, hogy a nagyok a legnagyobb szívéllyességgel vitatkoznak. Válaszaik ilyesféleképpen hangzanak: „azt hiszem . . .”, „véleményem szerint . . .”, „látja, erre nem tudok válaszolni, ezen gondolkodnom kell . . .”. Talán jó lenne ezeket az ismert fordulatokat bevezetni a hazai teológiai nyelvhasználatba is. Aki a maga tévedhetetlenségének fellegvárába zárkózik, az tudat alatt többnyire fél a kérdésektől. Nincs teljesen zárva ugyan, hogy a fölényes, a sértődő, a kézlegyintő vitalköző véletlenül nagy szellem is egyben, mégis azt kell mondani róla, amit Talleyrand, Napóleon minisztere mondott császáranak egy dühkitörése után: „Hogy lehet ilyen nagy ember ilyen neveletlen!”

Ehhez az etiketthez tartozik a humor, a viták csikorgó kerekeinek kenőcse – ez a jó meggyőződés jövőjébe vetett hitből fakad: a humor az örökkévalóság verőfénye.

Összefoglalva:

1. *A pluralizmus vallja, hogy van igazság, de ez csak érveléssel dönthető el; a relativizmus tagadja az igazságot.*

2. *A teológiai pluralizmus okai: életformánk – gondolkodásunk története.*

3. *Szükséges és állandó jellegű, mert az Abszolút Titok megközelítésére vágyunk – gondolkodásmódunk pedig csak emberi.*

4. *Határait a legfőbb tanítói tisztség állapítja meg, amely elégtelen válaszokat utasít el, de a kérdések megválaszolására ösztönöz.*

5. *Etikai követelményei: a vitapartner szabadsága, a kölcsönös tolerancia; etikettje: szerénység, megbecsülés, humor.*

Gondolatmenetünk egy sor élő, konkrét, sőt „kényes” kérdésre adhat választ napjaink teológiájában. Befejezésül felsorolunk néhányat.

Talán manipulálnia kellene az egzegétának a szigorúan betűszerinti értelmet kereső módszerét (közvetlen szövegösszefüggés, irodalomkritika, összehasonlító vallástörténet), mert nem tudja pl. bizonyos helyek alapján a mariológia dogmatikus tételeit kielemezni? (Gen 3.; Iz 7.; Luk 1–2.) – Nem – hiszen az írott szó a Léleknek a közösséghez intézett szózatából született, és az ugyancsak általa élő közösségben nyeri el „teljesebb értelmét”.

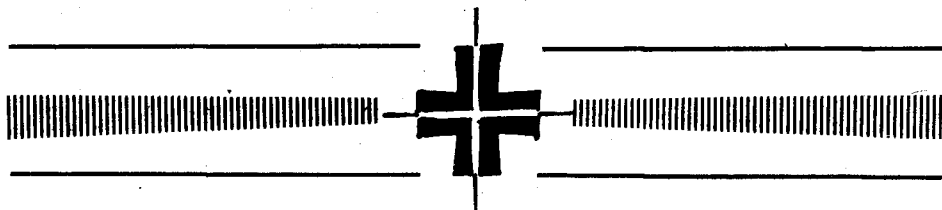
Talán torzító tükörben nézze az egyháztörténész a tényeket, vagy hallgasson el bizonyos dokumentumokat, hogy leplezze pl. a modernista válságot követő boszorkányüldözést? – Nem, „az igazság az igazságnak nem mondhat ellen”. (I. Vatikáni Zsinat).

Fel kell-e adnia Szent Tamás szigorú és tárgyilagos történeti értelmezését annak, aki a transzcendentális módszer előnyeit látja – vagy el kell-e árulnia Rahner figyelemre méltó teljesítményeit annak, aki még mindig hiányolja módszerében a személyes döntések és az igazi történetiség jelentőségének hangsúlyozását? – Nem, a vita a módszerek finomítását, kiegészítését szolgálja.

Mint az erkölcsi tökéletesedés útján, a gondolkodásban sincs végállomás, itt is érvényes Szent Ágoston bölcsessége: „si non profecisti, defecisti – et si dixisti: sufficit, iam peristi” („Ha nem haladtál, elmaradtál, és ha azt mondtad: elég! – már elvesztél”). Ha azt mondanánk a teológusoknak: most már elég legyen! – megölnénk a hitben való gondolkodást és elmélyedést.

Egyet azonban nem felejtethetünk el: minden módszeres teológiai kutatás, a különféle közelítések és különböző nyelvezetek egyetlen és igazi tápláló talaja, anyaföldje a vallásos beszéd, az imádó teológia, vagyis a Biblia, a papi zsolozsma himnuszai, liturgiai szövegei, a szoltárok ujjongása és jajkiáltásai. Ez a tanúságtévő beszéd (J. Austin óta performatív, illokutív és perlokutív beszédnek nevezik) különbözteti meg, ítéli meg és értékeli a teológiai beszédmódot.

Szent Pál szava megnyugtathatja azokat, akik féltik a katolicizmus egységét, de biztatja is az aktív teológusokat a felelősségteljes és önálló munkára: „Mindezt egy és ugyanazon Lélek műveli, tetszése szerint osztva kinek-kinek . . . mindannyiunkat egy Lélek itatott át” (1 Kor 12, 11, 13.).

Márai az emigrációban

Az előzmények

Márai Sándor a két világháború között az egyik legnépszerűbb író volt. Öntudattal vállalta a „polgári” minősítést, s legjobb műveiben valóban a polgári életforma felbomlását írta meg. Az *Egy polgár vallomásai* egy nagy európai regényfolyam szerves részének, magyar változatának tekinthető. „A Nyugat alkonyá”-nak spengleri életérzését fejezte ki ebben, sajátos hazai körülmények között, a búcsú gesztusával, forró szenvedéllyel és vibráló nyugtalansággal. Az *Egy polgár vallomásai* és a *Féltékenyek* világából azonban hiányzott már az a bensőségesség, mely Thomas Mann regényeit jellemezte. Márai számonkérő indulattal, egyszerűs mind fájdalmas nosztalgiával kereste a választ arra a kérdésre, mikor s miért vesztette el apái nemzedéke életformáló ideáljait, s az övé, a fiataloké, otthonát. A jelképes „Város” lényegül át ezekben a művekben, s ezzel párhuzamosan széthullik a „Család” is, a Márai-mű másik központi motívuma. S mintha csak a maga későbbi sorsát előlegezné, midőn a *Féltékenyek*ben a szerelmesétől búcsúzó lánnyal ezeket a jóslatszerű szavakat mondhatja: „... két évszak van, két haza és két világ, s örökké vándorolnod kell, s mindkettő egyformán tud fájni és hiányozni”. Már-már túlzó szenvtelenség és rejtett indulat, expresszivitás játszik egybe ezekben a műveiben. Ez az előadásmód tette oly egyénivé legtöbb alkotását, ezek alkották azt a „Márai-stílust”, melyet mint utolérhetetlen remeklést méltattak rajongói, s éreztek korszerűtlen, meghaladott stílusideálnak bírálói. Átlényegítette anyagát, mely elemeiben hordozta a valóság ihletését, de mindinkább időtlen lett, mert ami elsüllyedt a múltban, olyan lett, mint a messzi, elérhetetlen és titokzatos boldogok szigete. Ami pedig a jelenben tárult fel, csak hálvány lenyomata volt ennek az idilli birodalomnak. A pusztulással és véggel szemben Márai egyetlen alternatívát látott és mutatott fel: írónak maradni minden áron és beteljesíteni a művet, mindegy, milyen környezetben, mindegy hogyan, csak írni, írni, a végsőkig. *A négy évszak* egy jellemző képe árulkodó nyíltsággal mutatja ezt a maga választotta pozíciót: „A tragikus táj fölött összefont karral áll egy ember és hallgat. A táj felemelte a magasba, köznapja és végezete fölé. Komoran áll, mint aki gondolatban egy kiáltvány harsány mondatait szövegezi.”

Ez a „harsány” mondat egy jelképes szublimált életérzés és életszemlélet utolsó, kétségbeesett híradása. Ennek hangjaira süllyedt el a polgár, aki bármily erővel, és eltökéltséggel, igyekezett is általános igazságok közelségébe jutni, a maga határait sosem tudta meghaladni. A „hangtalan zene”, melyet kottázni próbált, mégis megejtő híradása volt egy pusztulásba igyekvő korszaknak, mely Márai legjobb műveiben más és más formában, eltérő kifejezőmódokon ugyan, de a kohéziós erőt adja. „A gyertya csonkig égett – olvassuk a *Szindbád hazamegy* záró mondataiban – s utolsó lobbanásával megvilágította Szindbád arcát. Most

hölcs volt a csukott szemű arc, közömbös és szigorú. Csak Keleten tudnak ilyen közömbösen és méltóságteljesen nézni az urak, mikor vége van valaminek.” S ez a gondolat mintha már a legutolsó Márai-szerepet előlegezné és igazolná: közömbös és szigorú lett maga is, ilyen tartással várta és fogadta az új korszakot, melynek csak pusztító hatalmát érzékelte: „Budán járok romok és hullák között, s minduntalan eszembe jut Babits egy verssora: a refrén, mely a Van Budán egy régi szálloda – kezdetű vers szakaszait kíséri. A vers arról énekel, hogy a régi budai szállodában, ahol párok és futóvendégek élnek a szobákban, s egyszer megöltek valakit, a hullát befalazták, s most a fal mögött »nesz nélkül bomlik a hulla«. Akármerre járok Budán, ez történik: a romok között tevékeny emberek élnek, s a romok alatt »nesz nélkül bomlik a hulla«.” Értelmezhetnénk e vallomást valóságosnak is, valójában azonban jelképes jelentése van. Márai felismerte, hogy az az életforma és életanyag, melyet ő ábrázolt, jövátelhetlenül felbomlott, történelmi létjogát veszítette. S mert csak ezt a létmódot érezte emberinek, tudatosan választotta az emigrációt. Ez megfelelt annak a közömbös, közönyös szemléletmódnak is, melynek apológiáját végső műveiben próbálta megalkotni.

Napló

1943-tól rendszeresen „naplót” vezetett, amely műfajilag aforizmák, pillanatképek és esszé-szilánkok ötvözete, szándékosan szubjektív formába öntve. Ennek első kötete, amelyikben 1943 és 44 szorongattatásairól számol be. Nem a naplóforma ellen berzenkedtek a kritikusok, hiszen ez jellemző műfaja volt a felszabadulás utáni éveknék. Sokkal ingerlőbb, ellentmondásra késztebb volt a közöny, az íróság minden áron való hangoztatása és az a szellemi fölényérzet, amely mindig is jellemezte Márai Sándor munkáit. 1948-as emigrációja után Salernóban is folytatta feljegyzéseit. Az 1945-től 57-ig terjedő *Naplót* 1958-ban adta ki (Washington), az 1967-ig terjedő följegyzéseket 1968-ban (Róma), végül az 1975-ig terjedő kötetet 1976-ban (Toronto).

Bizonyosak lehetünk abban, hogy Márai a megjelentettnél lényegesen több naplójegyzetet írt, a könyvben kiadottak tudatos válogatás és szigorú szerkesztés eredményei, hiányzik tehát belőlük az élmény primér forrósága – ami amúgysem jellemzi alkotásait –, s a látszólag szabálytalan, szeszélyes kalandozás mögött nagyon is egyértelmű szándék körvonalai sejlenek föl: Márai azt bizonyítja, hogy a háború utáni világ eleve rossz és értelmetlen, a gondolkodó ember tehát nem tehet mást, mint hogy kivonva magát a mindennapokból, függetleníti magát a valóságtól, és igyekszik minél intenzívebben behatolni a művészet természetének titkaiba, törvényszerűségeibe. A hétköznapok világa csak az elmélkedések peremén tűnik föl egy-egy pillanatra, s az író ilyenkor érezhető távolságtartással és fölénytel jelzi, hogy mindehhez nincs köze, a szellem emberének nem is lehet, neki egyetlen feladata maradt: a megromlott korból üzeneteket közvetíteni egy talán jobb s boldogabb jövő számára. A *Napló*kából nyilvánvaló, hogy Márainak nemhogy két hazája, de egy sincs. Az elkötelezett magatartást épp olyan szenvedélyesen utasítja el magától, mint a „dadogó örült”-et, az irracionális világ ellen való összefüggéstelen, artikulátlan tiltakozás szavait. Idegennek, számkivetettnek érzi magát Európában – talán az egy Olaszországot kivéve, ahol még

átjárja a köveket az antik szellem melegítő sugárzása –, de az óceán másik oldalán is, ahol mintha az unalom köreiből járna: „*Skatulyaházak az Óceánparton: ez is Dante egyik köre lehetne. Dante elfelejtette megírni; de van egy térfogat, ahol már nem a Tűz, nem is a Jég, hanem az Unalom hideg és reménytelen körzetében szenvednek az emberek.*”

Minden szubjektív följegyzésének, eszmélkedésének központi gondolata: az önigazolás szándéka. Mindig is úgy érezte s azt vallotta, hogy az író csak független, pártok és törekvések fölötti pozícióban élhet, alkothat. Ebből számára egyenesen adódik a következtetés; amikor emigrált, voltaképp azt az egyetlen lehetőséget ragadta meg, melynek révén író maradhatott. Aki viszont nem követte példáját, azaz „otthon” maradt, az elveszítette szerinte azt az etikai és erkölcsi hátteret, ami nélkül az írás elképzelhetetlen. Egyenlőségelet tesz a kommunizmus és a náciizmus között, mindkettőt mocsárnak nevezi, s a mocsárban „nem élnek hattyúk”. „Aki azt hiszi, hogy otthon marad, a mocsárban és így is meg tudja őrizni szelleme függetlenségét: téved.”

↳ Márai fejtegetései arról árulkodnak, hogy szándékosan felégetett maga mögött minden hidat, ami még az anyaországhoz közelíthette volna. Valójában a kérdés nem ilyen egyszerű, hiszen magyarul ír, továbbra is művészi fokon használja anyanyelvét és megszámlálhatatlanul sok szállal kötődik ahhoz a kultúrához, melytől ösztönzéseit kapta. Úgy hiszi – s ennek dokumentumai naplójegyzetei –, hogy elhatárolhatja magát volt hazája politikai berendezkedésétől, de megőrizheti szellemiségét, mert azt mindenki a lelkébe írva ővhatja. Csakhogy az a szellemiség, amit Márai a magáénak tud, s privilégiumaként emleget, nem annak a Babitsnak a hagyatéka, aki hazájában szolt, amíg elfúló gégeje engedte, s nem is azé a Kosztolányié, aki ugyanott védelmezte a magyar nyelv becsületét és tisztaságát a beözönlő barbár fenyegetéssel szemben. Márai magyarság- és kultúraeszménye virtuális eszmény, melyet ő kovácsolt ki a maga számára, s amelyet nem igazolhat más csak ő, gögös függetlenségében, olykor talán fájdalmas, máskor szereppé élt a magányban. Minden műfajnak megvan a maga liturgiája – írja a *Napló* első kötetében. Az olvasó nem szabadulhat attól az érzéstől, hogy Márai is kialakított magának egy vallást, melynek egyetlen papja s híve van, ő maga, s a liturgiáját is a maga használatára alakította ki és éli meg feljegyzéseiben.

A *Naplók* sok érdekes, szellemes, eredeti megfigyelést tartalmaznak, s a legtöbb följegyzés azt a folyamatot ábrázolja, ahogy a magányos író az irodalom eseményeire reflektál. Márai Sándor mindig is nagyon tudatos művész volt, ezt a tulajdonságát abban is érezni, ahogy megválogatja olvasmányait, ahogy kiválasztja azokat, amelyek többnyire az általa idealizált magatartást fejezik ki a maguk eszközeivel. Aki valóban figyelmesen halad végig a *Napló* egyes kötetein, s megpróbálja rekonstruálni azt a képet, mely írójukat jellemzi – ez a feladat természetesen nem nevezhető egyszerűnek, hiszen minden nyilvánosságnak szánt naplófeljegyzés idealizál –, legjellemzőbbnek talán azt érzi, hogy az író a végkor küszöbén érzi magát, egy politikai, művészi és emberi vonatkozásban is lefelé hajló világréndben, amely elveszítette hajlékonyságát, az új iránti fogékonyságát, mert izmaik és idegeit elmeszesítette a kényelem, a komfort és az ember kiszolgáltatottsága. Nagyon sokat ír Márai korunk irodalmáról is, de e feljegyzései mellé legtöbbször kérdőjelet lehetne rajzolni a margóra, tiszteletben tartva természetesen a szuverén látás és ítékezés jogát. Az üzlet elnyomott mindent, amit

művészinek és emberinek lehet nevezni – ez egyik visszatérő és fontos gondolata. S ebből a sok szempontból jogos premisszából azt a következtetést vonja le, hogy a mai avantgarde szélhámosság, az utolsó művészi mozgalom az impresszionizmusban jelentkezett. Általában elmondhatjuk, hogy következtetései nem hitelesek, sokkal inkább olyan szerepük van, hogy megfellebbezhetetlen fogalmazásukkal igazolják azt a mítoszt, amelyet Márai regényei is hordoznak és kifejeznek, s amelyek lényege, hogy a huszadik század második felében az embernek nemhogy nincs, de nem is lehet hazája.

A mítoszt természetesen elméletileg is igazolni akarja. A kötetlen, a szabad, a csapongó életforma apológiáját írja meg jegyzeteiben. Olyan életformát, amelyben nem érvényesül a szükségszerűség, csak a szabadság, amelyben a véletlenek az uralkodók, s az embert semmi sem korlátozhatja. „*Miért ír egy ember? – veti fel a kérdést 1965-ben, s így válaszol: Valamit el akar mondani az embereknek – de mit? Személy szerint, néha azt hiszem, ezt: tiltakozni és lázadni kell, mihelyst valaki vagy valakik az élet eleven, természetes rendjéből Rendszert akarnak csinálni. Minden, ami Rendszer – vallásos, politikai, gazdasági, szellemi Rendszer – halálos veszedelem, merénylet az élet eleven rendje ellen. – Azt hiszem, ezt akartam elmondani, amikor írtam.*”

Ennek a tudatosan vállalt s voltaképp az elzárkózásba torkolló magatartásnak velejárója a szkepszis, az emberből és az emberi értékekből való kiábrándulás. Márai Sándor szerint a modern irodalom azért olyan, amilyen, mert nem hisz többé az emberben: elveszítette azokat a morális és etikai fogódzókat, amelyek korábban minden műalkotásban felbukkantak és a kifejezés szabályozói voltak. Előbb az ember ébredt rá, hogy azok az értékek, melyeket évszázadokon keresztül és évezredekken keresztül mértékadónak érzett, s amelyeket a hagyomány is igazolt, végképpen elveszítették tartalmukat. Azután ráébredtek a művészek is, hogy az emberi világból kiveszett a hit és a remény. „Megértették ezt, és iszonyatukban vonítani kezdtek.”

Márai Sándorról bizvást elmondhatjuk, hogy a nyugati magyar emigráció tekintélyes, alighanem legnépszerűbb írója. Belőle azonban hiányzik az a szándék, hogy ennek az irodalomnak útmutatója, segítője, erjesztője legyen. A már jelzett elzárkózást minden vonatkozásban és a végsőkig vállalja: épp olyan metsző iróniával szól a nyugati magyar irodalomról, mint az itthoniról, pontosan annyira becsmérl a „bugaci” avantgarde-ot (ez a „bugaci” szó különben Kosztolányi Dezsőnek Adyt újraértékelő írása után keletkezett zaklatott jegyzeteiben is felbukkan), mint a hazai elkötelezett irodalmat. Ez is, az is – provincializmus.

Aki Márai Sándor ízlésére vagy költészettel kapcsolatos nézeteire kíváncsi, sokkal vonzóbb képet kaphat ezekről az *Ihlet és nemzedék* lapjain, a kiténő esszékből. A *Napló*ban már csak a műfaj természete miatt is sokkal lekerékítebben, aforisztikusabban fogalmaz írásról és irodalomról, mint a régi esszében és tanulmányokban. Az azonban bizonyos, hogy ízlése egy valamiben nem változott: elzárkózik mindentől, aminek bármilyen köze van a többi emberhez, a „közösség” vagy a „tömeg” szó pedig kifejezetten ingerültté teszi (ez sem új jelenség, hiszen a *Napló* legelső, még itthon megjelent kötetében is akadtak ilyen megjegyzései, melyek joggal vívták ki a bírálatot). Horatiust nevezi az igazán forradalmi lírikusnak, mert ő ki merte mondani, hogy gyűlöli és megveti a tömeget. „...kimondani – ahogy Horatius kimondta –, hogy gyűlöli a tömeget, amelyek

nincs véleménye, sem tudása, sem erkölcse, csak szájas terrorja van... Ehhez forradalmi bátorság kell.”

Mi köti hát Márait a magyarsághoz? Ezt a kérdést már csak azért is fel kell vetnünk, mert a *Naplókban* szinte provokatívan hangsúlyozza, hogy a mai Magyarországhoz nincs köze. Viszont magáénak, egyénisége szerves részének érzi a magyar költészet maradandó darabjait, azoknak az íróknak a műveit, akiknek egyikét-másikat még az emigrációban kelt írásaiban is láttató erővel idézi fel (neki köszönhetjük Kosztolányi egyik legérzékenyebb portróját). És belegyökérzik a magyarságba nyelvével is. Egyik legutolsó feljegyzésében így fogalmazza meg ezt a gondolatot: „Az 'ország', a 'nép' még nem 'haza'. A tényekből – az országból, a népből – akkor lesz csak 'haza', ha az anyanyelv elveket ad a tényeknek! Nincs más haza, csak az anyanyelv!” A nyelvnek ez a vallomásos szeretete az uralkodó érzése *Halotti beszéd* című, 1950-ben írt versének is (versválogatása 1978-ban, a müncheni Griff kiadónál jelent meg *A delfin visszanézett* címmel), mely az emigráns életérzés egyik legmegdöbbentőbb, leghitelesebb és legművészebb összefoglalása. Az annyit emlegetett mítosz és álarc mögül itt villan elő egy pillanatra az igazi, a sebzett művészarc, aki a maga választotta valósággal emlékeit és magyarságtudatát szegezi szembe:

*Szorongasd még a bugyrodát, rongyaidat, szegény
Emlékeid: egy hajfűrtöt, fényképet, költeményt –
Mert ez maradt. Zsugorian még számbaveheted
A Mikó utca gesztenyefáit, mind a hetet,
És Jenő nem adta vissza a Shelley-kötetet,
És már nincs, akinek a hóhér eladja a kötelet,
És elszáradnak idegeink, elapad vérünk, agyunk,
Látjátok felém szem'tekkel, mik vagyunk?
Ime, por és hamu vagyunk.*

A mítosz

Amikor 1978-ban a Griff kiadásában megjelent Krúdy Gyula *Ál-Petőfije*, az előszót Márai Sándor írta hozzá. Ebben azt fejtegette, hogy Krúdy, mint minden igazi író, zseniálisan megsejtette, hogyan alakulnak később az események, a tiszta, a nagy eszményeket mint cáfolja meg és piszkolja be a hétköznapi élet. Ez a feszültség, a mindennapi élet és a nagy eszmények éles és drámaivá hangolt ellentéte: Márai-regényvilágának központi motívuma. Az igazi, a nagy ideálokat aligha lelhetjük meg az életben, de kiküzdhetjük őket a magunk számára egy virtuális világban, melyet emlékeinkből, reményeinkből szöhetünk, s amely a maga körvonaltalanságában és kiterjedés nélküli valójában éppen olyan valóságos lehet, mint az, amelyik zihálva és ellenségesen vesz körül. Ezt a tételt jeleníti meg a *San Gennaro vére* (New York, 1965) éppen úgy, mint a *Béke Ithakában* (München 1979), de ez a gondolat ilyen vagy olyan köntösben majdnem mindig Márai-regényben kifejezést nyer.

A *San Gennaro vére* – mely több nyelven megjelent – a „csodá”-ról nyerte címét: minden évben végbemegy ez, amikor óriási előkészületek után a szent

megalvadt vére hirtelen felbuzog. De ez a csoda, a látható, nem érdekes már. Néhány öregasszony gubbaszt a templom hús homályában, hogy elmondhassa másnap a piacon: tanúja volt az „eseményeknek” (amelyről a helyi lapok már csak apróbetűs híradásokkal számolnak be), és természetesen az oltár körül sereglő, díszesen öltözött papok. Még a szemtanúk is mintha kiábrándultak lennének, bennük is felmerül a kérdés, van-e értelme ennek a nagy hűhóval előkészített szertartásnak. Mert a hegyoldalban épült városka egy más, egy hétköznapi, de igazi csodának is tanúja lehet, olyanak, ami nyugtalanságban tartja a rendőrséget is, holott nem történik rendzavarás. Ez arra készíti mindazokat, akik boldogtalannak érzik magukat, hogy felkeressék a titokzatos idegent, a férfit és asszonyt, akik egy magányos házban élnek, s megmagyarázhatatlan fájdalmat őriznek magukban. E fájdalom mégis gyógyító erejű és megtisztító. Mert ők ketten, az idegenek – akikről megtudhatjuk, hogy emigránsok – tudatában vannak annak, hogy a boldogságot és a megigazulást nem az életben, nem a valóságban kell keresniük, hanem önmagukban, a lélek titokzatos tájain. Ez a megélt és megtalált biztonság sugárzik a férfiből, s ez gyógyítja meg mindazokat, akik beszélgetnek vele.

A regény felépítése és előadásmódja mindvégig izgalmas, de áttetszően egyszerű is. A rendőrspicli, a „padre”, az „asszony” és a többi szereplők hatalmas monológokban, gyónásokban és kihallgatások során próbálják megfejteni a férfi erejének titkát. Az ő szavaikból áll össze a kép: ez az ismeretlen, csendes, könyvei között otthonos emigráns voltaképpen ugyanolyan gyenge ember volt, mint a többiek. Tartásának egyetlen forrása, hogy tisztán látott, s le merete vonni felismeréseinek végső következtetéseit, amikor egy különös, félelmes és titokzatos hajnalon eldobta magától az életét. Ráébredt arra, hogy elveszett az az Európa... amelyhez tartozott. „Azt mondta – idézi vissza gyónása során a nő utolsó beszélgetésüket –, Stefan Zweig megtette Braziliában...”, s megtették mások is, amikor úgy érezték, hogy addigi hiteiket és illúzióikat megcsúfolta a sors. „A világot csak akkor lehet megváltani, ha áldozatot hoznak” – ezt ismételte a férfi. Az áldozat az igazi csoda. Az ember szívében, ha egyszer felismerte, hogy az ő Európája nem létezik többé, nem buzog fel a vér, nem ismétlődhetik meg Szent Januárius vérének csodája. A nő arra hivatkozik, hogy az igazi erő: vállalni a szenvedéseket és a megpróbáltatásokat, küzdeni azért a virtuálisan létező boldogságért, melyet szívünkbe zárva őrzünk. A férfi azonban nem hisz a harc értelmében, nincs többé miért küzdenie, mert az emberiség elveszítette ideáljait, s a világot a vak végzet törvényszerűsége irányítja.

Ezt a megváltozhatatlan, keserű és kemény végzetet hozza tapintható közelségbe a *Béke Ithakában*, mely felépítésével is emlékeztet a *San Gennaro vérére*, hiszen ebben a regényben is a szereplők monológjaiból és előadásaiból ismerjük meg Odüsszeusz utolsó útjának történetét, azt a végzetes ténytet, hogy az istenek rendeléséből fiának kezétől kellett elhullania.

Pénélopé, Télemakhosz és Telegonosz – ő Odüsszeusz és Kirké fia – mondják el a történetet, melynek legvégén Athéné istennő belenyugodva az istenek rendelésébe, nem védelmezi többé a leleményest, s az Telegonosz kezétől hullik el. Az istenek rendelése és a *San Gennaro vére*ben sorsformáló tényezővé tett vak végzet voltaképp egy és ugyanaz. A *San Gennaro vére*ben a művészek el kell vesznie, mert nincsen már közege, nincsen háttere, s nincsenek ideáljai sem. A

Béke Ithakában Odüsszeusza sem élhet tovább, mert túlságosan sokat tud, s esze, tehetsége révén olyan hatalom birtokába jutott, amely megrémíti az Olümposz halhatatlanjait.

Van azonban egy nagy különbség is a két regény között, s ez Márai Sándor szemléletének bizonyos módosulását jelzi: a *San Gennaro vére* még azt sugallja, hogy az európai kultúrában bekövetkezett a végkor, a *Béke Ithakában* viszont már a továbbélés esélyeit is felvillantja. Odüsszeusznak el kell vesznie. Mégis inkarnálódik belőle valami fiaiban és asszonyaiban, akiknek sorsát továbbra is összeköti az ő utolsó rendelése. A regény legvégén Telegonosz kicsit tünődve jegyzi meg: mindent elmondott apjáról, vagy legalábbis mindent, amit ő tudhat, hiszen ő csak a gyilkosa volt. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy örököse legyen, művének továbbfolytatója, s a regény teljesen egyértelművé teszi a tanulságot, hogy Odüsszeusz és a hozzá hasonló formátumú lények haláluk után is termékenyítő erőt képviselnek, mert eszméiket és ideáljaikat, ha berzenkedve, ellenkezve is, de megőrzi és létformálójának tartja az utókor.

Danténál Ulysses megtudja, hogy tengerről fogja érni a vég. Márai viszont azt bizonyítja, hogy az élet minőségének megváltozása, az erőszak mind kendőzetlenebb megnyilatkozása veszejt el az Ulysseseket. Emez még ravasz volt, s igazi művésze az életnek. A következő nemzedék már lényegesen egyértelműbb képet mutat, az ő életüket két alternatíva igazgatja: az erőé és gyengeségé. Mihelyt ezek a tulajdonságok kormányozzák a világot, a művészre, a „leleményes”-re nincsen már szükség, az ő szerepe véget ér.

Nem nehéz a két regény tanulságának és végkövetkeztetésének hasonlóságát felismernünk. A különbség elsősorban a remény perspektívájából adódik. Míg a *San Gennaro vére* teljesen reménytelen; a férfi halála egyfajta európai humanizmus-eszmény végét is jelenti, a *Béke Ithakában* megbocsátóbb és belenyugvóbb kifejelete azt sejteti, hogy Európa, ha bűnösen és romlottan, az apagyilkosság félelmében és lelkifurdalásában is, de tovább él. Igaz – mondja az önnön talajvesztését általánosító író –, az élet minősége mindig romlik: az aranykort egyre perspektívátlanabb időszakok követik, de az élet megy tovább, megállíthatatlanul.

A *Béke Ithakában*, de a *San Gennaro vére* is a háború utáni Európa képét idézi, úgy, ahogy azt Márai Sándor látta, olyannak, amilyennek a polgári rend végét megélő, s azzal ideáljait elveszítő művész hitte. Márai Sándor abban a csalóka feltételezésben élt, hogy a művészet is együtt veszett a polgársággal, hogy az utolsó nagy korszakot a vándorlók, az Odüsszeuszok képviselték, akik mindenüvé elvitték a leleményesség és az alkotás örömét, utánuk már csak az erőszak és az apagyilkosság kora következhetik. A hazáját mindenütt fellelő Odüsszeusz az igazi művész – ezt sugallja a *Béke Ithakában*, amely természetesen újraértelmezi és tudatosan megváltoztatja a homéroszi eposz végkövetkeztetését is, mert abban a megfáradt Odüsszeusz végül mégiscsak visszatér Ithakába, mert az a hazája . . . Márai Odüsszeusza hazátlan, mert a világ olyan lett, hogy nem fogadhatja be őt, aki nagyobb és erősebb nála.

A *Béke Ithakában* pesszimizmusát igazolnák a nagy trójai háború túlélői is, akik sorra elvonulnak Odüsszeusz fiai előtt, s beszélnek nekik apjukról. Homérosz eposzaiban az emberi nagyság és gyengeség együtt jelentkezett, hősei tudtak áldozatot hozni, nagylelkűek lenni, de fecsegtek és megfutottak, ha úgy hozta a hadi szerencse, egyszóval a teljes életet élték. Az öreg Heléna, a vén részeges

Menelaosz, a féltékeny és bosszúálló Kirké, a fájdalmas és békétűrő asszonnyá lefokozott Penelopé már valamennyien egy más korszak részvevői, akik még emlékeznek a régre, az odüsszeuszira, de már csüggedten belenyugodtak az újba, amely megtörte őket, s bebizonyította, hogy az örök élet, a halhatatlanság csak illúzió.

Íme, a nagy európai műveltségnek és szellemiségnek vége – ahogy Márai Sándor azt mitizálja. Mintha a *Naplók*ban kifejtett gondolatok igazolását olvasnánk a múltba transzponálva, s az idő által is törvényesítve. Az idő által, mely megszűnik gyógyító hatalom lenni; csak a változások üres egymásutánja és a romlás kerete. S persze a művész is beletörődik a megváltoztathatatlan végzetbe: a *San Gennaro vére* férfija még vállalja az áldozatot, Odüsszeusz azonban nem kerüli ki végzetét, mert tudja, nem képes változtatni rajta, s nem is tud küzdeni ellene. Megszűnt tehát a művészet ideáletteremtő ereje, győzedelmeskedett ellenben a kendőzetlenül és brutálisan támadó élet – ez Márai Sándor tanítása, melyet különböző korokban ábrázol, s így próbálja növelni felismerésének hitelét. Az olvasó azonban a férfiban és Odüsszeuszban is inkább olyan magányos embert lát, aki maga választotta sorsát, mely nem szükségszerűen alakult így, hanem éppen azért, mert az írói akarat kiküszöbölte belőle az emberi tényezőt.

Ez az emberi tényező a jelenben nem létezik már. Csak a múltból sejthetjük meg parányi fényjeleit. Ahogy az *Egy úr Velencéből* (Washington, 1960) egyik szereplője fogalmazza meg:

*Kedvesem, ez a farsangi tanulság.
A mámort az emberek kialudják
Az ágyban . . . Vagy a sírban. De világol
Az emlék egy fényes, másik világról,
Ahol zene szólt és a testek bódult
Körtáncban egymást keresték.*

Ez a „fényes, másik világ” azonban, ha nagyon alaposan szembesülünk valóságával, ugyancsak arról árulkodik, hogy a rosszat az emberiség szinte története kezdeteitől magában hordja, és csak a mítosz sugárzásában vagy a tényektől függetlenedő művészetben oldhatja fel. Ezt igazolják Márai Sándor történelminek mondott, valójában azonban a rontás történetét nyomozó regényei, elsősorban a *Rómában történt valami* (Toronto, 1971) és *Az erősítő* (az író kiadása, 1975). Az előbbi Julius Caesar köréba vezet és a „nagyág” természetrajzát vizsgálja, az utóbbi a szent inkvizíció időszakát idézi, s azt mutatja meg, hogy az ember, az egyedi lény nem tud beleilleszkedni a rendszerbe, amely az erőszakot konzerválja.

Már Márai Sándor pályájának itthoni szakaszára is jellemzőek voltak a nagy kilengések: kitűnő alkotásokat meglepően gyengék követtek, s nagyon sommásan talán azt mondhatjuk, ezek a történelminek nevezett regények nem tartoznak pályájának fénypontjai közé. Mégis fontos művek, hiszen bennük fogalmazza meg azt a felismerését, hogy amit mi „nagy”-nak és „nagyserű”-nek hiszünk, eleve magában hordja a romlás csíráit, egyszerűen azért, mert minden emberi alkotás predestinálva van az elmúlásra, kiszolgáltatott a rossznak és az erőszaknak, amely a történelem lényegétől elválaszthatatlan. A *Rómában történt valami*

egy baiiai (az ókori római polgárok legkedvesebb üdülőhelye volt) nap keretébe ágyazva fogalmazza meg ezt a tanulságot, míg *Az erősítőben* egy egyszerű, már-már együgyű kisember szemével láttatja ugyanezt.

Márai pályáján mindvégig érezhető volt az a rokonság és rokonszenv, mely őt Kosztolányi világszemléletéhez fűzte. A *Rómában történt valami* az emberi életnek ugyanazt az „egyedi”-ségét, halálra kiszemelt voltát hangsúlyozza, amit Kosztolányi utolsó versei, hiányzik azonban belőle az élmény spontán forrósága, az életnek a szeretete, amely Kosztolányi utolsó, halállal vívódó korszakát oly magasra emelte. Amikor a *Rómában történt valami* berekesztő jelenetében az orvos elmondja, milyennek látja Caesart, nem tud egyebet följegyezni róla, mint a boncolási jegyzőkönyvek adatait, a haja színét, a testmagasságát, egyszerűen a külső jellemzőket.

Pedig az író számára elsősorban az az igazán izgalmas kérdés, miért kezdte ki a rontás Julius Caesart, ezt az igazán nagy embert, a történelem menetére „hosszú árnyékot” vető kezdeményezőt. Egyáltalán nem csodálkozhatunk, hogy erre a kérdésre is a jellemző „márais” módon válaszol: mihelyst valaki racionális keretekbe foglalja az emberi együttélést, szabályokat és törvényeket alkot, egyszerűen megszünteti a korlátlan emberi szabadságot, s abban az illúzióban él, hogy a valóságot uralma alá hajthatja, önmagát szemelte ki a végzetre. Caesar nagysága Márai szerint abban a felismerésben rejlett, hogy ráébredt: a történelem nem változtathatja meg az ember alaptermészetét, de a vezetőnek módja van az emberi szemléletét adaptálni az eseményekhez. Ebben rejlik – írja – minden diktatúra titka, s Caesar volt a történelem első igazi „modern” diktátora, aki hajlékony is tudott lenni erőszakossága mellett, mert rájött, hogy „*az Evolúció nem más, mint alkalmazkodás ahhoz, ami racionálisan időszerű*”. Ezt az igazságot – pontosabban: féligazságot – nemcsak a római diktátor kamatoztatja élete és államvezetése gyakorlatában, hanem *Az erősítő* főalakja is, jóval szerényebb hétköznapiakban, de kissé megfordítva a caesari elvet, Márai nagy gondolatát, a személyes korlátatlanság eszményét immár történelmi igazsággá nagyítva: „*Félős, hogy amíg egyetlen ilyen ember él valahol; hiába sütjük rostos, főzzük olajba, törjük kerékbe a többit. Ezt nem tudtam elébb. Úgy tanultam, a Szent Cél mindennél fontosabb: legyen Egy Akol és Egy Pásztor. De aztán rámsújtott, mint a villámcsapás, a félelmes gyanú, hogy egy ember lehet több, mint egy akol.*” Mert az az egy ember, az „egyedi példány” nem esik a kor legnagyobb betegségébe, a lelki anarchiába, mely megrontotta korunkat, s felfüggesztette az erkölcs törvényeit. (Ezt a folyamatot ábrázolja Márai – megintcsak történelmi díszletek között az 1970-ben Torontóban megjelentetett *Ítélet Canudosban* című regényében.)

Talán meglepő Márai Sándorral kapcsolatban Nietzsche-re hivatkoznunk, de feltételezhetjük, hogy történelmi regényeinek szemléletmódjára a német filozófusnak az a megállapítása hatott, hogy az európai ember megszüntette a létben a cél és az egység érték kategóriáit, s ezért az adott világ nem rendelkezik értékekkel. Nietzsche szerint a nihilizmus fő oka, hogy a világ értékét egy virtuális világra érvényes kategóriákkal mérjük. Márai művész hősei, vagy akik regényeiben a történelem menetéről elmélkednek, felismerték, hogy az ő kategóriáik sem érvényesek már erre a világra, s ezért érzik úgy, hogy kötelességük nihilistának lenni. Belőlük persze hiányzik a hatalom akarása. De majdnem mind Nietzschevel egybehangzóan vallják: „A világ önmagából él: saját ürülékével

táplálkozik” (*Der Wille zur Macht* IV.). Az egyetlen kivételt Márai a művészen látja. De ennek a művésznek immár nincs helye a megromlott világban. Szomorú és megdöbbenő végkövetkeztetése volna ez egy olyan pályának, mely a hűség hangjainak kifejezésére is alkalmas volna... Némiképp érthetővé teszi persze e végső kiábrándulást az a tény, hogy Márai – bár *Naplója* erről alig árulkodott – nagy érzelmi megrázkódtatással élte át a második világháborút, mint a saját életformájának legvégét, olyan korszak nyitányát, melyben rá s a hozzá hasonlókra nincs többé szükség (ezt a képet rajzolja föl legalábbis a *Föld, föld!* szabálytalan emlékezéseiben! Toronto, 1972)... Mindvégig megőrizte azt a meggyőződést, hogy ő csak „túlélő”, a múlt hírhordozója, akinek kötelessége a meghaladott életértékeket a folyvást romló korba kisugároztatni. De hogy ez is csak egyik szerepe volt, azt talán hitelesen bizonyítja a *Judit... és az utóhang* (München, 1980).

A megbocsátó Márai

A *Judit... és az utóhang* végén olvasható rövid tájékoztató szerint az író e regényét *Az igazi* (1941) folytatásának és lezárásának szánta. Már maga az a tény is fontos, hogy olyan művéhez nyúlt vissza, mely itthon keletkezett, azokban az időkben, melyeket eddig megtagadott, s a hozzá fűző szálakat elmetszette. Az *igaziból* mindenestre hiányzik az a fájdalom nosztalgia, mely az utolsó regényt áthatja. A *Judit... és az utóhang* mindenképpen lezárásnak hat: mintha benne az író végérvényesen pontot tenne egy hajdani, szívének kedves korszak végére.

A regény szerkezete teljesen áttetsző: „felelgetős” technikára épül: Judit egy hajnalba nyúló éjszakán elmondja új szerelmének, az Amerikába szakadt zenésznek élete történetét, az „utóhang”-ban pedig ugyanez a zenész meséli el, hogyan halt meg Judit, s mint tűnt fel egy futó pillanatra néhai férje, akiről a nő azt hitte, felkapaszkodott az Újvilágban a sikeresek közé. A valóság azonban sokkal kietlenebb: a volt nagybirtokos most szerény nyugdíjából tengődik egyik napról a másikra.

Ahogy Judit a múltat idézi, s elmondja, hogyan tartotta össze hajdanán a családot – Márai egyik legfontosabb témája! – a „méltóságos úr”. Martin Du Gard *A Thibault családjára* kell gondolnunk, mely ugyanígy hullik szét az öreg Thibault halála után. De magyar megfelelőjében a züllést nem lehet megállítani: a kúria még érintetlenül áll, de az életformát és életszemléletet kikezdte az az új, „modern” szellem, melyet az öreg eddig távol tudott tartani. A nemesi életforma átadja helyét egy polgáriasult szemléletnek, az utóbbi azonban – mert eltaszította magától az előbbi értékeit – nem jelent megtartó erőt. A patriarchális erkölcsöt felváltja a szerzés, az ügyeskedés, s ennek jegyében hódítja meg Judit a maga számára a „fiatal úr”-at, akivel egy ideig elégedett házasetlet élnek, aztán kilépnek egymás életéből, s csak akkor találkoznak futó pillanatra, amikor a hirtelen felépített Kossuth-hídon özönlő tömeg összesodorja őket. A férfi ekkor jelenti ki, hogy szakértelmét és tudását az Újvilágban óhajtja kamatoztatni. Ezt az egyéniséget azonban a „másik” világ nem fogadhatja be. Mert – és ezt érzékelteti az író – az emigrációnak voltak olyan rétegei is, melyek eleve esélytelenül kezdtek egy új életforma kialakításába. Ez a réteg nem új egziszten-

ciát akart teremteni, hanem emlékei elől menekült. Amint Judit is meghalni indul, amikor hazát cserél.

A regény egyik legizgalmasabb kérdése: megszokható-e az új környezet? Asszimilálódhatnak-e azok, akik más életformát, más „hazát” választanak maguknak? Erre a kérdésre Márai nem válaszol egyértelműen, mint ahogy a valóság felelete sem egyértelmű. De a regény végkicsengésében lehetetlen nem érezni a keserűséget, a tehetetlenséget, melyet legélesebben az az „író” fejez ki, akivel Judit a háború alatt kötötte össze sorsát, s aki ugyancsak az emigrációt választotta. Ez az öregedő férfi érintetlenül őrzi szívében azt a régi világot, mely már nem létezik, s amelynek kifejezője volt, amíg benne, a közegben élt. Ő talán a regény legfontosabb, jelképes alakja: beteljesedik rajta *A féltékenyek* egyik jóslata, melyet Edit mond el Garren Péternek, mikor az hazaindul. E jóslat igazsága ellen Márai megállás nélkül küzdött az emigrációban, de mintha az ő művészsorsában is beteljesednék: *„Te még visszatérsz közénk. Mert az emlékek, az itteni múltad utánad nyúl oda is abba a másik világba, és ezeket a szálakat sohasem tépheted el.”*

A *Judit... és az utóhangban* megváltozik a képlet: a hősök most a „gazdag birodalomban” élnek, s az elveszített, elhagyott másik világ nyúl ki értük, hogy számvetésre kényszerítse őket. Ez a számvetés nem teljes. De a fájdalom és nosztalgia, amely áthatja a hősök gondolkodását, annak bizonyossága, hogy a múlthoz kötő szálakat sosem lehet végérvényesen elszakítani, az élet és az egyéni sors bizonyos szakaszaiban azok újra meghatározók és figyelemzavarók lehetnek és lesznek.

PARANCS JÁNOS

Expedíció

korán sötétedik, s már későre jár,
egymásra hányva hevernek kacatjaink,
csak a készenlét fegyelme nem lazul,
s a démonok falkája kering a tűz körül,
közéjük csapni, elűzni őket nincs erőnk,
etetni nincsen készletünk, hát várunk,
melyikünk bírja tovább a gyötrő kínokat,
és ha a tűz lohad, ráhajítunk valamit,
tétovázás nélkül, gyorsan, ami akad,
így köszönt ránk végül ismét a hajnal

kopár vidék, jeges holdbéli táj ragyog,
árkok, csapdák, drótakadályok közt a füst,
lomhán és imbolyogva vánszorgunk tovább,
merre s hová? már egyikünk se tudja,
átrohantunk rég kitűzött céljainkon:
nyomunkban vannak mégis mindenütt az árnyak

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Szentágothai János professzorral,

a Magyar Tudományos Akadémia elnökével

A Pápai Tudományos Akadémia

– Kedves Professzor Úr, engedje meg, hogy olvasóink nevében tisztelettel köszöntsem abból az alkalomból, hogy néhány lényeges kérdésről beszélgetést folytathatunk. Önt egy eseményekben és kiemelkedő tudományos eredményekben igen gazdag életpálya magaslatán, mint a Magyar Tudományos Akadémia elnökét, külföldi akadémiák és tudományos társaságok tagját, világhíres egyetemek díszdoktorát, sikeres szakkönyvek szerzőjét, általános tisztelet és megbecsülés övezi itthon, valamint más nemzetek tudományos köreiből. Hetvenedik születésnapja országos méretű tiszteletadást váltott ki. Milyen érzéssel töltik el Professzor Urat ezek az elismerések és megbecsülések?

– Valóban sikeresnek tűnő életpályát futottam be, pedig nem annak indult. Rendkívül meleg, bensőséges családi légkörben (öt fiúgyermek volt), nagyon magas erkölcsi principiumok és életszemlélet alapján nőttem fel. Tudatom kibontakozása azonban nem volt minden ellentmondástól mentes. Az elemi iskolában és még a gimnázium első éveiben is hátul kullogtam. Főleg olvasásban és számolásban mutatkozott nálam figyelmetlenség, a szükséges koncentráció hiánya. Néha bántottak a kezdeti iskolai kudarcok, de otthon érvényesült nagy fantáziám és különleges érdeklődésem minden iránt. Tizenhatodik születésnapomra egy mikroszkópot kaptam ajándékba, s ettől kezdve új, minden korábbinál megragadóbb élmények orientáltak a tudományos kutatás felé. Családunkban mindenki orvos volt, és ez a körülmény számomra is meghatározó lett.

Pályám korai szakaszában voltak nehézségeim, mert előfordult, hogy nyilvános szereplések során – valamiféle gátlás következtében – hirtelen elvesztettem mondanivalóm fonalát. Később minden lámpaláz nélkül, élvezettel beszéltem. Mondatszerkesztésem ma sem pontos, közben elkalandozom, megszakítom a mondatot és másképpen folytatom.

Az idegrendszer szerkezeti tudománya abban az időben – a harmincas évek közepén – éppen csak gyermekcipőben járt, de az elgondolás és a módszer, ahogy én közelítettem meg a kérdéseket, hamarosan eredményesnek mutatkozott. Ennek ellenére jó huszonöt évnek kellett eltelnie, amíg a tudománynak ez a speciális ága lényegében az általam művelt irányba fejlődött. Amit ezen a területen korábban mondtam, sőt másoknál tíz vagy húsz évvel előbb ismertem fel, az ma köztudott, általánosan elfogadott, szinte közhely. A korábbi meg nem értés némi hátrányt jelentett, de később mindazt az elismerést megkaptam, amit valaha kívánhattam, a megérdemeltéknél többet is.

Persze mind nehezebb szembenézni a jelenlegi helyzettel, azokkal a feladatokkal, amelyeket az emberiség sorsának most tapasztalható beárnyékolódása, a mai nemzetközi helyzet és a nehezebb gazdasági körülmények hoznak magukkal. Ezeknek a problémáknak ismeretében rendkívül nagy felelősséggel jár a növekvő súlyú feladatok ellátása. Nekünk – a lehetséges tudományos előrelátás alapján – fo-

lyamatosan tájékoztatnunk kell a kormányzatot és más illetékes szerveket arról, hogy körülbelül mi várható a különféle tudományágak fejlődésében; melyek azok a kutatások, amelyeket egy kis ország – szellemi és tárgyi adottságait figyelembe véve – művelhet. Mindennél inkább ezeknek a kérdéseknek megoldása okoz gondokat. Úgy érzem, hogy túlságosan elkényelmesedtünk az utóbbi tizenöt évben és most, amikor bizonyos külső változásokból adódó nehézségek jelentkeznek, az emberek hajlamosak elfeledkezni arról, hogy hol tartottunk huszonöt vagy harminc esztendővel ezelőtt, honnan indultunk, milyen rendkívül nyomorúságos helyzetben voltunk. A súlyosbodó körülményekre nem úgy kell reagálni, hogy előnyöket próbálunk biztosítani magunknak. Tudomásul kell vennünk, hogy eddig igen nagy ajándékban részesültünk, történelmünkben példátlanul előnyös huszonöt év áll mögöttünk. Ezért most az a kötelességünk, hogy az eddigieknél szorosabb összefogással és nagyobb erőfeszítéssel helytálljunk a nehezebb feltételek között. Ilyen érzések töltenek el, és az aggodalom, hogy képes leszek-e ezeknek a követelményeknek megfelelni.

– II. János Pál pápa kinevezése alapján Ön a nemzetközi tudományos élet hetven képviselőjéből álló Pápai Tudományos Akadémia tagja. Tudjuk, hogy ezt a tudományos testületet csaknem 400 éve, 1603. augusztus 17-én hozták létre Rómában, Linceorum Academia néven. Statutumait maguk a pápák tökéletesítették az idők folyamán, s ma – nemzetközi jellegét tekintve – egyedülálló az egész világon. Úgy gondoljuk, hogy a különféle nemzetek legkiválóbb tudósait (akik „Eccellenza” címmel rendelkeznek) magában foglaló Pápai Tudományos Akadémia már pusztán a létevel is kifejezi az Egyház tiszteletét a tudományok iránt, működésével pedig világszerte elősegíti a kutatás szabadságát, az emberiség további haladásához nélkülözhetetlen alkalmazott tudományok fejlődését.

A Pápai Tudományos Akadémia – főleg a II. Vatikáni Zsinat után – jelentősen kiszélesítette tevékenységét és foglalkozik olyan problémákkal is, amelyeket a teológiai és filozófiai reflexió az Ember és az Emberiség jövőjével kapcsolatban felvet. De alapszabályainak megfelelően szigorúan tartja magát a szaktudományos szempontokhoz. Így nem kíván foglalkozni olyan kérdésekkel, amelyek a tudomány és a hit viszonyára, vagy a tudományokkal összefüggő filozófiai nézetekre vonatkoznak. Szeretném, ha Professzor Úr rövid értékelést adna a Pápai Tudományos Akadémia jelentőségéről és az Ön személyes szerepéről ebben a testületben.

– Még nem vagyok túl régen tagja ennek az Akadémiának, de munkáját már két évtizede ismerem, mióta 1965-ben meghívtak egy konferenciára. Akkoriban még nem a braziliai Carlos Chagas professzor volt az elnök, hanem – ha jól tudom – egy egyházi személyiség. Mindenesetre Chagas professzor a Pápai Tudományos Akadémia első világi elnöke, amelynek azóta új arculata alakult ki. Egyébként általános szándék, hogy ezt a fontos tisztséget a jövőben is világiak töltsék be.

De visszatérve a húsz évvel ezelőtti konferenciára, a téma rendkívül izgalmas volt: az agy és a tudatos tapasztalás, vagyis a tudatosság. Meghívásomat John C. Eccles, ausztráliai Nobel-díjas professzor javasolta. Én akkor – feleségemmel együtt – Kanadában tartózkodtam, ahonnan előadások megtartására az Egyesült Államokba kellett utaznom. Mivel Budapestről hívtak meg Rómába, túlságosan bonyolult lett volna a konferenciára való elutazásom adminisztratív előkészítése és megszervezése. Ezért magam helyett felkészítettem egy hasonló kérdéssel foglalkozó fiatal és rendkívül tehetséges francia-kanadai kutatót, részben az én tudományos eredményeim anyagából. Ez a közös munka lényegében az agykéreg szerkezetével foglalkozott, ahogy a problémát akkor, 1964-ben ismertük.

Amióta II. János Pál pápa 1981-ben kinevezett a Pápai Tudományos Akadémia tagjává, két olyan konferencián vettem részt, amelynek témái nem tartoztak közvetlenül ahhoz a kutatási irányhoz, amivel én foglalkozom. Az üléseken különben mindig egy-egy, az egész emberiség sorsával összefüggő kérdést tűznek napirendre. 1981 októberében a genetikus mechanizmusokba való tudományos beavatkozások problémái kerültek megvitatásra. Ugyanis a génmanipulációs technikák lehetőségével felmerült annak veszélye, hogy valamelyik laboratóriumból kiszabadulhat olyan új tulajdonságokkal rendelkező baktérium vagy vírus, amelyre az emberiség nincs felkészülve és elhárításához nem rendelkezik védekező mechanizmusokkal. Kezdetben ez megrémítette a kutatókat és a közvéleményt, de később kiderült, hogy az aggodalom túlzott volt.

Az ülésen felmerültek más természetű, a biológiai technikával és technológiával kapcsolatos problémák is, mint például a *test-tube baby*, vagyis ember létrehozása mesterséges beavatkozással. Feltételezve a házaselekből vett ivarsejtet, a Szentszék már az első esetben elismerte ennek morális jogosultságát. Persze nem tudom, hogy van-e kialakult álláspont olyan esetekre, amikor a genetikai anyagot máshonnan kell venni. Nyilván ez valamivel kényesebb probléma, bár az egyik vagy mindkét fél részéről fennálló, orvosilag el nem hárítható (ivarsejt-produkciós) akadály esetén nem látnék erkölcsi különbséget e között és az örökbefogadás között.

Ezeket a kérdéseket nagyon gondosan végigelemeztük, átgondoltuk jövőbeni kihatásait és javaslatainkat továbbítottuk II. János Pál pápának. Egy aránylag kényes megfogalmazásnál hosszabb vita után sem tudtunk másban megegyezni, mint amit II. János Pál pápa az ülészak megnyitásokor mondott. Annyira jó, tudományosan is helytálló és minden igényt megnyugtatóan kielégítő definíciót adott, hogy annál mi sem tudtunk jobbat kitalálni. Pedig az illetékes tudományterületekről tíz-tizenkét Nobel-díjas kutató volt jelen, tehát ott volt az a szellemi kapacitás, amely ezen a téren valami újat mondhatott volna.

Az 1982 szeptemberében megtartott ülésen nem mint a Pápai Tudományos Akadémia tagja, hanem – a Szentszék kérésére – a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként vettem részt. Egy esetleges atomháború veszélyeinek tudományos elemzése volt a központi téma. Feltűnt, hogy az igen éles összecsapások nem a szovjet és az amerikai fél, hanem más nyugati országok tudósai között zajlottak le, akik bizonyos megfogalmazások miatt aggályoskodtak. A vita végén kedves jelenet következett: éppen tapsoltunk a létrejött megegyezésnek, amikor váratlanul bejött hozzánk II. János Pál pápa. Chages professzor azonnal jelentette, hogy most jutottunk megállapodásra, és néhány mondatban vázolta a mintegy öt-hat oldal terjedelmű közös határozatunkat. Ebben a szövegben az atomháború és általában az atomfegyverek használatának szörnyű veszélyeire hívtuk fel a tudomány embereinek és a világ közvéleményének figyelmét. II. János Pál pápa rögtön engedélyezte a határozat kinyomtatását. Ezt az anyagot azután a különböző egyházak közötti grémiumok is megvittatták, és a jövőben a világ összes akadémiajának elnöke, illetve alelnöke által megerősített dokumentumként fogják számontartani.

Ezeket a tudományos összefüggéseket rendkívül kellemes miliőben, egy megragadóan szép, XVI. századi reneszánsz palotában tartják. Ehhez hozzáépítettek egy XX. századi modern üléstermet, ami ízlésesen harmonizál az eredeti környezettel.

1983 tavaszán ismét volt egy ülésünk, amikor a mintafelismerések idegi és pszichológiai mechanizmusairól vitatkoztunk. Ezt a találkozózt részben Eccles professzor tiszteletére rendezték, aki akkor töltötte be 80. életévét. A Nobel-díjas tudós kiváló testi és szellemi állapotban, igen aktívan vett részt a tanács-

kozásokon. Ezen az ülésen a Pápai Tudományos Akadémia tagjai közül csak kevesen voltak jelen, de részt vettek a világ minden részéről pszichológusok és az idegszerkezetek működéseit vizsgáló fiziológusok. Rendkívül izgalmas és nagyon érdekes négy napot töltöttünk el. Én magam elsősorban az idegi szerkezetekkel kapcsolatos interpretációkban voltam érdekelt. Közreműködött *Julesz Béla*, az Amerikában élő magyar kutató is, aki most lett a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja. Ő tulajdonképpen elektronikus mérnök, a számítógépes minták, textúrák, mintázatok világhírű elemzője, aki egészen új felismerésekre jutott ezen a tudományterületen. Az ülés anyagát rövidesen könyvben is kiadják.

Megbeszéltük, hogy milyen témák kerülnek a közeljövőben megvitatásra. Ilyenek a világgazdasági helyzet, a harmadik világ nehézségei, az öregedés, a jövő kérdései; csupa olyan probléma, amelyekkel ma az erkölcsi testületnek és természetesen a tudományos előrelátással rendelkező plénumoknak is foglalkozniuk kell.

– *A Pápai Tudományos Akadémia tehát a jelenlegi világhelyzetben rendkívül fontos kezdeményező szerepet tölthet be az említett és sok más problémakör tisztázásában, valamint konstruktív megoldásokra ösztönözhet azzal, hogy rámutat a jelenleg tapasztalható tendenciák következményeire.*

– Valóban, ennek az Akadémiának megvannak a kivételes lehetőségei és eszközei, hogy a világ legkülönbözőbb részeiből tudományos szakembereket hívjon össze az emberiség általános vagy speciális kérdéseinek megtárgyalására. Tagjai kizárólag természettudósok, akik sajátos szemszögből közelítik meg a kérdéseket, és egyeztetett javaslataikkal különlegesen nagy segítséget nyújtanak az olyan testületeknek, amelyek a problémák morális oldalát vizsgálják az emberiség jövője szempontjából.

Az agy kutatás jelene és jövője

– *Professzor Úr több évtizede folytatott kutatómunkájának jelenlegi szakaszában mit tart izgalmas és belátható időn belül megoldható problémának? Az emberi gondolkodás folyamata, ez a legkáprázatosabb tudati megnyilvánulás és a 30 milliárd idegsejtet működtető bonyolult „szerkezet”, az emberi agy vizsgálata produkálhat-e még a XX. században egy egységes elméletet?*

– A rendkívül gyorsan fejlődő agykutatás, a pszichológia, továbbá az állati magatartás természetes körülmények közötti vizsgálatának tudománya, az etológia – az előzetes várakozásokkal ellentétben – sajnos, nem eredményezett konvergenciát. Továbbra is előttünk áll az a nagy kérdés, hogy mi köze van a 30 milliárd idegsejt együttes működésének mindahhoz, ami az ember tudatában, gondolkodásában történik, amit átélünk, s ami a tudatunkba jut. A természettudományosan gondolkodó ember számára nem lehet kétséges, hogy ezek rendkívül szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Általában a tudósok többsége így is gondolja és különböző félig-meddig filozófiai elméletekben meg is fogalmazza, hogy identitás, azonosság áll fenn a gondolat, tehát a mentális megnyilvánulások és az agy fiziológiai jelenségei között.

Arról már nagyon sokat tudunk, hogy mi történik, amikor egy idegsejt működik, tudjuk, hogy milyen körülmények között jön létre egy ingerületi állapot, hogyan működnek az agy egyes elemei. Ezeket a mechanizmusokat a tudomány már nagy mértékben megismerte, világossá vált, hogy nélkülük nincs gondolko-

dás, nincs tudat. Nem kétséges tehát, hogy valami fontos kapcsolat van a kettő között, de identitás aligha. Ha körülnézünk a világban, tudom, hogy ki vagyok, tudok emlékezni és emlékeim között kutatva a legkülönbözőbb eseményeket, tíz vagy húsz évvel korábbiakat, akár gyermekkorom idejét is képes vagyok felidézni. Ez normális körülmények között természetesen lehetséges valamennyiünk számára, sőt arról is van valamilyen elképzelésünk, hogy holnapra, holnaputánra vagy a következő évre mit tervezünk. Mindehhez megszámlálhatatlanul sok idegsejt együttes működése szükséges. Sajnos, arra már semmiféle biztos adatunk sincs, hogy a különböző emlékképek, az úgynevezett engramok (ezt a fogalmat ma már csak képletesen használjuk) külön rekeszben, egy vagy több idegsejtben lennének elraktározva. Igaz, vannak bizonyos agyi területek, amelyek egyes különleges emlékező funkciókhoz nélkülözhetetlenek. Például, ha valakinek a jobboldali falcsonti lebenyében egy bizonyos kéregrészt elpusztul, akkor csökken az arcmemóriája, gyakran még közeli rokonainak fényképét sem ismeri fel. Tehát az agynak valószínűleg vannak olyan részei, amelyek egyes megnyilvánulásokban, emlékek felidezésében kulcsfontosságú szerepet töltenek be, de arról semmiféle adatunk sincs, hogy ezek nyomainak mi a szerkezeti alapja vagy akár székhelye. Nagy általánosságban persze feltételezzük, hogy valamiféle aránylag stabilis, vagy legalábbis önmagát reprodukáló anyagba ágyazottan léteznek az „emléknyomok”, amelyeket fel tudnak idézni. Ez még nem oldja meg az alapvető kérdést: mi köze van egymáshoz – és ez lenne egy új agyelmélet feladata! – az agyvelő egész teljesítményének, mindannak, ami az emberben döntően a tudatos gondolkodás, az előrelátó, visszatekintő, a maga helyzetét felmérni tudó, tehát a teljes körű globális értelmi funkciónak és az agyvelő szervi (fiziológiai) működésének.

Ezzel összefüggésben felvetődhet a probléma, hogy vajon az idegsejthálózatok törvényeibe átvihető-e az, ami egyszerűbb szinteken (makromolekulák) vagy a bonyolultabb fizikai rendszerek szintjén megállapítható. Az utóbbi években leginkább ez a kérdés foglalkoztat. Arról van szó, hogy a tudomány kezdi felismerni és megfogalmazni a dinamikus mintázatok, a Nobel-díjas Prigogine elnevezése szerint a „disszipatív struktúrák” elméletét. Léteznek „konzervatív” struktúrák – például szilárd testekben (így a kristályokban) –, ahol a molekulák között sajátos elrendezésükből és egymás közötti kölcsönhatásukból eredően fix kapcsolat van. Vannak ezzel szemben dinamikusan létrejövő struktúrák, mint a széltől hullámzó vagy egy edényben melegített víz. Az utóbbiban áramlások indulnak felfelé, ami egyben azt is jelenti, hogy szükségszerűen lefelé is áramlanak molekulák, de sohasem egyedül, hanem mindig összefüggő tömegben. E nagyon bonyolult jelenségek általános matematikai törvényszerűségeit legjobban az említett orosz származású, Belgiumban élő Prigogine és iskolája dolgozta ki. Nálunk Gyarmati István, Akadémiánk levelező tagja foglalkozik ezekkel az úgynevezett „kooperatív” jelenségekkel, amelyekben a molekulák nem egyedül, hanem együttesen, tömegben vesznek részt, törvényszerűségeik matematikai precizitással megfogalmazhatók és leírhatók.

Ezek után azt kérdezhetjük, hogy lehetséges-e ugyanilyen megközelítés a sok millió molekulából álló idegsejt esetében; az élő anyag önmagában dinamikus struktúra, de vajon elmondható-e ez a több tíz- vagy százezer sejt együtteséből álló ideghálózatokról?

Mindkét esetben szükség van külső energiára, ezért tekintjük ezeket szintén disszipatív struktúráknak. Ugyanis energiadisszipációval, tehát energiafelhasználással biztosított az ilyen struktúrák léte, és abban a pillanatban, amikor az energiaforrás kiapad, többé nem működnek. Az élő anyag is kívülről felvett energiák disszipálásával tartja fenn magát, csakhogy ez már olyan mechanizmus,

amelyben a termodinamika tétele – miszerint zárt rendszerben az entrópia a kiegyenlítőds felé halad, vagyis növekszik – módosul (persze csak helyileg), mert a külvilágból átvett energiával a struktúrák belső molekuláris rendje tovább építhető. Az élőknek lényege éppen az, hogy egy ilyen dinamikus mechanizmust fenn tud tartani, persze mindig csak a külvilág energiaforrásainak rovására. Viszont, ha a mindenséget egy egésznek fognánk fel, akkor egészben véve a rendszer entrópiája (a kiegyenlítőds) nő; bár újabban ebben a kérdésben a kozmológia nem egységes.

– *Az elmondottakkal eljutottunk az önorganizáció bámulatos jelenségéhez, hogyan működik ez az idegsejthálózatban?*

– Az idegsejthálózatra, mint önorganizáló és disszipatív struktúrára jellemző, hogy nemcsak a külső energia részére, hanem információk számára is nyitott. Ebben látom én a kategoriális különbséget, azt, hogy a gondolati elemek, tehát ami a tudatban van, az döntően információ. Természetesen igaz, hogy ezek jelentős része emléknymok formájában bennünk van, feltehetően mint önreprodukciós struktúra... Én lényegében – kevés kivétellel – ugyanazzal a 30 milliárd idegsejttel rendelkezem, ami már csecsemőkoromban is megvolt, de bennük egy év múlva már egyetlen molekula sem azonos, állandóan reprodukálódik. Ennek ellenére ma is kontinuuusnak érzem magam a tudattal alig rendelkező csecsemővel, a valamikori rövidnadrágos gyermekkel, ifjúságom és felnőttkorom minden, bennem nyomot hagyott élményével. Tudatunk e kontinuitása a világegyetem egyik legcsodálatosabb jelensége.

Abból kiindulva próbálom a gondolkodás és az idegsejtek működése közötti elentétet feloldani és egy egységes agyelméletet – termodinamikában, információelméletben megfelelően járatos munkatársakkal – kiépíteni, hogy az ideghálózatok olyan önorganizáló rendszerek, amelyekben nemcsak energia, hanem információ is átáramlik. Az agysejtek fiziológiai működései és a tudat vagy gondolat különböző szintű kategoriát jelentenek. Tudatom és annak minden tartalma az idegsejtek működésében testesül ugyan meg, de nem azonos azzal, más kategoriát képez, egy információs kategoriát, – az idegrendszer pedig hordozója az információnak (persze anyagi rögzítője is).

Talán mindez bonyolultnak tűnik, de mai ismereteink birtokában úgy érezzük, hogy lehetséges felrajzolni egy általános agyelmélet vázlatát. Persze ez még mérhetetlen távolságban van attól, hogy megmagyarázzuk a tudatot. Viszont jelentős előrehaladásnak tekinthető az a tény, hogy már bizonyos körvonalak kezdenek kialakulni ezen a fontos tudományterületen.

Teilhard de Chardin

– *Professzor Úr egyik előadásában és az előző kérdésre adott válaszában is utalt arra, hogy – a korábbi reményekkel ellentétben – az élet vizsgálatával foglalkozó ismeretanyag divergenciájának vagyunk tanúi. Ennek nyilvánvalóan megvannak a maga határai és csak idő kérdése, hogy a tudományos felismerések komoly szintetizálására sor kerüljön. Ezt sürgette – már fél évszázaddal ezelőtt – a nagy francia gondolkodó, Pierre Teilhard de Chardin. Talán nem tévedett, amikor nagy érdeklődést kiváltó életművében gyakran hangoztatta, hogy az Ember a mi látásunk számára perspektíva-központ és egyben a Világmindenség konstrukciós központja is. Úgy vélte, hogy előbb-utóbb át kell jutnunk a csak filozófálgatás és a csak analízáló tudomány Szküllája és Kharüdisze között; az eddigieknél alaposabban kell*

megértenünk, s a Világegyetem egészébe szerveznünk az „emberi jelenséget”. Azt vallotta, hogy a tudat az egész kozmosz erőfeszítésének eredménye és nem az egyedekben, hanem a szociális együtt-gondolkodásban érheti el teljességét. Ez olyan realizmus, ami a tudatosabb méltóságát magasztalja, de elválaszthatatlanul az anyagtól.

Teilhard szerint a tárgy értékesebb, mint róla alkotott ismereteink, és azt is számításba vette, hogy nem vagyunk képesek megmagyarázni a reflexió eredetét. Úgy gondolta, hogy ebben a kérdésben a hogyanra adható válasz még nem lenne felelet a miértre. Viszont őszintén remélte, hogy a szintézisre való törekvés kitágítja vizsgálódásaink horizontját és lesz lehetőség a különféle, ma már gyakran antagonisztikusnak tűnő nézetek áthidalására, mert amint írta: „Az Ember igazában ugyanegy mindnyájunkban, s ha elég mélyre szállunk le önmagunkba, a vágyak és a fény közös talajára találhatunk.” A Teilhard hatását figyelemmel kísérők tapasztalhatják, hogy manapság több olyan tudományos értékű fejtegetés lát napvilágot, amelyek lényegéről már negyven-ötven évvel ezelőtt beszélt. Befejezésül arra kérem Önt, hogy szóljon Teilhard de Chardin tudományos megfigyeléseinek jelentőségéről és időszerűségéről.

– Sajnos, még nem volt elegendő időm és lehetőségem arra, hogy Teilhard munkásságát részleteiben tanulmányozzam. Örömmel forgattam az Ön által szerkesztett *Út az Ómega felé* című nagy antológiát. Van egy szép francia könyvem, amit kitűnő kutató barátomtól, Bernhard professzortól kaptam. Ez lényegében Teilhard de Chardin élete képekben és a képek magyarázatai. Ebből a könyvből elég sokat lehet megtudni Teilhard tudományos gondolatairól, azok megszületéséről és alakulásáról. Számomra mindez csodálatos, de megfelelő szerénységgel kell ezt mondanom, mert nagyon is földön járó agykutató vagyok én ahhoz, hogy a gondolkodásnak ezekbe a régióiba felemelkedjem. De bizonyos kongenialitást érzek és paralelizmus vélek felfedezni abban, hogy az Embert mint jelenséget, tulajdonképpen én is a világmindenség végeredményének tartom. Akár azt mondjuk, hogy véletlenül jött létre minden, vagy eleve adott törvényszerűségek hatásaként „szinte szükségszerű” volt az élet kifejlődése az emberig; akár pedig fokozatos és alkotó kibontakozást tételezünk fel, ami már a világ ősrobbanása előtt mintegy be volt programozva – mindig gondolni kell arra, hogy mi minden szükséges az élet megjelenéséhez. Ma már nyilvánvaló (a szó közhasznú alkalmazásával ellentétben), hogy nem egészen a „véletlen” véletlenek és a határfeltételek egymásra hatása hozta létre a galaxisokat, csillagokat, bolygórendszereket, és végül a mi naprendszerünk egy kis bolygóján az Embert.

Marx Györgynek van egy szellemes írása a Fizikai Szemlében arról az igen kicsi valószínűségről, hogy a világegyetemben levő összes égitest közül éppen a Földön jöhettek létre azok a rendkívül bonyolult feltételek, amelyek szükségesek voltak az élet kialakulásához. Én meg vagyok győződve arról, hogy lényegében helyesek a prebiotikus elméletek, miszerint három és fél milliárd évvel ezelőtt bizonyos partmenti molekuláris halmazállással végbemenő koncentráció; lényegében az *Oparin* által először elképzelt mechanizmus útján, vagy ahhoz hasonló módon. Eleinte sejteknél alacsonyabb rendű struktúrák keletkeztek, amelyek később egyesültek. Amit ma valódi sejtként ismerünk, az legalább három különböző alacsonyabb rendű szerkezet szimbiózisa. Ezeknek a kezdeti struktúráknak egy univerzális sejtben kellett egyesülniök ahhoz, hogy kihajthasson az élővilág törzsfája.

Az olyan felfogás, amit a Nobel-díjas Jacques *Monod* filozófiai gondolatai képviselnek, miszerint az élet fejlődésében eddig eltelt három és fél milliárd év alatt minden teljesen a véletlen és a szelekció műve, sokkal nagyobb hitet kíván,

mint bármely hittétel elfogadása. Én Teilhard de Chardin erre vonatkozó zseniális gondolataiban a valamiféle „tervszerűség” érvényesülését tartom valószínűnek. Monod egyébként a marxizmust és a vallásos ideológiát egyaránt – animizmusnak ítélve – a vádlottak padjára ülteti. Jogtalanul, mert az összehasonlító vallástörténet a primitív pogány vallásokat nevezi animizmusnak. Darwin fejlődéselvét viszont lényegében helyesnek tartom, mert bizonyos variációk, variabilitások ténylegesen vannak, s ezekből mutációk keletkezhetnek, amelyek azonban nagyon ritkán hasznosak. Általában az evolúciót ma nem is vezetik vissza mutációkra. A legújabb evolúciós elméletek körül nagyon sok ellentétes vélemény nyilvánul meg, de az 1983-ban Nobel-díjjal kitüntetett *McClintock* professzor asszony* – sokáig nevelésügyi miniszternek tartott – következtetése szemléletünk jelentős átalakítását igényli. Ebben nem vagyok szakember, ezért nem is nagyon tudok hozzászólni. A lényegét illetően persze elfogadom, hogy az első élő sejt létrejöttétől kezdve – a növény- és állatvilágban egyaránt – a fejlődés lehetséges szinté egyenes vonalban adva volt. Az egy további kérdés, hogy a rengeteg, különböző formára való szétágazás miként jött létre és hogyan teremtette meg saját létének feltételeit.

Az egész fejlődésben – bár nem akarok ebből sem filozófiai, sem vallási következtetéseket levonni – alapvető és szinte félelmetes tervszerűséget lehet látni. Én mint kutató, bizonyos paralelizmust érzek itt Teilhard de Chardin gondolkodásával; úgy látom, hogy a világ tervszerű kialakulásának és fejlődésének alapvető menetébe, egészen az emberig, be volt építve a mai élővilág létrejöttének programja, amiben az előbbi értelmezés szerinti véletlen és a határfeltételek alkotó kölcsönhatása vezetett (hasonlóan az emberi játékhoz, amellyel egy kissé a természet fejlődését utánozzuk**) az élővilág csúcshoz, az emberhez, ahonnan a fejlődés már nem biológiai, hanem társadalmi. Sajnos, ez vezetett el azután az élővilág szörnyű antitéziséhez is: annak a lehetőségéhez, hogy egy atomháborúval mindent megsemmisíthetünk.

– Szeretném ehhez hozzátenni, hogy Teilhard – aki azt hangoztatta, hogy a világ-egyetemben „mi vagyunk a játékosok, de ugyanakkor a kártyák meg a tét is” – az emberi vállalkozás végső kimenetelét derülatoan ítélte meg.

– Jó lenne, ha ezt az optimizmust hasznosítani tudnánk a magunk és a jövő számára. Én is szívesen osztanám, de nem egészen tudom. Úgy tűnik, hogy Teilhard csodálatos hite kellene hozzá.

– Befejezésül őszinte tisztelettel kívánok Önnek jó egészséget, további sikereket és eredményekben gazdag tudományos és közéleti munkát.

GOLEN KÁROLY

* Az 1983-ban orvosi Nobel-díjjal kitüntetett 82 éves Barbara McClintock már a negyvenes években felismerte, hogy bizonyos növények génkészletében vannak „mobilis genetikai elemek”. 20–30 évvel később kiderült, hogy ez a megfigyelés általánosabb érvényű az élővilágban, a fejlett szervezetekben is kimutathatóak „helyhez nem kötött” gének. McClintock munkássága alapvető hozzájárulás az élet titkainak további kutatásához (G. K.).

** Lásd Manfred Eigen-Ruthild Winkler: *A játék* (Gondolat Kiadó, 1981).

SULYOK ELEMÉR

Észrevétlenül, de nélkülözhetetlenül

Eredményekre és teljesítményekre törő környezetünkben meglephet bennünket a kísértés: jó volna feltűnőbb módon jelen lenni egy falu, egy város, egy ország, egy világ térképén. A kísértésben az az igyekezet munkálkodik, hogy kereszténységünk lényegét a feltűnésben – és ami ugyanerről a tőről sarjad –, Istent az élményben, hatalomban, csodában keressük. Nem valami ujdonatúj buktatóról, hanem nagyon is ősi megvesztegethetőségünkről van szó: az embert erősebben vonzza, jobban csábítja a rendkívüli, mint a megszokott.

A vonzásnak és csábításnak Jézus is ki volt téve. Ráadásul nem kis mértékben. Ezt a tényt a szinoptikusok azzal is kiemelik, hogy a kísértésről rögtön a megkeresztelkedés után adnak számot. Jézus, amikor megkeresztelkedik, életfogytig tartó küldetést vállal, s kibontakozik előtte az Atya akaratával kiköveztet keresztút. A döntés tántoríthatatlanságát, az elszánás visszavonhatatlanságát teszi próbára – egy jelenetbe sűrítve – a mindennapok eszméket, elhatározásokat kifakító monotoníája. Nem csoda, Jézusban felöltik a gondolat: rövid az élet, s egyszer már jó volna úgy igazából élni. De nem rakoncátlan hajlamok készítenek más-más irányba, hanem – önmagában tekintve – értékes önmegvalósítási lehetőségek. Kenyérrel kielégíthetné az éhezőket, csodákkal meggyógyíthatná a betegeket. Hatalommal zászlót bonthatna, kardot ragadhatna, gázolhatna az ellenség vérében, és felszabadíthatná népét az idegen iga alól. És Jézus megfogódzkodva a Biblia ígéiben, zsákutcáknak nyilvánítja a felködlött életutakat. Helyettük csak keresztút van, s rajta járni nem a világ látványossága, hanem a mindennapi jelenvalóság észrevétlensége.

Igaz: Jézus hatalmas tetteket vitt végbe, s elgondolkodtatóan súlyos mondatokat fogalmazott meg. De a teljesebb igazság s a nagyobb hitelesség kedvéért a kép mellé egy másikat is oda kell helyeznünk, melyről a hétköznapi Krisztus tekint ránk: „... én tudom, hogy te egyszerű / voltál, szürke, fáradt és hozzánk hasonló. / ... Megtépett és színehagyott / ruhádon vastagon ült a nagy út pora, / sovány, széltől-naptól cserzett arcodon / bronzvörösre gyúlt a sárgaság, s két / parázsló szemedből sísteregve hullottak / borzas szakálladra az Isten könnyei.” (Dsida Jenő: *Krisztus*). Megjelenésében, szavaiban, tetteiben, életében – halálában nem volt meghökkentő, nem sokkolta hallgatóit, embertársait. Lemondott a rendkívülről, s vállalta a hétköznapit. Közben pedig mindennapjaink olykor elviselhetetlennek látszó helyzeteit belülről megjárta, kitapasztalta, és üdvőségünk alkalmává tette.

A Jézustól emlékeztetőül, vigasztalóul nekünk adott Lélek bennünk és közöttünk való munkálkodását ugyanaz az élettörvény jellemzi, mint Krisztusét. Ő is elsősorban az észrevétlenségben akar észrevehetővé válni. Igaz: rendet teremt a

káoszban, feltámasztja Jézust, megeleveníti a csontmezőt (vö. Ez 37) kezdve Péteren és folytatva rajtunk, napjainkban aztán rendkívüli ajándékaik vannak, mint pl. gyógyítás, csodatevő hatalom, prófétálás, szellemek elbírálása, nyelven való szólás, nyelvek értelmezése (vö. 1 Kor 12, 4–11). Ugyanakkor azonban nem feledhetjük: a világot szívós megbízhatósággal tartja a káosz felett, s életünket, akárcsak szervezetünk belső ereje, csendes állandósággal élteti. Amit előbb Jézusról elmondtunk, azt most a Lélekről meg kell ismételni. Azt, hogy a Léleknek a vihar és tűz elemi erejéhez mérhető, rendkívüli tevékenysége nem homályosíthatja el az ő észrevétlen, de szakadatlan bennünk és köztünk való működését. Erről ugyancsak Szent Pál ír: „*Lélek gyümölcsei viszont: szeretet, öröm, békesség, türelem, kedvesség, jóság, hűség, szelídség, önmegtartóztatás*” (Gal 5, 22). Az utóbbi, nem mutatós gyümölcsöket, talán éppen a hétköznapi szemzőgéből, kívánatosaknak ítéli. Nélkülözhetetlenebbek, mint a rendkívüli adományok. A tanítás lényegesebb, mint az elragadtatás, mert az egyház épülésére szolgál: „*Szólhatok az emberek vagy az angyalok nyelvén, ha szeretet nincs bennem, csak zengő érc vagyok vagy pengő cimbalom*” (1 Kor 13. 1). Az sem véletlen, hogy Szent Pál gyümölcshöz hasonlítja a keresztény életet. Gyümölcshöz, melynek kora tavasztól késő ősziig, virágzástól érésig, egyik napról a másikra alig észrevehető növekedési ritmusa van, mely parancsszóval se nem siettethető, se nem lassítható.

A Lélek gyümölcsei nem rendkívüliek, hanem egyszerűek, nem feltűnőek, hanem alig észrevehetőek. Ezért bárhol, bármikor fellelhetőek. Bárhol: konyhában vagy szobában, iskolában vagy üzemben. Bármikor: éjjel vagy nappal, délelőtt vagy délután. Bármely hivatásban, ha munkakörünkben nem csupán pénzszerzési lehetőséget látunk, hanem istentisztelő és emberszerető alkalmat is keresünk. Akkor az édesanya a kisgyermek gondviselésében, a háziasszony a hétfégi bevásárlásban, a buszsofőr a sebességváltásban, a munkás a munkadarabjában, a tanár a dolgozatok javításában nemcsak a maga, hanem a mások üdvösségén is fáradozik. Így érvényes, amit Rába György Rovás c. versében ír: „*A mennyekbe vivő / létrát / naponta használt/ szerszámokból ácsolják*”.

Csak amikor észrevétlenségről beszélünk, akkor ne gondoljunk beteges elhúzódságra, szorongó félelemre, vagy minden változástól idegenkedő kényelemre, hanem valami másra. Arra, amiről a Kr. u. III. század elején a *Levél Diagnétoszhoz* szerzője így vall: „*A keresztényeket sem területi, sem nyelvi szempontból, még faji szempontból sem lehet megkülönböztetni a többi embertől. Sehol nincsenek olyan városok, melyekben mint sajátjukban lagnának, nincs külön nyelvük sem, melyet beszélnének, nincs sajátos, rájuk jellemző életmódjuk. . . Görög és barbár városokban egyformán laknak, kinek mi jutott osztályrészül, étkezés és öltözködés tekintetében, alkalmazkodnak azon vidék szokásaihoz, s az élet egyéb területén mutatkozik a közösségi életük alkotmánya különösnek és elismerten meglepőnek. Saját hazájukban laknak, de mégis jövevényekként; mindenben részt vesznek polgároként, de mindent elviselnek, mint idegenek; bárhol, idegenben is otthon vannak, de minden haza idegen számukra. Mint mindenki más, házasodnak, gyermeket nemzenek, de a magzatot nem hajtják el. Közös az asztal, melyhez letelepednek, de nem közös az ágy. Testben vannak ugyan, de nem a test szerint élnek. A földön időznek, de a mennyben van polgárságuk. Engedelmeskednek a meghatározott törvényeknek, de életükkel felülmúlják a törvényeket*” (V, 1–10),

Jézus és a Lélek az észrevétlenségben kíván észrevehetővé válni. Mi sem kereshetjük keresztény életünk értelmét, lényegét másban. Észrevétlenségben váhatunk észrevehetőkké. Miképpen a Lélek nélkül meghalnánk, de vele életre serkenünk – vagy amint a zsoltárban olvassuk: „*Ha megvonod éltető erődet, / elpusztulnak és a porba térnek. / Ám ha kiárasztod lelkedet, / fölélednek, és megújítod a föld színét*” (Zsolt 104, 29–30) –, azonképpen nélkülünk szegényebb volna a világ, de velünk erőre kaphat. Észrevétlenek, ugyanakkor nélkülözhetetlenek vagyunk, akár egy szelet kenyér, vagy egy pohár víz a megterített asztalon. Ha vállaljuk ezt az élettörvényt, s ennek jegyében élünk, akkor egyszer elmondhatják rólunk is:

„*Mi pedig itt élünk, mellette, s nem döbbszünk rá, hogy ő az az igaz, aki nélkül – ahogy a mondás tartja – meg nem állhat a falu.*

Meg a város.

Meg ez a mi egész földünk.”

KORUNK IMÁI

KARL RAHNER

Befejező áldás

Urunk Jézus Krisztus, minden munkánk vége éppen úgy hozzád vezet, mint a kezdete, hiszen te vagy a kezdet és a vég.

Ez a befejezés, Urunk, kicsiny kezdet csupán: feladat, nem pedig beteljesedés; jószándék csupán, nem teljesítmény.

De te adtad meg a kezdetet. Rólad áll az Írásban: „*Aki meghívott benneteket, az hűséges, és végbe is viszi.*” (1 Tessz 5, 24.) Ezért arra kérünk: hadd maradjon velünk könyörtelen kegyelmed, amikor most folytatni próbáljuk életünket és azt a feladatot, amelyet ránk bízál.

A régi dolgok várnak ránk, Urunk, ugyanaz, mint mindig: gyöngé és bűnös énünk, a régi környezet, a régi mindennapok, a jövő sötétje – mindez ugyanolyan ma, mint tegnap: a régi ember régi tapasztalatai. Ezért nem bízunk magunkban és elhatározásainkban, még a lelkesedésünkben vagy a jószándékunkban sem. Egyedül a te kegyelmedben bízhatunk, türelmedben irántunk. Csak te maradj velünk, Urunk. Maradj velünk nappal, s akkor is, ha ránk esteledik. Nem kívánjuk tőled azt, hogy lelkesedésünkön át érezzük meg hűséges jelenlétedet, hiszen így csupán élvezetünket kereshetnénk benne. Enélkül is hiszünk abban, hogy velünk maradsz minden nap a befejezésig, addig a végig is, amikor ki kell majd ürítenünk halálozó keserű kelyhét. Ha te velünk vagy, az nekünk elég. Ma-

radj velünk, ezt kérjük tőled. Maradj velünk Szentlelkeddel, az istentisztelet lelkével, az összetöretettség és az alázat lelkével, hogy féljünk a szent Istent bűneinkkel megbántani. Maradj velünk a hitnek és az imádságnak, szeretetnek a lelkével, a bátorság lelkével, hogy átérezzük felelősségünket evangéliumod ügyéért és országodért ezen a világon, a mi korunkban. Maradj velünk a nagylelkűség és nemesszívűség lelkével, a szent kereszted iránti szeretet kegyelmével. Te az idő és az örökkévalóság között vándorlóknak szent kegyelmévé akartál lenni – add, hogy egyenes hittel és igaz szeretettel fogadhassunk magunkhoz téged, aki az élet ura és minden kegyelem forrása vagy, aki megerősítesz a halálban, biztosítod számunkra az örök életet és a testvérek közötti szeretet szent kötelékét. Add meg nekünk a kegyelmet, hogy keresztedet ismerjük fel mindabban, ami életünk terveit és számításait keresztülhúzza. Általunk a te halálodban veszünk részt, amely az örök életre vezet bennünket. Töltsd be szívünket örök győzelméd erejével és azzal a vak bizalommal, hogy a te országod örökké tart, és ott támad fel győzelmesen, ahol látszólag csak pusztulást tapasztalunk.

Uram, látod, csupán egyetlen egyet kérünk tőled: hogy maradj velünk, és hogy mindig téged követhessünk. Csak arra kérünk, hogy add meg nekünk azt, amit már nekünk adtál; hogy tedd teljessé azt, amit te magad kezdtél el bennünk. Egyetlen egyet kérünk tőled: téged magadat. Mivel azonban te magad vagy Isten emberré testesült szeretete, ezért tudjuk, hogy meghallgatod az imánkat. Nekünk adtad magadat: sorsodat és életedet alámerítetted a föld és az emberiség történelmébe – te vagy a barátunk és testvérünk, hűséges társa létünknek és sorsunknak. Mindenben hasonlóvá lettél hozzánk. Ezért nem riaszt téged az, hogy velünk legyél, és magadévá tedd a mi ügyünket. Mindig meghallgatod az imádságunkat. Bennünk való jelenléted gyümölcse már az is, hogy ezért imádkozunk: maradj velünk.

Rád bízunk tehát mindent, amink van és amik vagyunk: üdvösségünket, hivatásunkat, napi munkánkat, családjunkat, életünket és halálunkat. Végezetül is csak azt akarjuk mondani neked, ami foglalatlan minden kívánságunknak és kérésünknek: fogadd el, Uram, s vedd magadhoz egész szabadságomat, emlékezeteimet, értelmemet és akaratomat; mindazt, amim van és amivel rendelkezem. Te adtad nekem, Uram – neked akarok visszaadni mindent. Minden a tiéd, rendelkez vele egészen tetszésed szerint. Csak szereteted és kegyelmed add nekem, s ez elég. Amen.

(Fordította: L. L.)

A világhírű teológus röviddel 80. születésnapja után, márciusban váratlanul elhunyt. Reá emlékezünk egyik lelkigyakorlatát befejező imádságával. Méltatására később visszatérünk.

Bábel vagy pünkösöd?

Ezzel a címmel jelent meg a 20. évfolyamba lépő *Concilium* idei első száma. A lap a különböző teológiák egymásrahatását vizsgálja a teológiai pluralizmus tényéből és létjogosultságából kiindulva.

A II. Vatikáni Zsinat nemcsak ősi evangéliumi igazságokat állított új fénybe; nemcsak új vagy elfeledett fölismeréseket fogalmazott meg, hanem az egyház számára új életformát és új munkamódszert is kijelölt, amikor a **kollegialitást** és az **egyetemességet** az egyház lényegéhez tartozó tulajdonságnak mondotta. E két egybetartozó vonás mélyreható következményekkel jár az egyház életében: sajátos munkamódszert, sőt életformát jelöl ki. *Peter Eicher* az egyház tanítását és szervezetét vizsgálja az egységet gazdagító sokféleség szempontjából az apostoli időktől kezdve. „A négy evangélium is példa rá – írja –, hogy a Krisztustól kapott közös tanítást őrzik mindnyájan, ezt a hitet azonban egyéni módon fogják fel, s a hallgatóság eltérő felfogóképességéhez, megértés-horizontjához alkalmazkodva hirdetik.” Ez természetesen állandó feladattá teszi azt, hogy az igehirdetés minden formájában mindenütt az egy igaz hit szólaljon meg – s fennáll a hamis értelmezés és ezzel különböző formákban megszólalva válhat az evangélium tanításává.”

Az egyház közösségével kapcsolatban egy középkori szerzőt idéz: „Az egyház teste, amelyet a Szentlélek éltet, . . . mindig egy marad az egyetlen hitben, de az élet változatos sokféleségében mégis sokféle eltérést mutat.”

Yves Congar, aki idén ünnepli 80. születésnapját, ugyanennek a folyóiratnak egyik előző számában dogmatörténeti áttekintésben mutatja be a **zsinati elv** érvényesülését az egyházban. Alaptétele: „A zsinatok, s még inkább a zsinati elv az egyház kifejeződése.” Az egyház ugyanis „a hívők közössége”; igazi közösség, „koinónia” pedig csak a tagok teljesértékű, személyes részvételével jöhet létre. „A tagok azáltal alkotnak közösséget egymással – mondja –, hogy ugyanabban az önmagával azonos valóságban részesednek. A résztvevők személyes vonásai azonban finomítják azt a valóságot, amelybe bekapcsolódnak, pontosabban finomabb megnyilvánulását teszik lehetővé. Hiszen életük eltérő módja szerint részesednek benne: ki-ki saját temperamentuma, adottságai, kultúrája, egyéni történelme szerint. S itt nemcsak egyes személyekre gondolunk, hanem közösségekre is, tartományokra, szerzetesekre, népekre, helyi és részegyházakra.”

A **sokféleségben élő egység** kétirányú mozgásból jöhet létre a teológiában: az egységes hittartalom többféle gondolkodási formára lefordítva jelenik meg a különböző korokban és kultúrákban. Másrészt viszont a hitet befogadók helyzete, gondolkodásmódja és értelmezése (a kegyelem közbejöttével) új megvilágításba helyezheti a közös apostoli hitet. Congar a zsinat idejére visszapillantva így ír erről: „Kölcsönös és termékeny tapasztalatcserében dolgoztak össze püspökök és teológusok. Új életerőre bukkantunk az egyházban, ennek a kettő megnyílásnak következtében. Befelé: az egzegézis, a liturgia és az ökumenizmus területén

utat nyitottak a kutatás eredményeinek. Kifelé: megnyíltunk a „másik felé: a világ, a tudomány, a nagy világvallások felé.”

Ezt a kettős mozgást, kettős nyitást a II. Vatikáni Zsinaton kezdte el világméretben tanulni korunk egyháza. Hosszú időnek kell azonban még eltelnie ahhoz, hogy ez az élet fejlődését mozdítsa elő, s egyensúlyhoz vezessen: hogy a pünkösdi kegyelmét hozza meg az egyháznak, ne pedig bábeli zűrzavart okozzon – a Concilium idézett címére utalva.

Hogy a zsinat ebben a tekintetben is milyen folyamatot indított el, s mennyi még ma is a tennivalónk, arra utal az említett folyóirat előző száma is, amely visszatekint a 20 éves múltra, s megpróbálja felvázolni az eltelt időszakban megtett utat.

*

A folyóirat a zsinati megújulás lendületéből született 1965-ben. Nevéről is – mintegy programját is jelezve – a Concilium, zsinat szót választotta. A teológiai folyóiratok többsége egy-egy egyetem, szerzetesrend vagy ország szakembereinek alkotása. Ebből a szempontból rendkívüli méretű vállalkozásnak mondhatjuk a Conciliumot: mintegy 350 teológust fog össze munkatársi gárdája, a földrész minden országából, s hét nyelven jelenik meg egyszerre. Ez a tágasság igen nagy szellemi töke felhalmozódását teszi lehetővé, de egyszersmind magával hozza az egyenetlen minőség és az egységes irányvonal hiányának veszélyét is. Kétségtelen, hogy bármilyen jelentősen gazdagította is a kitűnően szerkesztett folyóirat a zsinat után megújuló teológiát, mégsem mondhatjuk a zsinati teológia egyetlen vagy akár maradéktalanul hiteles képviselőjének. A folyóirat eddig évente 10 számot jelentetett meg (ezután csak hatot), 10 teológiai tudományág területéről. Az eddigi munkásságukat összegző számban az egyes szekciók vezetői tekintenek vissza az eltelt időre, a fejlődésre, illetve a jellegzetes változásokra. Azt maguk is megállapítják, hogy közismert nevek az idők folyamán elmaradtak a lapból (Joseph Ratzinger, Hans Urs von Balthasar), bizonyos fokig vesztett tehát egyetemességéből és zsinati jellegéből, másfelől viszont a kutatás új területeit nyitotta meg.

Az összegző tanulmányok áttekintést adnak az egész **elmúlt két évtized teológiájának alakulásáról.**

A legszembeütőbb változásokat, új felismeréseket így foglalják össze. *Edward Schillebeeckx* szerint a teológia az 1970-es években tudatosan nyitott az emberiséget foglalkoztató alapvető problémák irányában, és saját feladatának is tekintette, hogy ezekkel a kérdésekkel szembenézzen, s megpróbálja a kinyilatkoztatás fényében válaszolni rájuk. „Csak a legutóbbi években váltak tudatossá bennünk azok a problémák – írja –, amelyek világméretűek, s az ember legmélyebb rétegét érintik: a föld lakosságának kétharmada éhezik vagy szegénységben él; az atomfegyverkezés, a környezet szennyeződése, a természetes energiaforrások kiuzsorázása, a fegyelmetlen gazdasági fejlődés káros következményei, az olajválság, a növekvő munkanélküliség, a Kelet-Nyugat konfliktust felváltó Észak-Dél ellentét, a közép-európai egyházak központi szerepének gyöngülése.” A teológiának szerinte ma elsősorban az emberéletet érintő alapvető problémákkal kell szembenéznie.

Hasonlóképpen nyilatkoznak a többi tanulmányok szerzői is. V. Elizondo – N. Greinacher szerint „a belső egyházi kérdéseket az egyház és a világ, majd a világban élő egyház kérdései váltották fel”. Ma főleg ez a kérdés foglalkoztat bennünket: „Mit kell tenniük a keresztényeknek az éhség, a betegség, a szegénység, a kiszákmányolás ellen?” Majd hozzátesszük: az egyháznak nemcsak Európa elitejével kell párbeszédet folytatnia. A világgal folytatott párbeszéd csak akkor lesz hiteles, ha a történelemből és a társadalomból kisémmizett szegények válnak elsődleges beszélgetőpartnereivé. „Új, tágasabb értelmet kell adni a katolicizmus szónak:” a szó legtágabb értelmében egyetemessé kell válnia az egyháznak, ehhez azonban az eddigieknél sokkal több figyelmet kell szentelnie a harmadik világnak (ahol a katolikusok szám szerinti többsége él!) és általában a szegényeknek. „Csak az összes nemzetekkel és egyházakkal kialakított igazi partneri kapcsolatban vállalkozhat az egyház arra a feladatra, hogy velük együtt új világot alkosson.” *Johann Baptist Metz* még élesebben fogalmaz: „A katolikus egyház tudatára kell ébredjen annak, hogy Európa és Észak-Amerika egyházához nem csupán függelékként csatlakozik a harmadik világ egyháza; ma már inkább a harmadik világ egyházáról beszélhetünk, amelynek nyugat-európai előtörténete van.”

*

A fentiek alapján érdemes egy pillantást vetnünk az **őszi pünkösdi szinódusra**: hogyan mutatkoznak meg ezek a jelenségek az egyháznak második legmagasabb szintű tanácskozó testületében? Ez a szinódus már a hatodik a zsinat óta – a kollegiális vezetésnek tehát valóban hatékony és folyamatos munkaeszközzé lett. Annak idején nagy feltűnést keltett *Ludwig Kaufmann* hatásos mondata: „Szinódusok nélkül meghal a zsinat”. Ma már nyugodtan elmondhatjuk: a szinódus – és vele a zsinati elv – valóban életformává lett az egyházban.

A szinódus eseményei konkrét például szolgálhatnak arra, hogy a zsinati elv milyen eredményeket hozhat az egyház életében. A *Herder Korrespondenz* beszámolója szerint (1983. dec.) a referátumok olyan gazdag tényanyagot tártak fel, hogy (mint *Martini* bíboros mondotta) úgy jártak, mint Simon Péter a csodálatos halfogáskor: annyi halat fogtak, hogy szakadozni kezdett a hálójuk.

A kiengesztelődéssel kapcsolatban két fő kívánság bontakozott ki. Az egyháznak a kiengesztelődés szolgálatában segítenie kell a jelen világhelyzet feszültségeinek és konfliktusainak megoldását (Libanon, El-Salvador, atomveszély). Másrészt: az egyház csak akkor szólhat hitelesen a kiengesztelődésről, ha saját tagjaival szemben is az irgalmasság tanújának bizonyul (több püspök itt kifejezetten is utalt az elvált és újraraházasodott emberek, valamint a hivatásukat elhagyott papok helyzetére). Élénk visszhangra talált az a javaslat, hogy az egyház ne csak a személyes bűnökkel vegye föl a harcot, hanem a „strukturális”, társadalmi bűnökkel is. Jellemző, hogy elsősorban a harmadik világ püspökei szálltak síkra azért, hogy az egyház bátrabban lépjen föl az emberi jogok védelmében, a társadalmi igazságtalanságok kritikusként. Hosszasan foglalkoztak a püspökök azzal a kérdéssel is, hogy milyen esetekben nélkülözhetetlen az egyéni személyes gyónás. A palermói érsek, *Pappalardo* szerint „meg kellene vizsgálni, hogy a kevésbé súlyos bűnök esetében nem találhatnánk-e más szentségi jellegű for-

mákat a bűnbocsánat megünneplésére – olyanokat, amelyekben nem szerepelne egyéni bűnvallomás.”

Elgondolkodtató végül Kinshasa és Guinea püspökének felszólalása is: mindkettőn azt sürgették, hogy az egyház bűnbánati gyakorlata vegye tekintetbe az egyes népek kultúrájában mélyen benne gyökerező kiengesztelődési szokásokat, a család, a törzs, a helyi közösség szerepét az egyes helyi egyházakban. Az afrikai delegátusok különben a szinódus végén önálló nyilatkozatban szögezték le: „bizonyos intézmények még mindig gátolják a fiatal afrikai egyházat a törvényes önállóság és termékeny kreativitás elérésében, mind anyagi, mind teológiai, liturgikus, egyházi és pasztorális szempontból.”

*

Hogy a sokféleségben megnyilvánuló egység s az egységbe tömörülő sokféleség milyen hatalmas feladat és ajándék, azt jól lemérhetjük az ősszel megtartott **jezsuita egyetemes káptalanon**. Mint arról a hírközlő szervek annak idején beszámoltak, a rend megválasztotta Szent Ignác 29. utódját, a rend egyetemes főnökét az 55 éves *Hans Peter Kolvenbach* személyében. A holland származású generális több nyelven beszél, éveken át a bejrúti egyetemen tanított, műveltsége és működése folytán gazdag tapasztalatai vannak a Közel-Keletről, és jól ismeri az ortodox egyházak életét.

Az előző generális, a most súlyosan beteg, idős *Pedro Arrupe* nagyszerű, messzire látó egyéniség. Közel húsz éves irányítása alatt a rend működésében új horizontok és cselekvési területek nyíltak meg. Az egyháznak szolidaritást kell vállalnia a szegényekkel, elnyomottakkal, az emberi jogaiktól vagy a betevő falattól megfosztottakkal – ez a fölismerés Dél- és Közép-Amerikától Koreáig és a Fülöp-szigetekig új, s a korábbiaknál veszélyesebb munkaterületekre vezette a jezsuitákat. E program elvállalása nemegyszer teremtett veszélyhelyzetet: úgy is, hogy közülük néhányan életüket veszítették vagy börtönbe kerültek, de nemritkán úgy is, hogy a tisztán politikai aktivizmusba sodródva feladták szerzetesvolutukat, papságukat, esetleg hitüket is. A káptalan most önkritikusan nézett szembe a hibákkal is, de leszögezte: „Nem kerülhetjük ki, hogy a hit szolgálatát össze ne kössük az igazságosság követelésével.”

A *Christ in der Gegenwart* (1983. 8. sz.), a *Herder Korrespondenz* (1983. 12. sz.), és az angol jezsuiták lapja, a *The Month* (1983. 10. sz.) szemleírói összefoglalják a rend mostani életében jelentkező problémákat és a jövő legfontosabb feladatait. Számbavételük mindnyájunkat érdekelhet:

1. Az utóbbi években a rendtagok körében növekedett az individualizmus veszélye. A túlhajszolt cselekvés könnyen tartós életformává válhat, s legfőlőbb az egyéni jámborság, a csend és az ima próbálja ellensúlyozni káros hatását. Idő és érdeklődés hiányában elmarad azonban a közösség, a renden belüli emberi kapcsolatok keresése, s gyakran kárt szenved a szellemi-lelki képzés is.

2. A rendnek segítenie kell az egyházat abban, hogy valóban világegyházzá alakulhasson. Monocentrikus szervezethez szokott hagyományának ezért át kell alakulnia, hogy a pápával és a helyi püspökökkel szoros együttműködésben segítse az egyházat abban, hogy beleilleszkedhessék a különböző kultúrákba és élethelyzetekbe.

3. A kereszténység egységének előmozdításán túl segítenie kell a párbeszédet a világvallásokkal. A *The Month* Athenagorasz patriarkára hivatkozik: a kereszténység egységét jobban előmozdíthatnánk azzal, ha közösen kezdenénk párbeszédet a nem-keresztény vallásokkal és a nem-hívőkkel. A patriarka XII. Pius pápára hivatkozva tette hozzá: ha a keresztények között itt és most szorosabb és termékenyebb együttműködés jöhetne létre közös célokért, akkor az őket elválasztó tanbeli különbségek olyan természetesen oldódnának meg, ahogyan az érett gyümölcs lehull a fáról.

4. A rend segítheti a pápát abban az erőfeszítésében is, hogy közreműködjön egy egységesebb Európa kialakulásában, a Kelet és a Nyugat közti párbeszéd elmélyítésében. Emlékeztetnek a pápa felejtethetlen szavaira Bécsben az elmúlt év őszén, amikor arra szólította föl Nyugat-Európát, hogy ébressze föl „keleti lelkét”.

*

A hatékony együttműködés és a közös felelősségvállalás egyre sürgetőbb igény korunk egyházában, s baj volna, ha csupán a legfelső vezetésre korlátozódnának (zsinat, szinódusok), s nem válnék valósággá az egyszerű emberek szintjén is. Ezt a tényt jól tükrözi az, hogy a Német Katolikusok Központi Bizottsága néhány hónapja azt a kívánságát fejezte ki, hogy célszerű lenne összehívni a német egyházmegegyék közös szinódusát, az első ilyen, würzburgi szinódus (1971–75) mintájára. A felhívás élénk visszhangot váltott ki Németország-szerte: a katolikus lapok többsége foglalkozott a tervvel, s többségük helyeslően foglalt állást. *Karl Lehmann* mainzi püspök a hesseni rádióknak adott nyilatkozatában annak a véleményének adott kifejezést, hogy az új szinódus tervét először az egyes egyházmegegyéknek kell megtárgyalniuk. Egy esetleges szinóduson a püspök szerint elősorban a következő témákkal kellene foglalkozni: a hit átadása az egyes nemzedékek között; az ifjúsági lelkipásztorkodás; a szexualitás és a házasság kérdései. Egységes nevelési és oktatási tervet kellene kidolgozni, amely az óvodai, családi, iskolai és plébániai hitoktatás irányelveit megszabná, hogy a különböző formák hatékony és egységes rendszert alkossanak. Nagyobb gondot kellene fordítani az ifjúságra: nemcsak a nevelés és az apostolkodás tárgyainak kellene tekinteni őket, hanem több figyelmet kellene fordítani a bennük jelentkező értékekre, új kezdeményezésekre is. A család válsága, a születésszabályozás szintén korunk égető problémái közé tartozik, nem mehet el mellette közömbösen az egyház sem.

A *Christ in der Gegenwart* 1984. 2. száma hosszabb cikkben foglalkozik az ötlettel, felsorolva egy esetleges szinódus előnyeit és hátrányait. A cikkíró először a tíz évvel ezelőtti würzburgi szinódusra tekint vissza. Akkor a lökést a zsinat adta meg: „A tisztán tekintélyre épülő, felülről irányított és kormányzott egyháznak a párbeszéd egyházává kell válnia, amelyben az egyházi hivatalviselők és a laikusok, sajátos hivatásuknak és feladatuknak megfelelően, közösen tanácskoznak arról, hogy melyek a legszükségesebb teendők a keresztény hitnek mai mélyreható válsága idején.” Minden szinten a bizalomra épülő megbeszélésnek kellene áthatnia az egyház szervezetét – írja, majd így folytatja: „A püspökök felelősségére bízott egyházi tanítóhivatal a gyakorlati hitélet számára hasznos ta-

pasztaátokat szerezhethet „alulról”, az egyszerű hívek életéből, s ezáltal „terméke-nyebbé teheti a lelkipásztori munkát.”

Többen – köztük Höffner bíboros is – fölvetették, hogy az új egyházi törvénykönyv csak az egyes egyházmegyék, érseki tartományok színódusait említi, nem szól viszont egy nyelvterület egyházmegyéinek színódusáról (463. c.). Mások gyakorlati megfontolásokból tartanak helyesebbnek az egyházmegyei színódusokat: ott kisebb, nyílt véleménycserére alkalmasabb és így hatékonyabb csoportokban tanácskozhatnak az érdekeltek. Többen fölvetik annak fontosságát is, hogy a magasabb szinten tárgyalásra kerülő témákat először „a köznép szintjén”, az egyházközségekben, a kis helyi közösségekben tárgyalják meg. Csak így érezheti minden hívó a magáénak az egyház ügyét, és csak így tükrözheti a közösség együttes véleményét egy-egy megszűlő határozat. Példaként az amerikai püspökök tavalyi béke-körlevelét említik: a tervezetét előzőleg hónapokon keresztül tárgyalták az egyházközségekben, majd az egyházmegyékben.

Igen fontosnak érezhetjük azokat a kritikus és önkritikus véleményeket, amelyek némileg kétkedéssel fogadják az ötletet, egyszerűen azért, mert igen sokakból (mind a konzervatívok, mind a progresszívek oldalán) hiányzik az igazi párbeszédre való készség, az őszinte megnyíltság. „Hányszor kell megállapítanunk, hogy alig hallgatunk egymásra! Mennyire megerősödött ismét az a hajlam, hogy egymást kölcsönösen eretneknek kiáltsuk ki, mindig a másikat tegyük felelőssé az egyházban jelentkező bajokért. Mikor jutunk el oda, hogy az úgynevezett konzervatívok és az úgynevezett progresszívek egyszer végre ismét a saját mellüket kezdik verni” – kérdezi a *Christ in der Gegenwart* szemleírója (1984. 5. sz.).

Ezt a véleményt osztja *W. Seibel*, a *Stimmen der Zeit* főszerkesztője is (1984. 3. sz.): „Az a fontos, hogy kapcsolatot találunk-e a »bázissal«. Ha a színódus olyan kérdéseket vet föl, amelyek az embereket igazán (s nemcsak a teológusok és a tisztségviselők elgondolása szerint) érdeklik; ha teljes nyíltsággal tárgyalnak meg minden érvet és ellenérvet, akkor magától odafordul a katolikusok érdeklődése. Egy színódus megteremthetné annak lehetőségét, hogy a német katolikusok újra megpróbáljanak odafigyelni egymásra, érhetően elmondani a saját véleményüket, s komolyan szembenézni egymás érveivel.”

Lukács László

Tamás apostoltól Teréz anyáig: India

A Föld lakosságának közel hatod része, 694 millió ember (1980) él Indiában. Közülük 15–20 millióan gazdagok, 85 millióan jómódúak és 600 millióan nem jutnak túl a kormány vagy a szakemberek által megállapított „szegénységi szinten”. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem (évi 75 dollár) tekintetében India a világranglista 147. helyén áll, azaz a legszegényebb országok közé tartozik. Az analfabéták aránya 64 százalék (1979).

A földrésznyi ország 21 államból (tartományból) és 9 központi igazgatású (szövetségi) területből áll. A hindi és az angol mellett ezekben még 14 hivatalos nyelv van. Az anyanyelvként beszélt nyelvek száma 1650 (!). Noha India a buddhizmus szülőföldje és számos kisebb nép törzsi vallásokat követ, mindezek az össznépséggnek csak elenyésző hányadát (különböző statisztikák szerint 3,5–5,0 százalékát) teszik ki. Az ország második legnagyobb vallását, az iszlámot a népesség több, mint egy tizede követi és ezzel India a világ harmadik-negyedik legnagyobb mohamedán országa. A népek, nyelvek, tradíciók és kasztok sokféleségében az egységet a hinduizmus biztosítja. Az 5000 éves hinduizmus, aminek van írott tradíciója, de nincs „hittana” vagy teológiája; a hinduizmus, ami rítusok, imádkozási módok és az aszkézis számtalan formáját ismeri, de aminek nincsenek (egységes) vallásgyakorlati előírásai; a hinduizmus, amelynek vannak rituális tradíciót őrző papjai (a brahminok) és az előbbiekkal nem azonos vallási tanítói és lelki vezetői, de nincsen egyházszervezete. Ebben a számunkra nagyon idegen világban a népesség közel 4 százaléka, 27 millió ember keresztény, ezen belül 17 százaléka, azaz 11,8 millió fő katolikus (1980).

A hagyomány szerint a kereszténységet Tamás apostol vitte Indiába. A töredékes történeti emlékek egy Jeruzsálemből ide küldött püspökről tudnak a 345. évben. 1294-ben a Kínába induló ferences, Monte Corvino János töltött egy évet a dél-indiai keresztények között. A pápa 1514-ben a területet portugál „patronátussá” nyilvánítja, 1533-ban megalakul a Goa-i püspökség. 1542-ben Xavéri Szent Ferenc térít és keresztel tízezreket. A XVII. században a jezsuita misszionáriusok (Robert de Nobili) megkezdik a nemzeti kultúrához való alkalmazkodást, de az ún. „rítusvitában” ezt eltiltják. Goa 1558-ban érsekség lesz. 1878-ban pedig egész India saját hierarchiát kap. 1923-ban Msgr. Roche S. J. személyében felszentelik India (és Ázsia, sőt a világ) első latin szertartású, de nem európai-amerikai, hanem „bennszülött” püspökét.

India katolikusai jelenleg 109 püspökségbe szerveződnek, amelyek mintegy negyede a szír rítusú szír-malabár és a szír-malankár (Rómával egységben élő) egyházakhoz tartozik. 6800 világi és 4900 szerzetes pap mellett 2500 szerzetes testvér és 46400 szerzetes nővér dolgozik. Noha ezen belül mintegy 3400 fő külföldi missziós, ugyanennyi indiai szerzetes tevékenykedik a világ 47 országában (köztük az a 2000 keralai apáca, akik a megüresedő francia-, német-, olaszországi, svájci és angliai kolostorokba jöttek). A szemináriumokban 3670 növendék készül a papi, szerzetesi életre. Az evangelizáció munkásai közé tartozik még mintegy 50 000 hitoktató, 2000 főállásban, a többiek egyéb tevékenységük mellett.

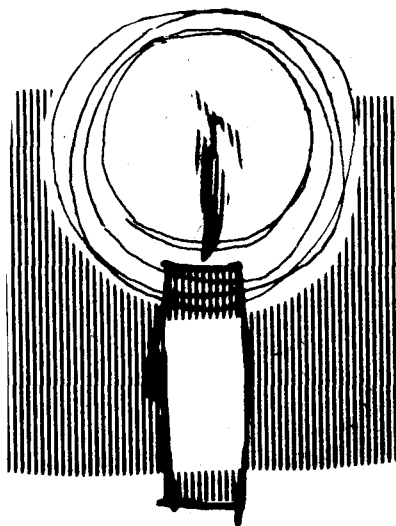
Az ország 400 ezer elemi iskolájából 5750, a 118 ezer középiskolából 2600 katolikus. A katolikus iskolákban 2,7 millió gyerek tanul. A 122 főiskolán és egyetemen 140 ezren tanulnak, harmadrészüket katolikus. Az egészségügyi intézmények 5–6 százalékát (1440 orvosi központ, 620 kórház, 690 árvaház, 530 gyógyszertár, több száz öregotthon, lepratelep és egyéb) tartja fenn a katolikus egyház – túlnyomórészt a fejlett országokból származó adományokból.

A kereszténység a kisebbségi helyzeten túl számos problémával küszködik, egyebek között a kétféle rítus közötti feszültségekkel, az egyenlőtlen területi elhelyezkedéssel (a keresztények zöme Dél-Indiában él, a hivatásosok túlnyomó többsége is innen származik); a kasztrendszer következményeivel és a kulturális

beilleszkedéssel. A kasztrendszer jelentősége a kereszténység szempontjából négy dologban mutatkozik. Egyrészt a keresztények jelentős része a korábban „érinthetetlennek” (Gandhi óta harijan-nak, azaz „Isten gyermekei”-nek) nevezett alsó kasztokból származik, s ezzel összhangban szegény, jogtalan. Másrészt az alsó kasztok tagjai a kereszténység felvételétől sokszor – gyakran első sorban – társadalmi emelkedést várnak, ha pedig ez nem sikerül, vagy nem elég gyors, akkor hátat fordítanak a kereszténységnek. Ide vezet az is – harmadszor –, hogy de facto a keresztény egyházakon belül is tovább él a kasztrendszer. A magukat Tamás apostoltól eredeztető tamás-keresztények általában jobbmódúak és polgári, kereskedői réteget alkotnak. Velük a harijan-keresztényeknek csak levett fejfedővel, meghajolva szabad beszélnie. Más templomot használ az egyik és a másik réteg, (főleg protestánsoknál) az egyik papja nem m̄gy a másik templomba szolgálni. Végül az a hindu, aki keresztény lesz, kiszakad családi kötelékeiből; ha házastársa nem tér át, el kell válnia. Az áttérő keresztény minden örökösödési és gyermeknevelési jogát elveszíti. A harijan-ok felemelésére szolgáló szociál- és kultúrpolitikai kedvezményekre sem tarthat igényt a kereszténnyé vált, régebbi „érinthetetlen”. Nem véletlen tehát, hogy a gyakorló keresztények közel egyharmada nyilvánosan (népszámláláskor és minden hivatalos kimutatáshoz) hindunak mondja magát. Megfordítva viszont annál figyelemre méltóbb, hogy a keresztények részaránya folyamatosan emelkedik. A katolikus egyházban a keresztelések 14 százaléka felnőttkeresztység. A katekumenek száma (1969-ben) 137 ezer.

A II. Vatikáni Zsinat óta a rítusvita rossz emlékei lassan feledésbe merülnek. 1969-ben, a nemzeti zsinatot előkészítő nagy országos tanácskozáson a szentmise liturgiájába már bevonták a tradicionális indiai testtartási, mozgási elemeket. Az 1974. évi Nemzeti Lelkipásztori Zsinat témái között szerepelt a hinduizmussal való dialógus mind világnézeti, mind mindennapi síkon. Ugyanezt szolgálja az az 50 keresztény (közte 7 katolikus és 2 katolikus részvételű ökumenikus) „ashram”, amelyek a hindu elmélkedő központok mintájára a találkozás helyei.

T. M.

In memoriam

Egy igazi protestáns

Martin Niemöller (1892–1984)

Protestálás köznapi értelemben: tiltakozás, visszautasítás, ellenkezés. Martin Niemöller evangélikus lelkész, a Hessen-Nassauai Evangélikus Egyház (NSZK) március 6-án, 92 éves korában, Wiesbadenben elhunyt elnöke. Ilyen köznapi értelemben is protestáns volt. 1934-ben, amikor Hitler magához rendelte a „Hitvalló Egyház” néven ismert opposíció képviselőit, szemébe mondta Hitlernek, hogy őt a német népért vállalt felelőssége jogától senki sem foszthatja meg. A „Führer” ugyanis arra szólította fel, hogy törődjék csupán az egyház dolgaival, a birodalom sorsa az ő kezében van. 1937-ben letartóztatták. Hosszabb vizsgálati fogság után felmentették a hazaárulás vádja alól, de a Gestapo elhurcolta. Hitler személyes foglyaként a Berlin melletti Sachsenhausenban, majd Dachauban 8 évet töltött koncentrációs táborban.

A „protestáns” jelzőnek olykor rossz mellékíze is van. Sok esetben olyan emberre alkalmazzák, aki csak azt tudja elmondani, hogy mit nem akar, de nem tudja, mit akar. Az ilyen értelmű protestantizmus – sajnos – átlépi a felekezeti határokat. Niemöller nem ilyen protestáns volt.

Protestáns volt azonban a szónak abban a mélyebb értelmében is, amelyet a többnyire figyelmen kívül hagyott viszonyzó, – a „pro” – juttat kifejezésre. Mindig valamiért: az evangélium igazságának érvényéért, sőt valakiért: Uráért, Krisztusért lépett fel hatalmasok és az embereket, népeket elkápráztató téves eszmék ellen. Ilyen téves eszmének tartotta a felekezeti, a nemzeti és a világnézeti sovínizmust. Mindazt, ami az emberek békében, igazságban és szabadságban való együttélését veszélyezteti. Ezért ítélte el többek között az antikommunizmust, amely tapasztalata szerint a faszizmus egyik szálláskészítője volt. Nem véletlen, hogy nemcsak a hitleri idők során, hanem a második világháború után is a gyanúsítások és a rágalmak özönét kellett elviselnie. Mindez nem akadályozhatta meg abban, hogy Új-Delhiben, 1961-ben az Egyházak Világtanácsa egyik elnökévé válasszák, hogy Lenin-békedíjjal tüntessék ki, hogy a béke elgondolkoztató, lelkiismeretet felrázó, megtérésre hívó, reménységet ébresztő tanúja legyen, akár Moszkvában, akár Washingtonban és szerte a világon, valahol csak Krisztus tanújaként megjelent.

Niemöller szinte regényesnek mondható életpályája példa mindnyájunk számára: a megtérés – gondolkodásunk, életvitelünk szívünk megújulásával kezdődő megváltozása – lehetséges is és szükséges is. Tévedései, mulasztásai, vétkei

felismerése során, önmagával megküzdve jutott mindig előbbre. Az első világháborúban bűvárhajó-kapitányként vett részt. Császárhű, konzervatív nemzeti-keresztény szellemben nevelkedett. A háborúban szerzett megrázó tapasztalatai is arra készítették, hogy az összeomlás után lelkeszi pályára lépjen. A kezdet kezdetén népe felemelkedését várta ő is. Hitlertől. Mégis, sokakat megelőzve ismerte fel a náci szellem kártevő behatolását az egyházi életbe, majd azt, hogy népének jövője, sőt maga a humánus került veszedelembe.

Tevékenyen vett részt a most/ötvenedik évfordulójához érkezett Barmeni Hitvalló Zsinat előkészítésében. ezen a zsinaton a területileg és a reformáció ősi hitvallásai szerint különböző szervezetekben élő protestáns egyházak az ún. „Barmeni teológiai nyilatkozattal” ökuménikus egységben vallották meg Isten élő Igéjéhez kötött hitüket a „német keresztyének mozgalma” felekezeti különbség nélkül sok keresztyén embert megtévesztő, keresztyénséget és nemzetiszocialista eszméket összekeverő ámitásaival szemben. Érdekes megjegyezni, hogy ennek a hitvallásnak egy részét hazánkban először a katolikus sajtó közölte Király Kelemen ferences *Hitlerizmus és keresztyénség* címen 1946-ban megjelent könyvében. A Jézus Krisztusban felismert igazság és egység szolgálata élete végéig kísérte Niemöllert.

Nyolc évig tartó fogsága idején vált Niemöller igazán „homo oecumenicus”-szá. Együtt olvasta a breviáriumot katolikus pap fogolytársaival. Megmaradt igazi protestánsnak, a szó mély, a Krisztus melletti tanúskodást kifejező értelmében. Élete szeretetszolgálat, diakónia volt, martíria – az igazságról szóló tanúbizonyság, és koinonia – az egyházak és a népek megbékélt közössége erősítésének formájában.

Benczúr László

Öry Miklós (1909–1984)

Kilencgyermekes családból született. 1927-ben lépett a jezsuita rendbe, 1938-ban, Szegeden szentelték pappá. Tanulmányait 1943-ban Rómában fejezte be. Ekkor kezdett Pázmány Péter életművével és személyiségével foglalkozni. Ilyen irányú kutatásai a magyar irodalomtudomány számára sok értékes fogódzót adtak, kivált Pázmány tanulóiével kapcsolatban. Sok egyéb, fontos elfoglaltsága mellett a Pázmány-filológia egyik legjelentősebb alakja lett. Pedig teológiai tanári működése, majd lelkipásztori tevékenysége mellett kevesebb ideje maradt kutatásainak folytatására és kiteljesítésére.

„Életének főműve – mint szép nekrológiájában olvassuk –: a magyar papi egység szolgálata, szóban, írásban és tettben, hazája felé és az egész világon. Ennek élt, ezért szenvedett, ennek munkájában égett el.” A magyar papok és a magyarok szolgálatában hozta létre Marosi Lászlóval a *Szolgalat* című folyóiratot is, amely hatvan megjelent számával itthon és külföldön sok magyart segített egy korszerűbb és elmélyültebb lelkeség kialakításában.

Halálával a nyugati magyarság egyik értékes, kezdeményező alakját, a magyar irodalomtudomány áldozatos munkását veszítette el.

Beszélgetések Pilinszky Jánossal

Pilinszky János számára minden műfaj – az interjú, meghittebb nevén: beszélgetés is – arra adott alkalmat, hogy önmagát fejezze ki, megfogalmazva azt a bensőséges, mégis titokzatos kapcsolatot, mely az embert a világegyetemhez, annak megismerhetetlen és kifürkészhetetlen, olykor pedig nagyon is átlátható jelenségeihez fűzi. Amikor egy-egy kérdező megpróbálta kilendíteni őt pályájáról, mindig visszatért az „evangéliumi esztétika”-hoz, mely szemléletének és önkifejezésének meghatározója volt. Úgy érezte, hogy a jelenségek, az események felszínén örvénylő véletlenek elhomályosítják látásunkat, meggátolnak abban, hogy számot vessünk emberi lényegünkkel. Ezt pedig legtöbbször rendkívül élesre metszett, olykor nehezen értelmezhető, bensőnkben mégis tovább rezgő paradoxonokban fogalmazta meg. Egy helyütt arról szólt, hogy a jézusi mondás – „*Boldogok, akik sírnak*” – maga is paradoxon. De hozzáteszi: „*Itt semmiféle formai játéknak helye nincs. Nem viseli a megfogalmazás hiúságának nyomait sem, pedig a paradoxonoknál szinte kikerülhetetlenül beleesnek ebbe a hibába. Jézus több, hiszen az ember – és így a költő is – nem képes igazán kiküszöbölni a hiúságot.*” A vele folytatott beszélgetéseknek, akár megőrizte azt a hangszalag, akár megjelentek nyomtatásban, akár nem, az adott különös izgalmat, feszültséget, hogy olyan ember nyilatkozott meg bennük személyesen, aki pontosan érezte az emberi állapotból fakadó gyengeségeket, de ezeket olyan önkritikusan, olyan nyíltan vetette föl, hogy egyszerűsmind kilátást nyitott egy másik világrend irányába, melynek törvényei mindnyájunkba bele vannak írva, s amelyekre legyszerencsésebb pillanatainkban ráismerhetünk. Ki merte mondani: „*eredendően rossz vagyok*”. S ezt az eredendő állapotot igye-

kezett meghaladni, mint író. Ahogy tünevényes világozással mondja: „*A művészetben a művész az emberből, abból a meghasonlott lényből, aki szenved, aki szégyell, aki felemás, megpróbál újra egészet csinálni, megpróbálja összerakni, hogy tökéletes legyen. Én így írok. Én ezért írok.*” Némelyik gondolatát, elképzelését, túlságosan egyértelmű megfogalmazását bizonyára kikezdeheti a filozófia vagy a teológia, de Pilinszky sem filozófus, sem teológus nem volt, hanem elkötelezett író, aki tudta: a művész a maga sokszor esendőnek érzett eszközeivel össze tudja rakni azt, amit a világban eleve adott rossz összetört. Az egészet ott, azon a szinten akarta „megcsinálni”, ahol „*az ember drámája kisimul, ahol a ráncok elvesztik barázdaságukat, és sima, egészséges, újra ép lesz minden.*” Ez az a pillanat, ahogy költői szépségű metaforájában érzékelteti, amikor a vándorló, küszködő ember megérkezik a tengerpartra, „ahová kezdettől vágyott megérkezni”. A művész, abban a pillanatban, midőn megpróbálja megragadni ezt az élményt, a tékozló fiú hazatérésének drámai és fel-emelő pillanatát, „belép az univerzumba”. E fogalom nem a természetet jelentette számára. Az univerzum több s nagyobb, mint a természet. Az ember – mondta – ott áll a tengerparton és figyeli a hullámokat. Ezek közül az egyik a természet. S aki még többre vállalkozik, beleveti magát a hullámok közé, megsejtheti az univerzum, az „egész” lényegét, benső természetét.

A kötet utószavában azt olvashatjuk: „*Pilinszky bizonytalanságban hagyott bennünket*”. Bizonyára lehet ilyen szellemben is olvasni némelyik nyilatkozatát. A magam fajta olvasó azonban épp ellenkezően: a bizonyosságot olvassa ki ezekből a csapongó eszmecserékből. Annak a biztos tudatát, hogy ez a mélyen drámai egyéni-

ség, aki pontosan érzékelt, hogy az emberi dolgok általában esendők, végül is tudta, hol a helye, látta, miben és kiben kell hinnie, és hitt is. Költő módjára, sebzett ember módjára. De abban a tudatban, hogy sebeink fájdalommal hihetünk igazán.

A figyelem és az átélés képessége – ezek is kulcsfogalmak voltak. Kevesen emlegették nála többször, hogy a világhoz mindig nyitott lélekkel kell közelednünk. S ebbe a nyitottságba bele kell építenünk annak a tudatát is, hogy bűnösök, esendők vagyunk. Az a humanizmus, mely az életnek ezeket a tagadhatatlan realitásait nem integrálja, korlátozott humanizmus. A harmóniáért, a kiegyensúlyozottságért iszonyúan meg kell szenvedni, és Pilinszky János olvasata szerint a nagyok mindnyájan meg is szenvedtek. Nyilván itt kell keresnünk Dosztojevszkijjel való szellemi találkozásának magyarázatát. A *Karamazov testvéreket* úgy olvasta, hogy az alakokban, a szenvedő emberekben ott látta az írókat. S nyilván nekünk úgy kell olvasnunk Pilinszky műveit, hogy a képek háttérben ott kell sejtünk a kereszt szálkától felsebzett költőt, aki a szenvedőkkel együtt húzza a „*roppant szekeret*”, „*eleven csillagok alá, az éjszakák saráiban eltemetve*”.

Bár alighanem joggal láthatjuk úgy, hogy Pilinszky Jánossal valami egészen új kezdődött a magyar irodalomban, mégsem lehet őt a „modern művészet” elkötelezett harcosának hinnünk. Hite szerint – s ezt több változatban is elmondta – a művészetnek morálisnak kell lennie, segítenie kell az embert, ahogy a „nagy oroszok”, Tolsztoj és Dosztojevszkij tették. „... számomra, beleértve saját költészetemet, rendkívül problematikus a modern művészet – mondta –. Azt merném itt mondani, hogy a modern művészetnek a tragikuma (de talán a legfőbb szépsége is) a rendkívül kérdéses volta. Egyszer itt majd tisztábban fogunk látni. Néha az az érzésem, hogy kihalt belőle a segítő szándék például, ami utoljára talán a nagy oroszokban volt.”

Az igazán nagy költészetnek és általában a nagy emberi és művészi teljesítményeknek vannak olyan elemei, amelyeket analízissel alig vagy egyáltalán nem lehet kimutatni. Pilinszky János egyszer arról

beszélt, hogy a magyar irodalomnak azokat a sorait szereti leginkább, „amelyek elemezhetetlenek”. Nem azért, mert bonyolultak. Ezekben a sorokban érte ő tetten azt a művészi magatartást és formálást, melyet a maga számára is példamutatónak érzett: az elemezhetetlen sorokban ugyanis az alkotó teljesen eggyé lett mindazzal, amiről szólt. Ezek persze kivételes versek, sorok, képek, hangok. De nem az-e Pilinszky János lírájának egyik legnagyobb titka, hogy eggyé lett mindazzal, amiről írt? S ha ebben a költészetben a fejlődés ívét kellene megrajzolnunk, bizonyára onnan kellene elindulnunk, amit a régebbi *Őszi vázlatban* írt: „*távoli, kőtes tájakon – készülődik a fájdalom*”, s oda érkezhetnénk meg, ahol ez a fájdalom személyes valósággá lett: a „*plakátmagányban ázó éjjelek*” sötétségébe, ahol a halálra készülő áldozat koppanó egyszerűséggel mondja ki: „*Ma ontják véremet*”, hogy aztán mellbevágja a felismert bizonyosságot, a nagy reményt: „*Et resurrexit tertia die*”.

Bár fogalmaink meglehetősen bizonytalanok, kategóriáink pedig kikezdehetők, megkockáztathatjuk annak kijelentését, hogy Pilinszky János gondolataiban ott készülődik a „modern kereszténység”, melyet önnön gyengeségének tudata inspirál arra, hogy nagylelkű legyen, hogy magán viselje annak a nagyvonalúságnak a „bélyegét”, lenyomatát, amely egy másik világrend létformáját jellemzi, de amelyről csak annyi tudomásunk lehet, amennyit ezek a lenyomatok megsejtetnek belőle. Amikor az új művészeti korszakról, a feltételezett boldog anonimitásról beszélt, arra is gondolt, hogy ez a harmonikus és békeséges névtelenség egyben az univerzumba való beleolvadás, az abban való feloldódás lehetőségét is magában hordja. Az egzisztencialisták módjára nyitott volt az elmúlásra és a végre, de a reménytelenségben is érzékelt a remény jelét. S ez nemcsak verseit világítja át utánozhatatlan fényvel, hanem minden megnyilatkozását, azokat is, amelyeket e *Török Endre* által kitűnően válogatott gyűjteményekben olvashatunk. (Magvető, 1984.)

Rónay László

NAGY KÁROLY

Magyar szigetvilágban ma és holnap

Nagy Károly tevékenységét többé-kevésbé a Vigilia olvasói is ismerik: az 1981-es pécsi Anyanyelvi Konferencián *A magyarság őrszigetei* címmel elmondott előadása a folyóirat azévi novemberi számában látott napvilágot. Mint az Egyesült Államokban élő magyar tudós, a Middlesex County College szociológia és pszichológia tanárának igen nagy szerepe van az amerikai magyarság kulturális megszerzésében, s mint az Anyanyelvi Konferencia Védnöksége alapító tagja felelős munkát végez a szétszóródásban élő és a hazai magyarság kapcsolatainak szorosabbra kötésében. Új könyvében az anyanyelvi mozgalommal, az amerikai magyartanítással és egyáltalán a nagy nemzeti sorskérdésekkel foglalkozó tanulmányait, felszólalásait és interjúit gyűjtötte egybe. Fontos dokumentumok ezek az írások, minthogy a távoli földrészen egyik magyar „őrszigetének” áldozatos munkájáról, égető gondjairól és elismerést érdemlő eredményeiről adnak képet. Nemcsak történeti-művelődéstörténeti adalékok, hanem a felelősség és az elkötelezettség dokumentumai is. Arról is tanúságot tesznek, hogy milyen hittel és hűséggel végzi nehéz munkáját az anyanyelv, a magyar kultúra, a nemzeti identitástudat fennmaradása érdekében egy távolban élő tudós magyar. (Püski kiadó, New York, 1984.)

Pomogáts Béla

RAPCSÁNYI LÁSZLÓ

Jeruzsálem

„Az ember felebarátainak ír vagy Istennek.”

Ezzel az ars poeticának beillő Sartre-idézettel nyitja Rapcsányi László legújabb

könyvét, mely ezúttal a „béke városa”, Jeruzsálem krónikáját tárja fel egy rádióriporter közvetlen stílusában és egy történész igényességével – egyszerre kritikusan és személyesen.

A Biblia jólismert tájai és eseményei tárnak fel és elevenednek meg előttünk: Sion hegye éppúgy, mint az Olajfák hegye.

A könyv most is – mint Rapcsányi előző munkája, az *Athosz* – a Gondolat Kiadó gondozásában jelent meg, igen szép kiállításban, gazdag képanyaggal.

A szerző a 136. zoltár szavaival zárja könyvét, hozzátéve a maga vallomását: „ha elfelejtenélek, Jeruzsálem, lemondanék arról, hogy van remény.” (1984.)

POMOGÁTS BÉLA

A transzilvánizmus

Az Erdélyi Helikon ideológiája

A magyar irodalomtudomány számára kényes, vitatott jelenség elfogulatlan értékelésére és bemutatására vállalkozott új könyvében Pomogáts Béla. Az úgynevezett „erdélyi gondolat” már születése pillanatában magában hordozta a később mind nyilvánvalóbb ellentétek forrását, ugyanakkor azonban máig érvényes pozitívumai is tagadhatatlanok; legfontosabb jegyei, az egymással történelmi közösségben élő népek testvériségének tudata, a kisebbség humán-eszménye és az Európa szellemiségére tekintő igényesség olyan jellemzői, melyek sok vonatkozásban máig példamutatóvá teszik.

Pomogáts Béla nemcsak a transzilvánizmus eszmetörténetét vizsgálja, hanem a kor erdélyi irodalmának majdnem minden fontos törekvéséről példamutatóan alapos képet rajzol, azt sejtetve, hogy e vizsgálódásai során eljuthat majd egy teljes szintézis megalkotásához.

A transzilvánizmus eszmevilágának kétségtelenül voltak naiv és történetietlen vonásai. Mégis helyesnek tarthatjuk Pomogáts Béla vizsgálati módszerét, mely

a pozitívumokra világít rá élesebben, s ezeket érzi az Erdélyi Helikon ideológiája meghatározó vonásainak. Kellett ez a kép, hiszen nélküle nemzeti önismeretünk és műltszemléletünk is szegényebb volna. (Akadémiai Kiadó, 1984.)

S. G.

CS. GYIMESI ÉVA

Teremtett világ

Cs. Gyimesi Éva a kolozsvári egyetem magyar tanszékén tanít, tudományos munkásságát nemcsak elméleti felismerések irányítják, hanem a pedagógiai gyakorlat igényei is. Bizonyára ez az igény vezette új könyvének megírásában: egyszerűen szükség volt arra, hogy hallgatóinak korszerű elméleti bevezetést adjon az irodalom

mibenlétének tanulmányozásához. „Az a legnagyobb dolog: világot teremteni” – idézi bevezetőjében Tamási Áron egyik novelláját, s valóban arról akar beszélni, hogy az irodalmi műben miként érvényesülnek az alkotás törvényei. A művészi alkotás kérdéseire általában a lélektan irányából szokás közelíteni, a kolozsvári irodalomtörténész most inkább a nyelvészetre, a modern nyelvfilozófiákra, a szemantikai elméletekre, a recepcióesztétikára támaszkodva fejti ki gondolatait. Szerencsés ez a pozíció, minthogy az irodalom létmódjának korszerű értelmezését teszi lehetővé, s azoknak: *Ingarden*-nek, *Iser*-nek, *Gadamer*-nek, *Jauss*-nak a gondolataira épít, akiknek munkássága a jelen irodalomértelmezését meghatározza. Cs. Gyimesi Éva munkája így egyszerre végez igényes elméleti munkát és lát el igen fontos ismeretközlő feladatot. (Bukarest, Kriterion Kiadó, 1983)

P. B.

Film

Reformgondolatok

A XVI. Magyar Játékfilmszemlén mutatták be *Vitézy László* filmjét, melynek operátora *Pap Ferenc*, szakértője *Gubcsi Lajos*. Vitézy 72 perces munkája egy tízszer egyórás videoprodukció tömör kivonata, ilyen formában alkalmas arra, hogy széles körben megismertesse a nézőkkel azokat a gazdasági (de nemcsak a gazdasági életet befolyásoló) problémákat, elméleteket, folyamatokat, melyeket új gazdasági mechanizmus néven ismerhetett meg az ország közvéleménye. A mannheimi nagydíjas *Békeidő*, valamint a *Vörös föld* szerzője most olyan didaktikus filmet készített, mely esztétikai szempontból nem értékelhető, hiszen a film egésze beszédek, előadásokat; vitatkozó, érvelő arckokat látat premier plánban. Vitézy azonban ettől még megmarad játékfilmesnek. Most a reformegyetértés kialakításáért dolgozott, azért, hogy

közvéleményünk *megértse* a reformfolyamatok lényegét, tudatosítsa magában, mit, miért s hogyan érdemes továbbgondolnia s -vinnie a reformból.

A film legelején a felszólalók egyike, *Nyers Rezső* arról beszél: vajon elég tájékozott-e az ország lakossága az őt közvetlenül érintő, alapvető – itt: gazdasági, gazdaságpolitikai – kérdésekben. Elég-séges-e, megfelelő-e a tájékoztatás mennyisége és minősége egy kívánt demokratikusabb társadalmi élet, közéleti légkör megteremtéséhez? Nem véletlen, hogy éppen e gondolatokkal indul a film, hiszen célja éppen ez: bevonni az ország szélesebb rétegeit közös gondjaink feltáró elemzésébe s mintegy felkeltve az érdeklődést, társadalmi méretű vitára bocsátani a mindannyiunkat érdeklő reformgondolatokat.

A sorban megszólaló gazdasági szakemberek (Berend T. Iván, Bognár József, Fekete János, Nyers Rezső, Pulai Miklós, Sárközy Tamás és Vámos Tibor) arról beszélnek, milyen előzmények után, hogyan jött létre az új gazdasági mechanizmus, milyen fázisai voltak idáig e folyamatnak, milyen konkrét tartalma, illetve milyen közvetlen és közvetett következménye volt egy-egy döntésnek, elv alkalmazásának stb. Fekete János igen szellemes periodizációja három korszakra osztja a reformidőszak eddigi éveit: az „aranykort” (1968–73) követi az „illúziók kora” (1974–78), napjainkban pedig a „realitások kora” tart (1979–). Felveti a film, hogy akiket a kockázatvállalás félelme fog vissza a „merészebb” döntések meghozatalától, azt gondolják, a reform *nélküli* helyzet fenntartása nem kockázatos?! Vagy: észre kell ven-

nünk, hogy világgazdasági szempontból nézve a stagnálás voltaképpen lemaradást jelent... A magyar gazdaságot szakembereink – szűken hazai szempontok mellett – két döntő aspektusból vizsgálják: a KGST és a világgazdaság kontextusából.

Választ kapunk félmúltunk gazdaságtörténetének számos kérdésére, jobban megértjük jelenünk valódi dilemmáit, s ami a legfőbb talán: elgondolkodhatunk a jövőn. Gondolom, az sem véletlen, hogy a film zárógondolataként Berend T. Iván arra keresi a választ, létezik-e „magyar modell”, s megállapítja: még nem. De megvan a reményünk arra, hogy egy későbbi utókor – ha elsősorban gazdasági értelemben is – ismét *reformkorszak*nak nevezze évtizedeinket nem kevés büszkélkedő történelmi reminiscenciával.

Váczai Tamás

Hanglemez

Johann Sebastian Bach: János-passió

(Ludmila Belobragina, Nina Romanova, Alexej Martinov, Anatolij Safjulin, Jurij Saveljev, a Moszkvai Kórusiskola Fiúkara – karigazgató: Viktor Popov, Jurij Szemjonov – orgona, a Leningrádi Kamarazenekar. Vezetényel: Eduard Szerov)

A nagy lemezkatalógusok meglepően kevés János-passiót sorolnak föl, pedig Bachnak talán ez a legnépszerűbb vokális műve. Az értelmezések és felfogások különbözőségének két szélső pólusát képviseli a Concertus Musicus kórhúságra törekvő előadása, és Karl Richter tolmácsolása, mely ugyancsak tradicionálisnak mondható. A most hazánkban is kapható szovjet felvétel 1981-ben készült. Mindenekelőtt kitűnő technikai megoldásai érdemelnek figyelmet, az érdekes visszhangosítás, mely a mű legautentikusabb megszólaltatási helyét, a templomot idézi, a hatalmas kórus-tömbök érzékeny árnyalása és a jó sztereo-

hatás. Amit negatívumnak mondhatunk, az elsősorban abból adódik, hogy az előadók német kiejtése olykor meglehetősen talányos. Néhol meglepőek a jeles karmester, Eduard Szerov tempói is. Ő a szovjet előadók nagy többségéhez hasonlóan egyfajta franciás-romantikus előadói hagyományt követ, így természetesen, hogy elsősorban a mű drámai hangoltságú kórustételei szólnak meg magával ragadó erővel, az elmélkedő és befelé forduló részletek érzelmi telítettségét inkább a hangerő visszafogásával érezteti. Igaz, a János-passióban aránylag kevesebb a meditatív elem, Luther nagyszerű fordítása szinte rákényszerítette a zeneköltőt, hogy minél összefogottabban kövesse a szenvedéstörténet drámai eseményeit. „Nincs Bachnak még egy munkája – írja Bartha Dénes –, ahol ennyire sikerült volna valósággal a vörös izzás állapotában zenébe öntenie a bibliai passiótörténet drámaiságát.” A hangulatfestő elemek,

a hatalmas érzelmi telítettséggel megkomponált turbák jellembrázoló tömbjei érzékeltes, szép előadásban szólalnak meg. A lírai szépségű befajézó kórustétel ugyan csak illúziót keltő.

A Melódia kiadásában megjelent háromlemezes János-passió igazi nyereség, bizonyára sok örömet szerez majd a mű kedvelőinek. (C 10 17943 004)

R. L.

Mahler: VIII. szimfónia. Hungaroton–Sefel. 1984.

Februárban a boltokba került végre Mahler VIII. szimfóniájának lemezfelvétele. A magyarországi bemutató tavaly nyáron, 1983. június 11-én volt a Sportcsarnokban; 73 (!) évvel később tehát, mint a müncheni ősbemutató (1910. július), melyen maga a szerző vezényelt.

Az emlékezetes budapesti hangversenyen óriási előadói apparátus vonult fel, s a Sportcsarnokot betöltő közönséggel együtt valóban „Ezrek szimfóniája” lett a mű.

A hangverseny és a felvétel karmestere a magyar származású, kanadai illetőségű Joó Árpád volt, aki egyébként a kanadai Sefel hanglemezcég művészeti vezetője is: innen a Sefel–Hungaroton kooperáció.

A szimfónia óriás-szerkezete a Veni Creator himnuszról Goethe *Faustjának*

második részéig ível. Benne – Bruno Walter szavaival – „*a fausti ember... erőkitörésében a metafizikus vágy megint átszakít minden gátat*”.

Liber Sapientiae. Schola Hungarica. Hungaroton. 1984.

Megjelent a Schola Hungarica sorrendben kilencedik lemeze, a Liber Sapientiae (A Bölcsesség könyve). A kórus – *Szendrei Janka és Dobszay László* vezényletével – az augusztusi officium (zsoltosma) matutinumát éneklő, a szóló- és kórusrészek ritmikus váltakozásában. Az egyszólamú gregorián tételeket Claudio Merulo, XVI. századi olasz szerző kis orgonadarabjai, versettoi tagolják tovább. Szép színfolt (és csúcspont) a matutinumot záró többszólamú Magnificat, Guillaume Dufay, a németalföldi reneszánsz egyik nagy mesterének műve.

Az énekkar önmaga egyre csiszolódo hagyományát követve most is egyszerű és tiszta előadásban közvetíti a XV. századi Pálos Antifonálé és a Liber Usualis gyönyörű zenéjét.

A felvétel a kítűnő akusztikájú ócsai református templomban készült.

(Előkészületben van egyébként a Schola tizedik lemeze is. Azon húsvéti és karácsonyi vecsernyéket hallhatunk majd.)

Haza és nagyvilág

A Kodály-módszer vonzó példája Németországban

Mi az oka annak, hogy napjainkban a komolyzene és a nagyközönség annyira eltávolodott egymástól? – veti fel a kérdést *Brigitte Widmaier* a *Christ in der Gegenwart* hasábjain. A televíziós közvetítések és a nagysikerű hangversenyek ellenére az utca embere nem áll termékeny kapcsolatban a zenével – mint ahogy köze volt hozzá, mondjuk Bach vagy Beethoven korában. „*Ez a sajnálatos helyzet kihát az egyházi zenére is*”, jegyzi meg a cikkíró, s így folytatja: „*A pop-zene betört a templomba, a komoly és értékes egyházi zene pedig veszített vonzerejéből.*”

Követendő példaként említi *Widmaier* Magyarországot, ahol a gyerekek a Kodály-módszer

révén megtanulnak szolmizálni, és akárcsak az angolok és franciák, tudnak lapról énekelni. A cikk kritikus hangon veti fel a kérdést: „*a japánoktól kell megtanulnunk, hogy a hallás fejleszthető?*” Okként említi azt is, hogy a világháború idején a népdaléneklés a náci ideológia egyik terjesztési eszközévé lett, s a háború utáni években a fiatalok többsége megvetéssel fordult el a népdaloktól, s magától az énektől is.

Az egyház nemegyszer elősegítette az a fejlődési folyamatot, amelynek során a népzene értékes zenévé nemesedett (pl. gregorián). Nem lehetne kezdeményezője egy hasonló folyamatnak napjainkban is? – zárja cikkét *B. Widmaier*.

RÉSUMÉ

Le numéro de juin rédigé par le nouvel comité de rédaction présente une introduction so-nnellle du Cardinal László LÉKAI, intitulée: „L'Eglise se renouvelant dans sa spiritualité.” L'Eglise est un immense groupe de pèlerins de Dieu, toujours en route, une communauté d'hommes, élus et invités par le Christ, ayant reçu sa vocation au service de toute l'humanité. „Dans son service humanitaire” elle découvre des camarades naturels dans tous ceux qui travaillent pour l'amélioration du sort de l'humanité. „L'Eglise est toujours jeune”, elle partage sa vie avec l'homme de tous les temps, cependant elle se renouvelle dans l'Esprit.

Les articles suivants parviennent des deux plus grandes personnalités de l'histoire des cinq décennies de la revue Vigilia: Sándor SÍK, rédacteur en chef de la Vigilia, un des inspirateurs et organisateurs de la littérature catholique hongroise moderne, fut professeur à l'Université de Szeged jusqu'à 1945. En 1940 il a donné une série de conférence sous le titre „Florilège de la poésie hongroise contemporaine”, analysant, entre autres, l'oeuvre de Gyula Illyés. De cette série, nous publions à présent son étude sur Attila József. L'autre rédacteur en chef de la Vigilia, d'une très grande efficacité, fut György RÓNAY, ami et collaborateur de Sándor Sik, celui-là signifiant à partir de 1946 la plus grande valeur spirituelle à la Vigilia. Son journal inédit des années 1951–52 présente non seulement un écrivain lettré de très grande culture, mais aussi un chrétien d'une foi profonde et ressentant une responsabilité lucide pour l'Eglise.

„Parfois l'homme se sent très profondément touché par Dieu dans son sort. Il y a des moments, lorsqu'il se sent dans la main de Dieu. Cela donne une tranquillité intérieure et le remplit de confiance même dans les soucis les plus alarmants. Tout comme l'enfant qui sent près de sa main la chaleur protectrice de la main de son père, et qui est sûr qu'en trébuchant il ne tombera pas, car son père est derrière lui pour le protéger”. Les poèmes de Pál TOLDALAGI et les notes inédites de János PILINSZKY évoquent également deux poètes dont l'activité est attachée à la revue Vigilia.

Brúno TARNAY examine un problème passionnant de la théologie de nos jours, en éclaircissant le fait du pluralisme, sa signification, ses causes, son éthique, et son étiquette dans la théologie.

L'étude de László RÓNAY esquisse l'oeuvre et la vie de Sándor MÁRAI, un des plus éminentes personnalités des de la littérature de l'émigration hongroise.

L'entrevue de la Vigilia, devenue populaire à juste raison, donne la parole cette fois au professeur János SZENTÁGOTHAI, président de l'Académie des Sciences de Hongrie. En 1981, le pape Jean-Paul II. a nommé le professeur Szentágothai membre de Pontificia Accademia delle Scienze. Au cours de l'entrevue, il rend compte non seulement de ses propres recherches, mais il parle également de l'activité de cette société d'érudits célèbre, reconnue mondialement. Se référant à Teilhard de Chardin il dit ceci: „On peut voir dans toute l'évolution une disposition méthodique primordiale et presque redoutable”.

Dans ce numéro le lecteur trouvera encore des commémorations de Martin Niemöller, pasteur luthérien, connu dans le monde entier, – ainsi que de Miklós Öry, apôtre de l'unité du clergé hongrois, décédé en Autriche.

INHALT

Der einleitende Artikel der in der Betreuung des neuen Redaktionskomitees redigierten Nummer wurde unter dem Titel „Die im Geiste sich erneuernde Kirche” von Kardinal László LÉKAI geschrieben. Die Kirche – schreibt der Autor – ist das pilgernde Volk Gottes, eine Ge-

meinschaft der von Christus ausgewählten und eingeladenen Menschen, die zum Dienste der ganzen Menschheit ihre Sendung erhielt. In diesem menschenfreundlichen Dienst trifft sie auf natürliche Kameraden in allen Menschen die für das menschliche Glück sich bemühen. Die Kirche ist stets jung, sie lebt zusammen mit den Menschen eines jeden Zeitalters, erneuert sich aber fortwährend im Geiste.

Weitere Beiträge stammen von hervorragenden Persönlichkeiten der 50-jährigen Geschichte der Zeitschrift. Sándor SÍK, ehemaliger Chefredakteur der *Vigilia* und einer der Begründer der modernen ungarischen katholischen Literatur war bis 1945 Professor an der Universität von Szeged. Im Jahre 1940 hielt er eine Vortragsreihe betitelt „Perlen der zeitgenössischen ungarischen Lyrik“ in der er auch die Poesie von Gyula Illyés analysierte. Aus dieser Reihe veröffentlichten wir das Essay über Attila József. Ein anderer Chefredakteur der *Vigilia* mit grosser Ausstrahlung war György RÓNAY, der schon als Mitarbeiter und guter Freund von Sándor Sik, vom Jahre 1946 ab einen grossen geistigen Wert für die Zeitschrift bedeutete. Seine nicht herausgegebenes Tagebuch aus den Jahren 1951–52 präsentiert nicht nur den viel lesenden Literaten, sondern auch den tief gläubigen und für seine Kirche bewusst Verantwortung auf sich nehmenden Christ. „Manchmal – schreibt er unter anderem – spürt man allzu stark in seinem Leben, in seinem Schicksal die Anwesenheit Gottes. Es sind Momente wo man sich auf der Hand Gottes fühlt. Dies sichert selbst zwischen den schwersten Sorgen eine innere Ruhe und erfüllt uns mit Vertrauen. Wie das Kind, das um seine Hand die Wärme der schützenden Hand seines Vaters fühlt und weiss, dass wenn es stolpert nach ihm gegriffen wird.“ Nicht publizierte Gedichte von Pál TOLDALAGI und nicht verlegte Notizen von János PILINSZKY rufen ebenfalls die Erinnerung von zwei Poeten wach, deren Schaffen mit der Zeitschrift eng verbunden war.

Eine aufregende Frage der heutigen Theologie untersucht Bruno TARNAY indem er sich mit der Tatsache, mit dem Sinn, mit den Gründen, mit der Ethik und Etikette des Pluralismus in der Theologie auseinandersetzt. – Den Lebenslauf einer hervorragenden Persönlichkeit der ungarischen Emigrantenliteratur, Sándor Márai, zeichnet László RÓNAY in einem Essay auf. – In der Reihe der mit Recht populären *Vigilia*-Gespräche kommt diesmal Professor János SZENT-ÁGOTHAÍ, Präsident der Ungarischen Akademie der Wissenschaften zu Wort. Professor Szent-ágothai wurde im Jahre 1981. vom Papst Johannes Paul II. auch zum Mitglied der Pontificia Accademia delle Scienze ernannt. Im Rahmen des Gesprächs berichtet er nicht nur über seine eigenen Forschungen, sondern auch über die Tätigkeit dieser namhaften und auch international anerkannten Wissenschaftlicher Gesellschaft. Sich auf Teilhard de Chardin beziehend sagt er unter anderem: „Im ganzen Entwicklungsprozess kann man eine grundsätzliche und beinahe erschreckende Planmässigkeit entdecken.“ – Weitere Gedenkbeiträge finden wir noch in dieser Nummer über den weltberühmten lutheranischen Pastor Martin Niemöller und über den in Österreich verstorbenen Apostel der Einheit der ungarischen Priester, Miklós Öry.

CONTENTS

The opening article of this copy issued by the new editorial committee, is by Cardinal László LÉKAI with the title „The Church Renewed through the Holy Ghost“. The Church is similar to wandering pilgrims of God under way, a community of people selected and invited by Christ, which has for mission to render service to all mankind. „In the course of its humanitarian service“ it finds natural brethren in all those who are working for the happiness of mankind. „The Church is always young“, she lives together with people of all ages, but through the Holy Ghost, has been repeatedly renewed.

The following writings are due to two of the greatest personalities in the history of our 50-year old periodical. Sándor SÍK, former chief editor of *Vigilia*, was one of the creators of modern Hungarian Catholic literature. He was professor at the Szeged University until 1945. In 1940, he held a series of lectures on „The Pearls of Temporary Lyrics“, in which, among others, he analysed the writings of Gyula Illyés. It is from this series that we have taken his study of Attila József. Another chief editor of *Vigilia* of great influence was György RÓNAY, who as assistant and friend of Sándor Sik was, already in 1946, the greatest intellectual asset of our periodical. His unpublished diary of 1951–1952 reveals not only a cultured and well-read writer, but also a Christian of profound faith, who consciously took responsibility for his Church. „You sometimes very much feel God in your life, your destiny. There are moments when you feel you are in the Lord's hand. Even amid the most serious worries, this gives you an interior peace and

fills you with trust. Like a child who feels the warmth of his father's protective hand around his own knows that if he stumbled, he would be caught up."

The unpublished poems of Pál TOLDALAGI and the unpublished notes of János PILINSZKY also call up the memory of two poets whose activities were a part of our periodical. – An exciting subject of contemporary theology is examined by Bruno TARNAY, in which he points out the fact of pluralism in theology, its reason, causes, ethics and etiquette. – In his study László RÓNAY describes the life of Sándor Márai, an outstanding personality of Hungarian emigre literature. – In our deservedly popular series „Interviews”, this time it is Professor János SZENTÁGOTHAJ, President of the Hungarian Academy of Sciences who is interviewed. In 1981, Professor Szentágothaj was appointed a member of the Pontificia Accademia delle Scienze by Pope John Paul II. During the interview, he not only tells us about his own research activities but also describes the work of this famous and internationally recognized scientific society. Referring to Teilhard de Chardin he says: „... in the entire evolution a basic and almost appalling purposefulness can be observed.” – In this issue there are also obituaries about Martin Niemöller, a world-famous Lutheran minister and about Miklós Óry, an apostle of the unity of the Hungarian clergy, who died in Austria.

SOMMARIO

Il nuovo comitato di redazione si presenta in questo numero con l'articolo del cardinale László LÉKAI intitolato „La Chiesa che si rinnova nello spirito”. La Chiesa è il vagante popolo di Dio, la comunità scelta e chiamata da Cristo alla missione di servire l'umanità intera. In questo „servizio umanitario” trova naturalmente collaboratori in tutti coloro che si prodigano per il bene del prossimo. „La Chiesa è sempre giovane”, vive assieme all'uomo di tutti i tempi, ma si rinnova di continuo nello spirito. Gli scritti seguenti sono delle due maggiori personalità nei cinquant'anni di storia della nostra rivista. Il primo è Sándor SIK, ex redattore-capo di Vigilia e uno dei creatori della letteratura cattolica moderna, che fino al 1945 era stato professore all'università di Szeged. Nel 1940, in una serie di conferenze intitolate „Le perle della lirica ungherese contemporanea”, aveva tra l'altro analizzato Gyula Illyés: di questa serie pubblichiamo il saggio su Attila József. L'altro redattore-capo, György RÓNAY, collaboratore e buon amico di Sándor Sik, ebbe già dal 1946 grande influsso sulla rivista e ne fu per così dire il cervello. Ne presentiamo il diario inedito degli anni 1951–52, da cui trapela non soltanto lo scrittore di profonda cultura, ma anche il cristiano di fede incrollabile che si assume coscientemente responsabilità per la sua Chiesa.

„L'uomo, nella vita e nel suo destino, sente spesso la presenza di Dio e anzi qualche volta si sente proprio nelle sue mani. Ciò gli dà tranquillità e fiducia anche nei momenti più difficili, come il bambino che sente il calore della mano paterna sempre pronta a sorreggerlo se stesse per cadere”. Le poesie inedite di Pál TOLDALAGI e gli appunti pure inediti di János PILINSZKY rievocano due poeti che hanno anche loro collaborato strettamente a Vigilia. – Bruno TARNAY esamina un interessante problema della teologia moderna rivelando il fatto, il senso, le ragioni, l'etica e la formalità del pluralismo nella teologia. Il saggio di László RÓNAY ci presenta la vita di Sándor Márai, una delle più illustri personalità della letteratura ungherese all'estero. – Nella rubrica „Dialoghi” – che gode ormai con ragione grande popolarità – questa volta parla il professor János SZENTÁGOTHAJ, presidente dell'Accademia Ungherese delle Scienze e nominato nel 1981, da Paolo Giovanni II, membro dell'Accademia Papale delle Scienze. Nel dialogo egli non riferisce soltanto le sue ricerche, ma anche l'opera degli scienziati di quella famosissima Accademia, riconosciuta in tutto il mondo. Riportandosi a Teilhard de Chardin egli dice: „In tutta l'evoluzione si constata una fondamentale e quasi spaventosa programmazione metodica”. Nel presente numero troviamo ancora necrologi: del pastore luterano di fama mondiale Martin Niemöller, e dell'apostolo dell'unità del clero ungherese Miklós Óry, morto in Austria.

A **Szolgalat** 1. számának vezérmotívuma a kiengesztelődés és bűnbánat – utalva a szentév és a püspöki szinódus alapgondolatára.

A szinódus felszólalásai közül ötöt közöl a lap. Msgr. *Basil Hume* westminsteri bíborosérsek a szinódus két témája közti kapcsolatot a bűnbánatban és az Evangéliumba vetett hitben látja. Msgr. *Ruben Lopez Ardon*, Esteli (Nicaragua) püspöke szerint „elsősorban az Egyház szolgálainak kell a kiengesztelődés tanúságtétele hordozóiként megjelenniök”. Msgr. *Godfried Danneels* bíboros, Malines-Bruxelles érseke azt kutatja: miért utasítják el kortársaink a bűnbánat szentségét – bár „soha úgy nem mondták ki a bűnt a világ szeme láttára, mint napjainkban, pirulás nélkül, valami furcsa exhibicionizmusal. Gyáva és cinikus bűnvallás ez; az igazi viszont alázatos, szegényes és tartózkodó. Könnyek kísérik, és titkos vágyakozás egy megváltó után.”

Teljes terjedelmében közli a lap *Roger testvér* gyönyörű Taize-i levelét, mely felhívás az egyházakhoz (és személy szerint mindannyiunkhoz) „a katakombákból”. Az Egyházhoz: „légy a kiengesztelődés földje”; és hozzánk: „légy a kiengesztelődés kovásza”. „S akkor, íme, ismeretlen erőforrások szabadulnak föl benned. Kiapadhatatlanul törnek elő. És kivirul a sivatag virága.”

Kereszty Rókus a bűn és bűnhődés összefüggéséről ír, mely szerinte hármassá hasonlításban fejeződik ki: az ember elveszti az isteni életet; meg hasonlít lelkében; a lelke mélyén egyedül marad. Meg hasonlítása halálában éri el csúcspontját, mely azonban újjászületése eszközevé is válhat.

Gyóntak-e az őskeresztények? – címmel ad *Alszeghy Zoltán* érdekes történeti áttekintést a gyónásról az őskeresztények „nyilvános penitenciá”-jából kiindulva a mai gyakorlatig: a változatlan és változó vonások összességéig.

Lelóczky Gyula cikkében (*Megbocsátani? Miért?*) azt fejtegeti, hogy a megbocsátás keresztény életünk középponti problémája, átjárja mindennapjainkat, embertársainkhoz való viszonyunkat. Példaként említi II. János Pál pápa Mehmet Ali Agcánál tett látogatását.

Helder Camara 75 éves

Teréz anya és Roger Schütz mellett világunk egyik szimbolikus alakjává, hőisévé lett Helder Camara. Híveinek szegénysége láttán elhagyta püspöki palotáját, és egy kis lakásba költözött. Palotáját pedig mellé helyé alakította át: minden hajléktalan fedelelet és táplálékot, szeretetet és gondoskodást találhat nála.

1952-ben szentelték püspökké. Ekkor fordult figyelme a szegények felé. 1955-ben gyakorlatilag ő rendezte meg az eucharisztikus világkongresszust Rio de Janeiróban, s az ott összegyűjtött pénzből tízezer embernek épített otthont. Rá kellett azonban eszmélnie arra, hogy az analfabétizmus, a munkanélküliség, az emberi nyomor elleni küzdelem csak akkor vezethet eredményre, ha az emberek tudata is lassan átalakul. A külvárosok nyomornegyedeiben tanulta meg, hogy nem elég az emberekről beszélni – velük is szót kell érteni: nem elég érték dolgozni – velük együtt kell dolgozni. Camara így lassan a remény jelévé, a némák hangjává lett Brazíliában. Helyzete politikai szempontból egyre nehezebbé vált. Folytonos zaklatásban volt része, nemegyszer élesen bírálták, ismételten megfenyegették, egyik munkatársát meggyilkolták. Mindez nem törte meg. „A békeszeretők ereje csak az atomenergia erejéhez hasonlítható” – írta egyszer. „Fontos fölfedeznünk azt, hogy a világnak mind a négy sarkán, minden vallásban és ideológiában születnek emberek, akik hajlandóak az emberek szolgálatába állni, akik semmilyen áldozattól nem riadnak vissza, hogy egy igazabb, emberibb világot építsenek föl.” – 1964-ben lett Olanda és Recife érseke, Brazília legszegényebb vidékén. Harminc milliónyi hívének háromnegyede számunkra elképzelhetetlen nyomorban él. „A legszörnyűbb pusztító fegyver a nélkülözés” – ez ellen harcol évtizedek óta. Most elérte azt a korhatárt, amikor a püspököknek „automatikusan” be kell nyújtaniuk lemondásukat a pápának. Egy beszélgetésben így vallott erről: „Az öregséggel és a halállal már megbarátkoztam. De fájdalommal érintene, ha ezt az egyházmegyét itt kellene hagynom.” (*Wiener Kirchenzeitung* 1984. 5. sz.)

Kedves Vásárlónk!

Az ELSŐ katolikus
BIBLIAFORDÍTÁS
hasonmását kínáljuk
ELŐJEGYZÉSRE.

E könyvművészeti remekmű a

JORDÁNSZKY-KÓDEX

1984 karácsonyára
jelenik meg.

Tervezett ára: 3500 Ft

ELŐJEGYZHETŐ A KÖNYVÉRTÉKESÍTŐ VÁLLALAT
KÖNYVESBOLTJAIBAN

Budapest, IX., Ráday utca 3.

Budapest, VI., Népköztársaság útja 16.

MEGRENDELŐLAP (Jordánszky-Kódex)

Cimünk: KÖNYVÉRTÉKESÍTŐ VÁLLALAT 1391 BUDAPEST, Postafiók: 204

Megrendelő neve: . . . . .

Pontos címe: . . . . .

. . . . .

alíráás